

e-ISSN: 2651-4672

UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
UŞAK, TÜRKİYE

USAK UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt/Volume:12 Yıl/Year 2019

Sayı/Issue:1 Haziran/June 2019

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN

Enstitü Müdürü

Editörler

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN

Dr. Öğr. Üyesi Leyla KILIÇ AKSU

Bölüm Editörü

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN

Dr. Öğretim Üyesi Leyla AKSU KILIÇ

Prof. Dr. Saim SAVAŞ

Prof. Dr. Ali YILMAZ

Prof. Dr. Bilal SEZER

Prof. Dr. Adem SEZER

Prof. Dr. Sadiye TUTSAK

Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

Prof. Dr. Bilal SEZER

Prof. Dr. Hüseyin YAŞAR

Prof. Dr. Habil ŞENTÜRK

Prof. Dr. Mehmet ŞEKER

Prof. Dr. Rainer Maria CZICHON

Prof. İsmail YARDIMCI

Doç. Dr. Erol DURAN

Doç. Dr. Mustafa SOBA

Doç. Dr. Mehmet Akif HELVACI

Doç. Dr. Cemile Zehra KÖROĞLU

Doç. Dr. Meral ÖZÇINAR

Doç. Dr. Fulya AKYILDIZ

Doç. Dr. Nazan DÜZ

Dr. Öğretim Üyesi Polat CAN

Dr. Öğretim Üyesi Mustafa TAYTAK

Dr. Öğretim Üyesi Yusuf GÜREFE

Editör Kurulu

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN

Dr. Öğr. Üyesi Leyla AKSU KILIÇ

Doç. Dr. Barış METİN

Doç. Dr. Murat SEZGİN

Doç. Dr. Yılmaz BAYAR

Teknik Editör

Arş. Gör. Samet ÇETİN

Redaktör

Dr. Öğretim Üyesi Leyla AKSU KILIÇ

Mizanpaj Editörü

Dr. Öğretim Üyesi Leyla AKSU KILIÇ

Dizinlenme

Eğitim Bilimleri İndeksi, Araştırmaz, ASOS İndeks, Türk Eğitim İndeksi, İSAM, SOBİAD

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Mehmet ÖZ, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Murat ÖNTUĞ, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Saim SAVAŞ, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Prof. Alejandro GARCÍA-SANJUAN, Huelva Üniversitesi, İspanya

Prof. Andre Prera Moshe VERISSIMO, Lizbon Üniversitesi, Portekiz

Prof. Dimitris J. KYRTATAS, Thess Üniversitesi, Yunanistan

Prof. Orlin SABEV, Bulgaristan Bilimler Akademisi, Bulgaristan

Prof. Richard Candida SMITH, Kaliforniya Üniversitesi, ABD

Doç. Dr. Birol ERKAN, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Hacer TOPAKTAŞ, İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Nurgün KOÇ, Karabük Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. M. Salih ERKEK, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Selda GÜNER, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Nuri KARAKAŞ, Ege Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğretim Üyesi Leyla AKSU KILIÇ, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Haziran 2019 Hakem Kurulu

- Prof. Dr. Adem SEZER, Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan Hüseyin CEYLAN, Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa SOBA, Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Yılmaz BAYAR, Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet DENİZ, Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Murat SEZGİN, Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Ercan ÖZEN, Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ, Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Nihan ÖZGÜVEN TAYFUN, Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Halid KARAARSLAN, Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Ozan BÜYÜKYILMAZ, Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Betül GÜRER, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Fethi DEMİR, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Yeliz TEMLİ DURMUŞ, Uşak Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Sinan GÜZEL, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Saim Saner ÇİFTYILDIZ, Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Zeki UÇAR, Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Sevtap SARIOĞLU UĞUR, Uşak Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Erhan AYDIN, Uşak Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Fatma ÖZÜDOĞRU, Uşak Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Hakan GÜLVEREN, Uşak Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Mahmut AVCI, Uşak Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Orkhan MUSAKHANOV, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Üzeyir Yasak, Uşak Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Özlem DUĞAN, Uşak Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Veysel ŞAHİN, Fırat Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Yasin Galip GENÇER, Yalova Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Veysel ERAT, Bitlis Eren Üniversitesi

Düzenleme ve Koordinasyon

Arş. Gör. Samet ÇETİN

Adres

Uşak Üniversitesi, 1 Eylül Kampüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü UŞAK

sosyaldergi@usak.edu.tr

Publisher and Editor in Chief

Usak University Social Sciences Institute

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN

Director of Institute

Editors

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN, Usak University

Dr. Leyla AKSU KILIÇ, Usak University

Issue Editors

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN

Dr. Leyla AKSU KILIÇ

Prof. Dr. Saim SAVAŞ

Prof. Dr. Ali YILMAZ

Prof. Dr. Bilal SEZER

Prof. Dr. Adem SEZER

Prof. Dr. Sadiye TUTSAK

Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

Prof. Dr. Hüseyin YAŞAR

Prof. Dr. Habil ŞENTÜRK

Prof. Dr. Mehmet ŞEKER

Prof. Dr. Rainer Maria CZICHON

Prof. İsmail YARDIMCI

Assoc. Prof. Erol DURAN

Assoc. Prof. Mustafa SOBA

Assoc. Prof. Mehmet Akif HELVACI

Assoc. Prof. Cemile Zehra KÖROĞLU

Assoc. Prof. Meral ÖZÇINAR

Assoc. Prof. Fulya AKYILDIZ

Assoc. Prof. Nazan DÜZ

Dr. Polat CAN

Dr. Mustafa TAYTAK

Dr. Yusuf GÜREFE

Editorial Board

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN

Dr. Öğr. Üyesi Leyla AKSU KILIÇ

Assoc. Prof. Barış METİN

Assoc. Prof. Murat SEZGİN

Assoc. Prof. Yılmaz BAYAR

Technical Editor

Res. Asst. Samet CETIN

Reductor

Dr. Leyla AKSU KILIÇ

Layout Editor

Dr. Leyla AKSU KILIÇ

Publication Board

Prof. Dr. Mehmet ÖZ, Hacettepe University, Turkey,

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN, Usak University, Turkey

Prof. Dr. Murat ÖNTUĞ, Usak University, Turkey ,

Prof. Dr. Saim SAVAŞ, Usak University, Turkey

Prof. Alejandro GARCÍA-SANJUAN, Huelva University, Spain

Prof. Andre Prera Moshe VERISSIMO, University of Lisbon, Portugal

Prof. Dimitris J. KYRTATAS, University of Thess, Greece

Prof. Orlin SABEV, Bulgarian Academy of Science, Bulgaria

Prof. Richard Candida SMITH, University of California, USA

Assoc. Prof. Birol ERKAN, Usak University, Turkey

Assoc. Prof. Hacer TOPAKTAŞ, Istanbul University, Turkey

Assoc. Prof. Nurgün KOÇ, Karabuk University, Turkey

Assoc. Prof. Nuri KARAKAŞ, Ege University, Turkey

Assoc. Prof. M. Salih ERKEK, Usak University, Turkey

Assoc. Prof. Selda GÜNER, Hacettepe University, Turkey

Dr. Leyla AKSU KILIÇ, Usak University, Turkey

Year 12/June-2019

Scientific Advisory Board

- Prof. Dr. Adem SEZER, Usak University
Assoc. Prof. Hasan Hüseyin CEYLAN, Usak University
Assoc. Prof. Mustafa SOBA, Usak University
Assoc. Prof. Yılmaz BAYAR, Usak University
Assoc. Prof. Mehmet DENİZ, Usak University
Assoc. Prof. Murat SEZGİN, Usak University
Assoc. Prof. Ercan ÖZEN, Usak University
Assoc. Prof. Oğuzhan DURMUŞ, Trakya University
Assoc. Prof. Nihan ÖZGÜVEN TAYFUN, Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Mustafa Halid KARARSLAN, Karabuk University
Assoc. Prof. Ozan BÜYÜKYILMAZ, Karabuk University
Assoc. Prof. . Betül GÜRER, Necmettin Erbakan University
Assoc. Prof. Fethi DEMİR, Van Yuzuncu Yıl University
Dr. Yeliz TEMLİ DURMUŞ, Usak University
Dr. Sinan GÜZEL, İzmir Katip Çelebi University
Dr. Saim Saner ÇİFTYILDIZ, Sakarya University
Dr. Zeki UÇAR, Bitlis Eren University
Dr. Sevtap SARIOĞLU UĞUR, Usak University
Dr. Erhan AYDIN, Usak University
Dr. Fatma ÖZÜDOĞRU, Usak University
Dr. Hakan GÜLVEREN, Usak University
Dr. Mahmut AVCI, Usak University
Dr. Orkhan MUSAKHANOV, Afyon Kocatepe University
Dr. Üzeyir Yasak, Usak University
Dr. Özlem DUĞAN, Usak University
Dr. Veysel ŞAHİN, Fırat University
Dr. Yasin Galip GENÇER, Yalova University
Dr. Veysel ERAT, Bitlis Eren University

Arrangements and Coordination

Res. Asst. Samet CETIN

Address

Uşak Üniversitesi, 1 Eylül Kampüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, UŞAK

sosyaldergi@usak.edu.tr

Editörden

İnsan ve toplumu ilgilendiren konular sosyal bilimlerin ilgi alanına girmektedir. Kısacası sosyal bilimler dünyanın ve yaşamın insani ve toplumsal yönlerini inceleyen bir anlayışı barındırmaktadır. İnsan yaşamının her aşamasında sosyal bilimlerin ilgi alanına giren bölümler ile karşılaşmaktadır. Geçmişimizi öğrenmek için Tarih'e, içinde yaşadığımız mekân ve doğa için Coğrafya'ya, toplumsal yapı ve değerlerimizi öğrenmek için Sosyoloji'ye ihtiyaç duyarız. Bu haliyle sosyal bilimler bütün bölümleri ile merkezinde insanın olduğu toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek bilim dallarını barındırmaktadır.

Sosyal bilimler alanında yapılan çalışmaların yayımlanması ve toplum faydasına sunulması önemlidir. Bu sebeple Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi olarak 12 yıldır sosyal bilimler alanındaki çalışmaları bilim dünyasına ve toplum hizmetine kazandırmanın mutluluğunu yaşamaktadır. Bu sayımızda **“Öğretmen Yetiştirme Programlarına Girişte Öğrenci Başarısındaki Değişimler”**, **“Ahmet Yesevî'nin Dîvân-i Hikmet'inde Dünya Sevgisi'nin Yerilmesi”**, **“Bist Sürdürülebilirlik Endeksinde Yer Almanın Verimlilik Üzerine Etkisi: VzaMalmquist Toplam Faktör Verimlilik Analizi”**, **“Ağır Romandan Buzdan Kılıçlara; Yeraltının Kahramanlarına Dair Bir İnceleme”** ve **“Kültür Ve İnanç Farklılıklarının İşletmelerin Temel Pazarlama Stratejilerine Etkileri”** başlıklı makaleler yer almaktadır.

Bilimsel çalışmalarıyla, bu sayının hazırlanmasına katkıda bulunan makale yazarlarına, makaleleri inceleyerek hakemlik yapan değerli akademisyenlere, yayın kuruluna ve yayın aşamasında emeği geçenlere teşekkür ediyoruz. Sonraki sayılarda tekrar buluşmak dileğiyle...

Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN

Dr. Öğr. Üyesi Leyla AKSU KILIÇ

İçindekiler/Contents

Araştırma Makaleleri/ Research Articles

Sevim AŞİROĞLU

Öğretmen Yetiştirme Programlarına Girişte Öğrenci Başarısındaki Değişimler
Changes in Student Success in Introduction To Teachers' Education Programs

1-14

Musa KAVAL

Ahmet Yesevî'nin Dîvân-i Hikmet'inde Dünya Sevgisi'nin Yerilmesi
Love of Word Life in Ahmad Yasawî's Dîvan-i Hikmat

15-32

Letife ÖZDEMİR

Bist Sürdürülebilirlik Endeksinde Yer Almanın Verimlilik Üzerine Etkisi: Vza
Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Analizi
Effects on Domestic Efficiency in Bist Sustainability Index: Vza Malmquist
Total Factor Productivity Analysis

33-45

Selin KARACAN IŞIK

Ağır Romandan Buzdan Kılıçlara; Yeraltının Kahramanlarına Dair Bir İnceleme
'Ağır Roman' From 'Buzdan Kılıçlar'; An Investigation On The Heroes Of The
Underground

46-56

Derleme Makale/ Review Article

Emre TOPOĞLU-İsmail GÖKDENİZ

Kültür Ve İnanç Farklılıklarının İşletmelerin Temel Pazarlama Stratejilerine
Etkileri

The Effect Of Cultur And Religious Differences On Basic Marketing Strategies
Of Corporates

57-73

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/Research Article*

ÖĞRETMEN YETİŞTİRME PROGRAMLARINA GİRİŞTE ÖĞRENCİ BAŞARISINDAKİ DEĞİŞİMLER**

Sevim AŞİROĞLU*

Öz

Bu araştırmanın amacı 2003-2016 yılları arasında öğretmen yetiştirme programlarına giren öğrencilerin başarılarındaki değişimleri ortaya koymaktır. Tarama modeli ile yürüten araştırmada veriler öğrenci seçme ve yerleştirme merkezi tercih kılavuzlarında yer alan başarı yüzdelerinden elde edilmiştir. Araştırma 20 üniversite ve 16 tür öğretmenlik programı ile sınırlıdır. Her sınav sisteminin geçerli olduğu yıllar, kendi içinde karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak öğretmenlik programlarına genellikle orta düzey ve üzerinde başarıya sahip öğrencilerin alındığı görülmüştür. Ancak, 2011'den sonra sınıf öğretmenliği; 2012'den sonra fen bilimleri ile ilgili programlara düşük başarılı öğrenciler alınmaya başlamıştır. 2012-2014 yılları arasında ise ilköğretim matematik öğretmenliği, 2013 ve 2014'de matematik öğretmenliği programlarında düşük başarılı öğrenciler alınmıştır. Rehberlik ve psikolojik danışmanlık, zihin engelliler öğretmenliği, okulöncesi öğretmenliği, Türkçe öğretmenliği programlarında ise öğrenci başarısı orta seviyenin altına düşmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen Eğitimi, Öğretmen Yetiştirme Programları, Başarı

CHANGES IN STUDENT SUCCESS IN INTRODUCTION TO TEACHERS' EDUCATION PROGRAMS

Abstract

The aim of this study is to reveal the changes in the success of the students who entered the teaching programs between 2003-2016. In the research conducted with the screening model, the data were obtained from the success rates obtained from the student selection and placement center preference guides. The research is limited to 20 universities and 16 types of teaching programs. The years in which each exam system is valid have been compared within itself. As a result, it has been observed that generally students who have medium or higher achievement in teaching programs are taken. However, after 2011, the class teacher; After 2012, students with low-level science programs started to be accepted. Between 2012-2014, primary school mathematics teacher, in 2013 and 2014, low achievement students were included in mathematics teaching programs. Guidance and psychological counseling, teacher training for the mentally disabled, pre-school teacher, and Turkish teacher programs did not fall below the average level.

Key Words: Teacher Training, Teacher Training Programs, Success

GİRİŞ

Nitelikli bir eğitim nitelikli öğretmenler aracılığıyla mümkündür. Öğrencilere yirmibirinci yüzyıl becerilerinin edindirilmesi için öğretmenlerin de bu becerilere sahip olması gerekir. Öğretmenlerin hem nitelikli olması hem de yirmibirinci yüzyılın gerektirdiği tüm becerilerle donatılması iyi işleyen öğretmen eğitimi programları ile mümkündür. Öğretmen eğitim programlarının girdilerini oluşturan en önemli unsurlardan birisi öğretmen adaylarının

* Dr. Öğretim Üyesi, Maltepe Üniversitesi, scamuzcu@gmail.com, orcid.org/0000-0002-6528-4177

** Bu araştırmanın bir kısmı Maltepe Üniversitesi Eğitim Zirvesi toplantısında 10.05.2018'de poster olarak sunulmuştur.

hazırbulunuşluk seviyeleridir. Türkiye’de öğretmenlerin bugüne kadar nasıl seçilip, yetiştirildiğine özetle bakıldığında, öğretmen eğitim sisteminin ilk temellerinin Tanzimat döneminde 1848-1868 yılları arasında “Darümuallimin-i Rüşdi” adı altındaki kurumlar ile başladığı görülmektedir (Yıldırım ve Vural, 2014). 1868 yılında ise Darümuallimîn-i Sıbyan açılmıştır (Akyüz, 2008). 1926 yılında John Dewey’nin katkıları ile ilköğretmen okulları ve Köy Muallim Mektepleri kurulmuştur (Ergün, 2006). 1981 yılında çıkarılan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile 1982 yılından itibaren öğretmen yetiştiren yüksekokullar, enstitüler, akademiler eğitim fakültelerine dönüştürülmüştür. Eğitim Yüksekokullarının eğitim süreleri YÖK’ün 23 Mayıs 1989 tarihinde aldığı 89.22.876 sayılı kararla dört yıla çıkarılmıştır. MEB öğretmen açığını hızlı bir şekilde kapatabilmek için üniversitelerin lisans programlarından mezun olan herkese pedagojik formasyon kursları açmıştır. Bu durum ihtiyaçtan fazla sınıf öğretmenin yığılmasına sebep olmuştur (YÖK, 2007a).

1997 yılında eğitim fakültelerinin yeniden yapılandırılması kararı alınmıştır. Öğretmen yetiştirme işi eğitim fakültelerinin yanında fen-edebiyat fakültelerine de verilmiştir. Tezsiz yüksek lisans programları uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemlerden sonra Milli Eğitim Bakanlığı ile üniversiteden öğretmen yetiştiren fakülteler arasındaki iletişimsizlikten ötürü ihtiyaç ve mezun olan öğretmen arasında dengesizlikler yaşanmıştır. Tezsiz yüksek lisans programlarının yüksek lisans seviyesinde ders vermede yetersizliği sorunu gündeme gelmiştir (Azar,2011). 1994-1998 yılları arasında YÖK ve Dünya Bankası işbirliğiyle “Hizmet Öncesi Öğretmen Eğitimi Projesi” adıyla bir proje gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de öğretmen eğitimi standartları belirlenmiştir. Öğretmenlik formasyonu dersleri yeniden düzenlenmiş ve sayıları arttırılmıştır. Bu derslerin alan dersleriyle paralel hale getirilmesi amaçlanmıştır. Yan alan uygulaması başlatılmıştır. Ortaöğretim Alan Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans Programları açılmıştır (YÖK, 1999).

2006-2007 yılında eğitim fakültelerinin yeniden yapılanması süreci revize edilmiştir. Fen-Edebiyat fakültesi öğrencilerine ağırlık not ortalamalarında başarı şartını sağlamaları koşulu ile pedagojik formasyon dersleri, beşinci yarıyıldan itibaren, dört yarıyıldan verilmeye başlanmıştır (YÖK, 2007a). Öğretmen adaylarının genel kültür dersleri arttırılmıştır, seçmeli ders olanakları getirilmiştir, uygulama ders saatleri azaltılmış ve son olarak 3,5 yıl alan + 1,5 yıl meslek bilgisi eğitiminden vazgeçilmiş, meslek bilgisi dersleri sürece yayılmıştır. 2010 yılında YÖK tarafından yapılan dördüncü bir düzenlemede ise eğitim fakültelerinden mezun olan ve fen-edebiyat fakülteleri mezunu olup pedagojik formasyon eğitimini başarı ile tamamlayan öğrenciler öğretmen olarak görev yapabilme hakkına sahip olmuşlardır. 2010 yılında alınan bir kararla tezsiz yüksek lisans uygulaması kaldırılarak, yerine iki yarıyıllık pedagojik formasyon eğitimi verilmeye başlanmıştır. Fen-Edebiyat fakültesi öğrencilerinin lisans diploma notuna bakılarak pedagojik formasyon eğitimine başvurabilmeleri sağlanmıştır (Kartal, 2011).

19. Milli Eğitim Şurası’nda (2014) öğretmen niteliğinin arttırılması ile ilgili bazı kararlar alınmıştır. Bu kararlar arasında üniversite sınavı aracılığı ile öğretmenlik programlarına yerleşen öğrencilerin puan türlerinin gözden geçirilmesi, çoklu değerlendirmelerle öğretmenlik programlarına öğrenci kabul edilmesi, öğretmenlere yönelik hizmet öncesi eğitimin kalitesinin arttırılması gibi konular vardır.

Türkiye’de eğitim fakültelerinden önce öğretmen yetiştiren kurumlara (İlköğretmen Okulları, Köy Enstitüleri, Yüksek Öğretmen Okulları) öğrenci seçilirken okul başarısı, kişilik ve ahlaki durumu, sağlık durumu ve merkezi sınavlarda aldığı puanlara bakılmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise öğretmenlerin lisans programlarına seçimi için sadece üniversite sınav puan üstünlüğü dikkate alınmıştır. İlköğretmen okulları, köy enstitüleri, yüksek öğretmen okullarının varlığını gösterdiği dönemlerde öğretmen açığı çok fazla olduğu için öğretmen istihdamında herhangi bir eleme sistemi kullanılmamıştır (Uygun, 2010). 1999 yılından itibaren ise öğretmenler Devlet Memurluğu Sınavı (DMS), 2002 yılından itibaren KPSS ile atanmaya

başlamıştır (Bahar, 2006). 2013 yılından itibaren KPSS sınavı kapsamına öğretmenlik alan bilgisi uygulaması getirilmiştir (ÖSYM, 2013b). 17 Nisan 2015 tarih ve 29329 sayılı Resmi Gazete de yayımlanan yönetmeliğe göre, öğretmenler KPSS puan üstünlüğüne göre atanmaya, atandığı ilk yıl aday öğretmen statüsünde çalışarak, yılın sonunda performans değerlendirme sonuçlarına göre yazılı ve sözlü sınavlara girmeye hak kazanmaya başlamışlardır. Ağustos/2016 tarihli 29790 sayılı Resmi Gazete'ye göre MEB sözleşmeli öğretmen istihdamına dair yönetmelik ile sözleşmeli öğretmen istihdam etmeye başlamıştır. Bu uygulamada her bir branş kontenjanının üç (3) katı kadar aday KPSS puan üstünlüğüne göre mülakata davet edilip, mülakat puanına göre atamalar gerçekleştirilmiştir.

Öğretmenin eğitimin kalitesinde ve öğrenci başarısında en önemli rolü oynadığını ve eğitimde başarılı ülkelerin öğretmen kalitesine önem verdiklerini öne süren araştırmalar bulunmaktadır (Ateş ve Burgaz, 2014; Sahlberg, 2007). Örneğin uluslararası sınavlara göre başarılı öğrencilerin olduğu Finlandiya'da başarılı ve istekli öğrenciler öğretmenlik eğitimi için seçilmektedirler. Öğrenciler bu ülkede öncelikle Türkiye'de bugüne kadar uygulanan üniversite sınavlarına benzeyen bir sınava girmekte, başarılı olmaları ise üç aşamalı (teorik sınav, mülakat, örnek ders şeklinde) bir kabul testine girmektedirler (Malaty, 2006).

Öğretmen yetiştirme programları ile ilgili araştırmaların programın tarihsel süreçleri (Akdemir, 2013) başka ülkeler ile Türkiye'nin karşılaştırılması, uygulama okulları ve öğretmen adaylarına yönelik tarama ve deneysel modellerin kullanıldığı araştırmalar şeklinde olduğu görülmektedir (Yıldırım, 2013) Bu görüşü destekleyen Yıldırım'a göre Türkiye'de öğretmen eğitiminin girdi boyutunu araştıran araştırmalar öğrenci profiline ve programlara odaklanmaktadır. Öğrenci profilinde ise daha çok öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ve algılar üzerinde çalışıldığı görülmektedir. Bunlardan Kiraz, Aksu, Daloğlu, Demir ve Yıldırım'ın (2010) çalışmasında eğitim fakültelerini tercih eden öğrencilerin eğitim görüşleri incelenmiştir. Öğretmen eğitiminin girdi boyutunda başarının incelenmesine dair bir araştırmaya rastlanmamıştır. Buna karşın, öğretmenlik mesleğini seçen öğrencilerin mezun olduktan sonraki başarı durumlarını inceleyen birçok araştırma (Bahar, 2006; Safran, Kan, Üstündağ, Birbudak ve Yıldırım, 2014) mevcuttur.

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edildiği günlerden bugüne kadar öğretmenlik programları ile ilgili birçok uygulama görülmüştür. Bu uygulamalar her dönem nitelikli öğretmen yetiştirme konusunda eleştirilere maruz kalmıştır. Öğretmen niteliğini etkileyebilecek faktörlerden biri ise öğretmenlik programlarına girişteki başarı durumlarıdır. Bu araştırma ise öğretmenlik programlarına yerleşen öğrencilerin yıllar içindeki başarı değişimlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda araştırma sorularına cevap aranmıştır:

2003-2005, 2006-2009, 2010-2011, 2012-2016 dönemleri içinde;

1. Ortalama yüzdeler dilim değerlerine göre sözel/TS ağırlıklı öğretmenlik programlarına girişte öğrenci başarısındaki değişimler nedir?
2. Ortalama yüzdeler dilim değerlerine göre sayısal/MF ağırlıklı öğretmenlik programlarına girişte öğrenci başarısındaki değişimler nedir?
3. Ortalama yüzdeler dilim değerlerine göre EA/TM ağırlıklı öğretmenlik programlarına girişte öğrenci başarısındaki değişimler nedir?

YÖNTEM

Araştırma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Türkiye'deki her coğrafi bölgenin temsili olabileceği düşünülerek seçilen 20 adet (2'si vakıf, 18'i devlet) üniversite oluşturmuştur. Bu üniversitelerin bünyesinde yer alan 16 tür öğretmenlik programı araştırma kapsamında ele alınmıştır. Araştırma kapsamındaki programların adları şöyledir: Bilgisayar ve öğretim teknolojileri Öğretmenliği (BTÖ), Biyoloji Öğretmenliği (BÖ), Coğrafya Öğretmenliği (CÖ),

Fen bilgisi Öğretmenliği (FBÖ), Fizik Öğretmenliği (FÖ), İlköğretim Matematik Öğretmenliği (İMÖ), Kimya Öğretmenliği (KÖ), Matematik Öğretmenliği (MÖ), Okulöncesi Öğretmenliği (OÖ), Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık (RPD), Sınıf Öğretmenliği (SÖ), Sosyal Bilimler Öğretmenliği (SBÖ), Tarih Öğretmenliği (TÖ), Türk Dili Edebiyatı Öğretmenliği (TDÖ), Türkçe Öğretmenliği (TÜÖ), Zihin Engelliler Öğretmenliği (ZÖ).

Veriler ve Toplanması

Veriler ÖSYM tarafından yayınlanan yükseköğretim kurumları ve kontenjanları kılavuzlarından elde edilmiştir. Verilerine ulaşılabilen yıllar 2003-2016 yılları arasındadır. İki eğitim yapan programlar, vakıf üniversitelerinin ücretli programları ve açık öğretim programları dâhil edilmemiştir. 2002 ve 2017 verilerine ulaşılabilmemiştir ama bu yılların ait oldukları üniversite sınav sisteminde yıllar karşılaştırılmadığı için dâhil edilmemiştir. 2016 yılında ise BTÖ, KÖ ve OÖ programlarının türü değiştiği için bu yıl sadece bu programların verileri dahi edilmemiştir. Ayrıca öğretmenlik programlarına yerleşen tüm öğrencilerin verilerine ulaşamadığı için, en son yerleşen öğrencilerin yüzdeler dilimleri ile sınırlandırılmıştır.

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Bu araştırmada, 2003-2016 yılları arasında öğretmenlik programlarına kendi alanlarında yerleşen öğrencilerin ağırlıklı ortaöğretim başarı puanı (AOBP) katsayısına göre hazırlanan başarı sıralamaları analiz edilmiştir. Ölçme Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) tarafından 2002-2005 yıllarındaki veriler yüzdeler dilim olarak, 2006 yılı ve sonrasındaki yıllar için başarı sıralaması olarak verilmiştir. Yıllar arasındaki değişimleri karşılaştırabilmek için 2006 yılı ve sonrasındaki yıllara ait başarı sıralamaları yüzdeler dilimlere dönüştürülmüştür.

1999 - 2017 yılları arasında üniversite giriş sınav sisteminde çeşitli değişiklikler olmuştur. Dolayısıyla her sistemin verileri kendi içinde ele alınmış ve yıllar ait oldukları sistem içinde karşılaştırılmıştır. Araştırmada öğrenci bazındaki yüzdeler dilimlere ulaşamaması bir sınırlılık teşkil etmiştir. Bu sebeple tanılayıcı istatistik yöntemler kullanılmıştır.

Üniversite sınavı 1999 - 2009 yılları arasında tek basamaklı olarak, 2010 - 2017 yılları arasında ise iki basamaklı olarak uygulanmıştır. 2017 yılında üniversite sınavlarında kısa cevaplı sorulara yer verilmiştir. Ayrıca yıllar içinde sınavların içeriğinde, kat sayılarında değişiklikler yapılmıştır. Tüm değişiklikler tablo 1'de özetlenmiştir (ÖSYM 2002, ÖSYM 2003, ÖSYM 2004, ÖSYM 2005, ÖSYM 2006, ÖSYM 2007, ÖSYM 2008, ÖSYM 2009, ÖSYM 2010, ÖSYM 2011, ÖSYM 2012, ÖSYM 2013a, ÖSYM 2014, ÖSYM 2015, ÖSYM 2016, ÖSYM 2017).

Tablo 1. Üniversite Sınav Sistemindeki Değişimler

DEĞİŞİKLİK ALANI	SINAV SİSTEMLERİ					
	1999-2002	2003-2005	2006-2009	2010-2011	2012-2016	2017
Sınavın Uygulama Biçimi	Tek basamaklı	Tek basamaklı	Tek basamaklı	İki basamaklı	İki basamaklı	İki basamaklı
İçerik	Ortaöğretim ve lise 1. sınıf eğitim programları	Ortaöğretim ve lise 1. sınıf öğretim programları	Tüm lise öğretim programları	Lise eğitimini dört yılda tamamlanmasıyla, tüm lise öğretim programları	Lise eğitim programları	Lise eğitim programları
Soru Tipi	Çoktan Seçmeli	Çoktan Seçmeli	Çoktan Seçmeli	Çoktan Seçmeli	Çoktan Seçmeli	Çoktan Seçmeli ve kısa cevaplı
Soru Sayısı	180	180	195	120 (YGS), 160 (LYS)	120 (YGS), 160 (LYS)	120 (YGS), 160 (LYS)
AOBP Kat sayı	Kendi alanında tercih yapanlar: 0,5 Alan dışı: 0,2	Kendi alanında tercih yapanlar: 0,8 Alan dışı: 0,3	Kendi alanında tercih yapanlar: 0,8 Alan dışı: 0,3	Kendi alanında tercih yapanlar: 0,15 Alan dışı: 0,12	Herkes için tek katsayı: 0,12	Herkes için tek katsayı: 0,12

Yukarıda anlatılan değişikliklere ilaveten, araştırma dâhilindeki öğretmenlik programları için gerekli olan üniversite puan türleri yıllara göre değişmiştir. Bu değişiklikler tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Araştırma için seçilen öğretmenlik programları için gerekli olan üniversite puan türlerindeki değişimler

Programlar	1999-2005	2006-2009	2010-2015	2016
Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği	SAY	SAY-1	YGS-1	MF-1
Biyoloji Öğretmenliği	SAY	SAY-2	MF-2	MF-2
Coğrafya Öğretmenliği	SÖZ	SÖZ-2	TS-1	TS-1
Fen Bilgisi Öğretmenliği	SAY	SAY-2	MF-2	MF-2
Fizik Öğretmenliği	SAY	SAY-2	MF-2	MF-2
İlköğretim Matematik Öğretmenliği	SAY	SAY-2	MF-1	MF-1
Kimya Öğretmenliği	SAY	SAY-1	YGS-2	MF-2
Matematik Öğretmenliği	SAY	SAY-2	MF-1	MF-1
Okul Öncesi Öğretmenliği	EA	EA-1	YGS-5	LYS
Rehberlik Ve Psikolojik Danışmanlık	EA	EA-2	TM-3	TM-3
Sınıf Öğretmenliği	EA	EA-2	TM-2	TM-2
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	SÖZ	SÖZ-2	TS-1	TS-1
Tarih Öğretmenliği	SÖZ	SÖZ-2	TS-1	TS-1
Türk Dili Edebiyatı Öğretmenliği	SÖZ	SÖZ-2	TS-2	TS-2
Türkçe Öğretmenliği	SÖZ	SÖZ-2	TS-2	TS-2
Zihin Engelliler Öğretmenliği	SÖZ	SÖZ-1	YGS-4	

2010 yılı ve sonrası yıllarda 18 puan türü olduğu için yüzdeliğe dönüştürme işlemi için LYS puanlarından bir tanesinde puanı hesaplanan öğrenci sayısı referans alınarak hesaplanmıştır. Bu sebeple 2010 yılı ve sonrası için hesaplanan yüzdelik değer, önceki yıllar gibi ele alınarak değerlendirilmemelidir.

Araştırma grubunda yer alan üniversitelerin, seçilen programlarının yüzdeler dilim değerlerinin ortalamaları hesaplanmıştır. Bu ortalamalar yıllara göre karşılaştırılmıştır.

Sözel/TS programları için yüzdeler dilimlerin ortalama değerlerinin yorumlanmasında başarı ölçütleri şu şekilde kabul edilmiştir: 0-2,99 arasındaki puanlar yüksek başarıdır; 3-5,99 arasındaki puanlar başarılıdır; 6-9,99 arasındakiler orta başarıdır; 10 ve üzerinde düşük puan olanlar başarılıdır.

Sayısal programları için yüzdeler dilimlerin ortalama değerlerinin yorumlanmasında ölçütler şu şekildedir: 1-3,99 arasındaki puanlar yüksek başarı; 4-9,99 arasında olanlar başarılı; 10-14,99 arasında olanlar orta başarı, 15 ve üzeri düşük başarı kabul edilmiştir.

EA/TM programları için yüzdeler dilimlerin ortalama değerlerinin yorumlanmasında ölçütler şu şekildedir: 0-3,55 arasındaki puanlar yüksek başarı; 3,56-6,99 arasındakiler başarılı; 7-9,99 arasındakiler orta başarı; 10 ve üzerindeki düşük başarı kabul edilmiştir.

BULGULAR VE YORUM

Sözel/TS ağırlıklı puan türü ile öğrenci alan öğretmenlik programlarının ortalama yüzdeler dilim değerlerindeki değişimler

Tablo 3. Sözel/TS ağırlıklı puan türü ile öğrenci alan öğretmenlik programlarının yüzdeler dilim değerlerine dair ortalamalar

Programlar/ Yıllar	Üniversite Sınavı Sistemi 1 ($\bar{x}$)			Üniversite Sınavı Sistemi 2 ($\bar{x}$)				Üniversite Sınavı Sistemi 3 ($\bar{x}$)		Üniversite Sınavı Sistemi 4 ($\bar{x}$)				
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ZÖ	5,29	3,16	2,69	1,22	1,04	0,64	4,33	3,18	2,22	2,07	2,34	0,94	2,39	
CÖ	5,92	5,26	5,34	0,38	1,47	2,02	4,18	3,18	0,87			17,76	16,68	3,92
SBÖ	6,52	7,35	7,39	0,72	0,71	1,00	2,70	4,81	4,90	7,69	7,24	8,01	9,55	9,37
TAÖ	6,82	6,35	7,17	0,57	0,77	1,33	2,77	5,41	5,19			7,61	7,00	7,76
TDÖ	1,04	0,94	2,26	0,08	0,18	0,32	1,22	1,16	2,11			3,42	3,51	4,21
TÜÖ	2,10	1,92	2,23	0,06	0,08	0,12	1,22	1,15	0,75	3,41	3,42	3,45	3,68	3,70

Tablo 3'deki bulgular aşağıda özetlenmiştir:

Belirlenen kritere bakıldığında, yüksek başarıya sahip öğrenciler; ZÖ programına 2006 ($\bar{x}=1,22$), 2007($\bar{x}=1,04$), 2008 ($\bar{x}=0,64$), 2011($\bar{x}=2,22$),2012 ($\bar{x}=2,07$), 2013 ($\bar{x}=2,34$), 2014 ($\bar{x}=0,94$), 2015; CÖ programına 2006 ($\bar{x}=0,38$),2007 ($\bar{x}=1,47$), 2008 ($\bar{x}=2,02$), 2011 ($\bar{x}=0,87$); SBÖ ve TAÖ programlarına 2006 ($\bar{x}=0,72$ ve 057) 2007, ($\bar{x}=0,71$ ve 0,77), 2008 ($\bar{x}=1,00$ ve 1,33), 2009 ($\bar{x}=2,70$ ve 2,77); TDÖ programına 2003($\bar{x}=1,04$), 2004($\bar{x}=0,94$), 2006($\bar{x}=0,08$), 2007($\bar{x}= 0,18$) ve 2008 ($\bar{x}= 0,32$), 2009 ($\bar{x}=1,22$) ,2010($\bar{x}=1,16$), 2011($\bar{x}=2,11$); TÜÖ programına 2003 ($\bar{x}=2,10$), 2004 ($\bar{x}=1,92$), 2005($\bar{x}=2,23$), 2006 ($\bar{x}=0,06$), 2007 ($\bar{x}=0,08$), 2008 ($\bar{x}=0,12$), 2009($\bar{x}=1,22$), 2010($\bar{x}=1,15$), 2011($\bar{x}=0,75$) yıllarında alınmıştır.

Başarılı öğrenciler; ZÖ programına 2003 ($\bar{x}=5,29$), 2004 ($\bar{x}=3,16$), 2009 ($\bar{x}=2,69$) ve 2010 ($\bar{x}=3,18$); CÖ programına 2003 ($\bar{x}=5,92$),2004 ($\bar{x}=5,26$), 2005 ($\bar{x}=5,34$),2009 ($\bar{x}=4,18$), 2010 ($\bar{x}=3,18$) ; SBÖ ve TAÖ programlarına 2010 ($\bar{x}= 4,81$; 5,41) ve 2011 ($\bar{x}=4,90$; 5,19) ; TDÖ programına 2014 ($\bar{x}=3,42$), 2015 ($\bar{x}= 3,51$) ve 2016 ($\bar{x}=4,21$), TÜÖ programına 2012 ($\bar{x}=3,41$), 2013 ($\bar{x}=3,42$),2014 ($\bar{x}=3,45$), 2015 ($\bar{x}=3,68$) ve 2016 ($\bar{x}= 3,70$) yıllarında alınmıştır.

Orta başarılı öğrenciler; SBÖ ve TAÖ programlarına 2003 ($\bar{x}=6,52$; 6,82), 2004 ($\bar{x}=7,35$; 6,35), 2005 ($\bar{x}=7,39$; 7,17) ve 2012 ($\bar{x}=7,69$), 2013 ($\bar{x}=7,24$), 2014 ($\bar{x}=8,01$; 7,61), 2015 ($\bar{x}=9,55$; 7,00), 2016 ($\bar{x}= 9,37$; 7,76) yılları arasında alınmıştır.

Düşük başarılı öğrenciler; CÖ programına 2014 ($\bar{x}=17,76$) ve 2015 ($\bar{x}= 16,68$) yıllarında alınmıştır.

ZÖ programına 2016'da, CÖ, TAÖ ve TDÖ programlarına 2012 ve 2013 yılları arasında öğrenci alınmamıştır. Bu yüzden ilgili programlara ait yıllarda veriye yer verilememiştir.

Ortalama yüzdeler dilim ortalamalarına dair tüm bulgular birlikte ele alındığında sözel/TS ağırlıklı öğretmenlik programlarına girişte öğrenci başarısındaki değişimler için şunlar söylenebilir:

- ZÖ programına girişte öğrenci başarısının 2005 yılında önceki iki yıla göre artmış; 2008 yılında 2006'ya göre artmış; 2009'da düşmüş; 2011 yılında, 2010'a göre artmış; 2014 yılında 2012'ye göre artmış; 2015'de 2014'e göre düşmüş; bu programa en başarılı öğrencilerin 2008 ($\bar{x}=0,64$) ve 2014 ($\bar{x}=0,94$) yıllarında alınmıştır.
- CÖ programına girişte öğrenci başarısının 2006-2009 yıllarında düştüğü, 2011 yılında 2010 yılına göre arttığı, 2015'de 2014'e göre artmıştır.
- SBÖ ve TDÖ programlarına girişte öğrenci başarısının 2005-2016 yılları boyunca tüm üniversite sınav sistemlerinde azalış göstermektedir.
- TAÖ programına girişte öğrenci niteliğinin hariç 2005-2016 (2010-2011 hariç) yılları boyunca tüm üniversite sınav sistemlerinde azalış göstermektedir.
- TÜÖ programına girişte öğrenci niteliğinin 2004 yılında 2003 yılına göre arttığı, 2005 yılında önceki yıllara göre düştüğü, 2006-2009 yılları arasında düştüğü, 2011 yılında 2010'a göre arttığı görülmüştür.

ZÖ programına daha başarılı öğrencilerin yerleşme sebebi bu programdan mezun olan öğrencilere özel ve resmi kurumlarda daha çok ihtiyaç duyulması olabilir. TDÖ ve TAÖ programlarına alınan öğrencilerin başarılarında yıllar boyunca yaşanan azalış sebebi bu alanlardan yetişmiş öğretmen sayısının ihtiyaçtan fazla olması sebebi ile yaşanan işsizlik olabilir. TÜÖ programına yerleşen öğrencilerin başarılarındaki artışın sebebi ortaokulların sayılarının niceliksel olarak artmasıyla bu branşlara olan ihtiyacın artması olabilir.

Sayısal/MF ağırlıklı puan türü ile öğrenci alan öğretmenlik programlarının ortalama yüzdeler dilim değerlerindeki değişimler

Tablo 4. Sayısal/MF ağırlıklı puan türü ile öğrenci alan öğretmenlik programlarının yüzdeler dilim değerlerine dair ortalamalar

Program/ Yıllar	Üniversite Sınavı Sistemi 1 ($\bar{x}$)			Üniversite Sınavı Sistemi 2 ($\bar{x}$)				Üniversite Sınavı Sistemi 3 ($\bar{x}$)		Üniversite Sınavı Sistemi 4 ($\bar{x}$)				
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
FBÖ	17,04	18,18	16,64	3,36	3,68	4,88	9,45	31,58	48,82	14,70	21,14	45,41	39,29	40,64
BÖ	22,23	24,22	21,69	5,04	4,53	8,69	14,11	46,47	65,37	47,62	55,43	54,74	45,59	46,82
FÖ	15,16	16,82	15,40	3,91	3,97	6,97	11,37	50,19	45,83			41,25	33,38	35,90
KÖ	17,05	18,94	17,13	2,60	3,47	5,12	9,53	7,58	10,75			14,57	11,29	
BTÖ	9,78	10,11	9,25	1,08	1,19	1,37	4,41	6,44	6,59	10,76	8,49	9,22	11,64	
İMÖ	7,56	6,51	6,05	1,09	0,88	1,14	2,92	10,08	11,87	17,28	19,39	16,83	13,80	14,94
MÖ	2,60	2,51	3,03	0,76	0,97	2,06	4,16	10,27	10,12		29,85	20,25	14,90	14,95

Tablo 4'e göre, yüksek başarıya sahip öğrenciler; FBÖ programına 2006 ($\bar{x}=3,36$), 2007 ($\bar{x}=3,68$) ve 2008 ($\bar{x}=4,88$); BÖ programına 2007 ($\bar{x}=4,53$); FÖ ve KÖ programlarına 2006 ($\bar{x}=3,91$; 2,60) ve 2007 ($\bar{x}=3,97$; 3,47) BTÖ ve İMÖ programlarına 2006 ($\bar{x}=1,08$; 1,09), 2007 ($\bar{x}=1,19$; 0,88), 2008 ($\bar{x}=1,37$; 1,14), 2009 ($\bar{x}=4,41$; 2,92) yılları arasında; MÖ programına 2003 ($\bar{x}=2,60$), 2004 ($\bar{x}=2,51$), 2005 ($\bar{x}=3,03$), 2006 ($\bar{x}=0,76$), 2007 ($\bar{x}=0,97$), 2008 ($\bar{x}=2,06$), 2009 ($\bar{x}=4,16$) yılları arasında alınmıştır.

Başarılı öğrenciler FBÖ programına 2009 ($\bar{x}=9,45$); BÖ programına 2006 ($\bar{x}=5,04$), 2008 ($\bar{x}=8,69$); FÖ programına 2008 ($\bar{x}=6,97$); KÖ programına 2008 ($\bar{x}=5,12$), 2009 ($\bar{x}=9,53$), 2010 ($\bar{x}=7,58$) arasındaki; BTÖ programına 2003 ($\bar{x}=9,78$), 2005 ($\bar{x}=9,25$), 2010 ($\bar{x}=6,44$), 2011

($\bar{x}=6,59$), 2013 ($\bar{x}=8,49$), 2014 ($\bar{x}=9,22$); İMÖ programına 2003 ($\bar{x}=7,56$), 2004 ($\bar{x}=2,51$), 2005 ($\bar{x}=6,05$) arasındaki yıllarda alınmıştır.

Orta başarılı öğrenciler; FBÖ programına 2012 ($\bar{x}=14,70$), BÖ ve FÖ programlarına 2009 ($\bar{x}=14,11$; 11,37), KÖ programına 2011 ($\bar{x}=10,75$), 2014 ($\bar{x}=14,57$) ve 2015 ($\bar{x}=11,29$); BTÖ programına 2012 ($\bar{x}=10,76$) ve 2015 ($\bar{x}=11,64$); İMÖ programına 2010 ($\bar{x}=10,08$), 2011 ($\bar{x}=11,87$), 2012 ($\bar{x}=17,28$), 2014 ($\bar{x}=16,83$), 2015 ($\bar{x}=13,80$), 2016 ($\bar{x}=14,94$); MÖ programına 2010 ($\bar{x}=10,27$), 2011 ($\bar{x}=10,12$), 2012 ($\bar{x}=10,12$), 2015 ($\bar{x}=14,90$), 2016 ($\bar{x}=14,95$) yıllarında alınmıştır.

Düşük başarılı öğrenciler; FBÖ, BÖ, FÖ, KÖ programlarına 2003 ($\bar{x}=17,04$; 22,23; 15,16; 17,05), 2004 ($\bar{x}=18,18$; 24,22; 16,82; 18,94), 2005 ($\bar{x}=16,64$; 21,69; 15,40; 17,13) ve 2010 [$\bar{x}=31,58$; 46,47; 50,19, - (KÖ)], 2011 [$\bar{x}=48,82$; 65,37; 45,83, - KÖ], 2012 ($\bar{x}=14,70$; 47,62), 2013 ($\bar{x}=21,14$; 55,43), 2014 ($\bar{x}=45,41$; 54,74; 41,25), 2015 ($\bar{x}=39,29$; 45,59; 35,90), 2016 ($\bar{x}=40,64$; 46,82; 35,90) yılları arasında yerleştiği görülmüştür. İMÖ programına düşük başarılı öğrencilerin yerleştiği yıllar 2012 ($\bar{x}=17,28$), 2013 ($\bar{x}=19,39$), 2014 ($\bar{x}=16,83$) MÖ programına ise 2013 ($\bar{x}=29,85$), 2014 ($\bar{x}=20,25$)'tür.

Ortalama yüzdeler dilim ortalamalarına dair tüm bulgular birlikte ele alındığında sayısal/MF ağırlıklı öğretmenlik programlarına girişte öğrenci başarısındaki değişimler için ise şunlar söylenebilir:

İMÖ ve MÖ programlarına (2012-2014 yılları hariç) 2003'den 2016 yılına kadar başarılı veya yüksek başarılı öğrencilerin alındığı söylenebilir. 2012-2016 yılları arasında FBÖ, BÖ, FÖ, KÖ düşük başarılı öğrencilerin alındığı dikkat çekici bir durumdur. 2012-2014 yılları arasında İMÖ, 2013 ve 2014'de MÖ programlarında düşük başarılı öğrenciler yerleşmiştir.

2012 ve 2013 yıllarında FÖ ve KÖ, 2012 yılında MÖ, 2016 yılında KÖ programına öğrenci alınmadığı için bu yıllardaki ilgili programların verilerine yer verilememiştir. Ayrıca 2016'da BTÖ programının puan türü değiştiği için veriye yer verilmemiştir.

FBÖ, BTÖ ve İMÖ programlarındaki öğrenci başarısı önceki üniversite sınav sistemindeki diğer branşlarla olan başarı sıralaması düşünüldüğünde, 2006-2008 yılları arasında yükselme gösterdiği söylenebilir.

Sayısal/MF ağırlıklı öğretmenlik programlarının tümünde 2009 yılında önceki yıllara göre başarıda dikkat çekici bir düşüş olduğu görülmektedir.

BÖ, FÖ ve KÖ programlarına girişte öğrenci başarısının 2004 yılında 2003'e göre düştüğü, 2005 yılında yükselmiş, 2006-2011 yılları arasındaki tüm üniversite sınav sistemlerinde azalmıştır. BÖ programına girişte öğrenci niteliğinin 2012-2014 yıllarında düştüğü, 2015 yılında düşmüştür. FÖ ve KÖ programlarına girişte öğrenci niteliği 2015 yılında 2014 yılına göre yükselmiştir.

BTÖ programına girişte öğrenci başarısının 2004 yılında 2003 yılına göre yükseldiği, 2005-2009 yılları arasındaki tüm üniversite sınav sistemlerinde azalmıştır. 2013 yılında, 2012'ye göre artmış, 2013-2015 yılları arasında giderek düşmüştür.

İMÖ programa girişte öğrenci başarısının 2003-2006 yıllarında artış gösterirken, MÖ programında ise azalış gösterdiği görülmektedir. İMÖ ve MÖ programlarına girişte öğrenci başarısının 2013-2016 yıllarında giderek arttığı görülmektedir. 2009 yılında ise önceki yıllara göre düşmüştür.

FBÖ, BTÖ ve İMÖ programlarına özellikle 2003-2006 aralığında başarılı öğrencilerinin alınmasının sebebi 1998-1999 eğitim-öğretim yılından itibaren sekiz yıllık kesintisiz eğitime geçildikten sonra yoğun olarak talep edilen ilköğretim öğretmenlerinden kaynaklanıyor olabilir.

Fen-Edebiyat Fakültesi ve Eğitim Fakültelerinin ortaöğretim öğretmenliği programlarının öğretmen yetiştirmek için birlikte varlığını sürdürmeleri ortaöğretim alanında ihtiyaçtan fazla öğretmen yetiştirilmesine sebep olmuştur. KÖ, BÖ, MÖ gibi programlardaki öğrenci başarısının düşüş sebepleri bu durumdan kaynaklanıyor olabilir.

EA/TM ağırlıklı puan türü ile öğrenci alan öğretmenlik programlarının ortalama yüzdeler dilim değerlerindeki değişimler

Tablo 5.EA/TM ağırlıklı puan türü ile öğrenci alan öğretmenlik programlarının yüzdeler dilim değerlerine dair ortalamalar

Programlar/Yıllar	Üniversite Sınavı Sistemi 1 ($\bar{x}$)			Üniversite Sınavı Sistemi 2 ($\bar{x}$)				Üniversite Sınavı Sistemi 3 ($\bar{x}$)		Üniversite Sınavı Sistemi 4 ($\bar{x}$)				
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
OÖ	13,23	11,73	9,83	2,26	2,48	2,74	5,73	3,70	3,26	6,27	4,86	4,79	5,58	
SÖ	9,07	8,88	8,33	1,34	1,18	1,71	4,28	7,58	11,34	18,42	33,92	26,47	19,31	19,48
RPD	5,05	4,69	4,32	0,71	0,43	0,72	1,17	3,51	5,01	6,25	6,84	6,88	9,99	7,91

Yüksek başarılı öğrencilerin OÖ, SÖ, RPD programlarına 2006 ($\bar{x}=2,26$; 1,34, 0,71) 2007 ($\bar{x}=2,48$; 1,18; 0,43) , 2008 ($\bar{x}=2,74$; 1,71; 0,72) yılları arasında; 2010 ($\bar{x}= 3,70$) ve 2011 ($\bar{x}=3,26$) yıllarında OÖ programına; 2010 ($\bar{x}= 3,51$) yılında RPD programına alındığı söylenebilir.

Başarılı öğrencilerin OÖ için 2009 ($\bar{x}=5,73$) ,2012 ($\bar{x}=6,27$), 2013 ($\bar{x}=4,86$), 2014 ($\bar{x}=4,79$) 2015 ($\bar{x}=5,58$); SÖ için 2009 ($\bar{x}=4,28$); RPD için 2003 ($\bar{x}=5,05$), 2004 ($\bar{x}=4,69$), 2005 ($\bar{x}=4,32$) ve 2011 ($\bar{x}=5,01$), 2012 ($\bar{x}=6,25$), 2013 ($\bar{x}=6,84$), 2014 ($\bar{x}=6,88$) yılları arasında alındığı söylenebilir.

Orta başarılı öğrenciler OÖ programı için 2005 ($\bar{x}=9,83$) ; SÖ programı için 2003 ($\bar{x}=9,07$), 2004 ($\bar{x}=8,88$) ve 2005 ($\bar{x}=8,33$); RPD programı için 2015 ($\bar{x}= 9,99$) ve 2016 ($\bar{x}=7,91$) yıllarında alındığı söylenebilir.

Düşük başarılı öğrencilerin OÖ için 2003 ($\bar{x}=13,23$), 2004 ($\bar{x}=11,73$); SÖ için 2011 ($\bar{x}=11,34$), 2012 ($\bar{x}=18,42$), 2013 ($\bar{x}=33,92$), 2014 ($\bar{x}=26,47$), 2015 ($\bar{x}=19,31$), 2016 ($\bar{x}=19,48$) yıllarında alındığı görülmektedir.

2016'da OÖ programının puan türü değiştiği için veriye yer verilmemiştir.

SÖ programına 2011 ve sonraki yıllarda düşük başarılı öğrencilerin alınması dikkat çekici bir durumdur. 2003-2016 yıllarında RPD programına, OÖ programına ise 2005'den sonra orta düzey ve üzerinde başarı gösteren öğrenciler alınmıştır. En başarılı öğrencilerin her üç programa da 2006-2009 yıllarında alındığı söylenebilir.

2003-2008 yıllarında SÖ programına yerleşen öğrencilerin başarılarındaki artışın sebebi, daha önce lisans programlarına sınıf öğretmenliği sertifikasının uzun bir süredir verilmeyişinden kaynaklanıyor olabilir. 2011 yılında OÖ, SÖ ve RPD programlarına yerleşen öğrencilerin başarılarına azalma olmasının sebebi ikili öğretim programları olabilir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmanın sonucuna göre, 2003-2016 yıllarında öğretmenlik programlarına genellikle orta düzey ve üzerinde başarıya sahip öğrencilerin alındığı görülmüştür. Ancak, 2011'den sonra SÖ; 2012'den sonra FBÖ, BÖ, FÖ ve KÖ programlarına düşük başarılı öğrenciler alınmaya başlamıştır. 2012-2014 yılları arasında ise İMÖ, 2013 ve 2014'de MÖ programlarında düşük başarılı öğrenciler alınmıştır. 2014 yılından sonraki CÖ programına yerleşen öğrenciler hariç, sözel/TS programlarının 2003-2016 yıllarında giren öğrencilerin orta seviye üzerinde başarı gösterdikleri görülmüştür.

2012'den sonra FBÖ, BÖ, FÖ, KÖ; 2014'den sonra MÖ programlarına düşük başarılı öğrencilerin tercih etmesinin altında bu tarihe kadar Fen-Edebiyat fakültesi mezunlarına çeşitli uygulamalarla ortaöğretim öğretmeni olma hakkı verilmesinin olumsuz etkileri olabilir. Öğretmenlik mesleğini tercih edenlerin hem Fen-Edebiyat hem de FBÖ, BÖ, FÖ, KÖ

programlarına yönelebilmemesinden dolayı bu branşlarda öğretmen sayısı ihtiyaçtan fazla bir hal almaya başlamıştır (Kartal, 2011).

2015'den sonra RPD, İMÖ, TÜÖ, OÖ, ZÖ programlarına yerleşen öğrencilerin başarılarının orta seviyenin altına inmeyişi sebebi bu öğrencilere parasız yatılılık ve burs hakkı verilmeye devam edilişi olabilir. 1990-1993 yıllarında öğretmenlik programlarını ilk onda tercih edip, kazanan her öğrenciye parasız yatılılık ve burs hakkı verilmesiyle, 1990 ve 1991 yıllarında birçok öğrenci üniversite giriş sınavlarında öğretmen yetiştiren bir fakülteyi ilk sırada tercih etmiştir. (Şeren, 1995; Turan, 2012). 13 Ağustos 1996 tarihli 22726 sayılı Resmi Gazete'de "Öğretmen ve Eğitim uzmanı Yetiştiren Yüksek Öğretim Kurumların Parasız Yatılı ve Burslu Öğrenci Okutma ve Bunlara İlişkin Yönetmelik" ile ilgili değişiklikler yapılmıştır. Yeni değişikliklere göre eğitim fakültesi programlarını ilk beş tercihinde kazanan sınırlı sayıdaki öğrenciye burs verilmeye başlanmıştır. 1998-2014 yılları arasında yayınlanan tercih kılavuzlarında da bu bilgiye yer verilmiştir (ÖSYM, 1999). 1994-2014 yıllarında öğretmenlik programlarını ilk beşte tercih edip, kazanan öğrencilere kontenjan dahilinde Parasız Yatılı ve Burs hakkı verilmiştir. 2015-2017'de ise öğretmenlik programlarından bazılarını ilk beşte tercih edip, kazanan öğrencilere kontenjan dahilinde burs verilmiştir (ÖSYM, 2015, ÖSYM, 2016, ÖSYM, 2017).

2003-2008 yıllarında sınıf öğretmenliği ve ilköğretim branş öğretmenliği programlarına yerleşen öğrencilerin başarısında giderek artış olmasının sebebi 1997 yılından sonra üniversitelerin herhangi bir bölümünden mezun olanlara sınıf öğretmenliği sertifikası verilmesinin durdurulması ve ilköğretim branş öğretmenlerinin sadece ilgili programlardan mezun olanlardan karşılanmaya başlaması olabilir (Aydın, 1998).

RPD ve OÖ programları ise 2008 ve 2009 yıllarına kadar başarılı öğrencileri alırken, bu yıllardan itibaren orta seviyede başarılı öğrencileri almaya başlamıştır. Aynı şekilde SÖ ve FBÖ programlarına yerleşen öğrencilerin başarısında da azalma görülmüştür. Bu değişimin altında yatan sebep ise ikili öğretim uygulamasının olumsuz etkileri olabilir. 1992 yılında çıkarılan "Yükseköğretim Kurumlarında İkili Öğretim Yapılması Hakkındaki Kanun" (27.11.1992 tarih ve 3843 Sayı) ile 1993-1994 eğitim-öğretim yılından itibaren eğitim fakültelerinde ikinci öğretim yaygınlaşmaya başlamıştır. Daha sonraları bu programların sayısı ihtiyaçtan fazla bir hal almıştır (YÖK, 2006). Her geçen yıl ikili öğretim programlarına daha fazla kontenjan verilmiştir. 2012'de özel eğitim öğretmenliği ve psikolojik danışmanlık ve rehberlik bölümleri hariç ikili öğretim yapan öğretmenlik programları kaldırılmıştır (ÖSYM, 2012).

2006-2009 yıllarında OÖ programındaki öğrenci başarısındaki azalışının sebeplerinden biri açıköğretim programlarının da okul öncesi öğretmeni yetiştirilmesi ile bu programa yönelen öğrenci sayısının artması olabilir. 2000 yılında Anadolu Üniversitesi ve MEB arasında imzalanan protokol ile açıköğretim fakültesine bağlı olarak okulöncesi öğretmenliği programı açılmış ve 2012'de ise öğrenci alımı durdurulmuştur (YÖK, 2007b).

2006-2008 yıllarında ZÖ, CÖ, SBÖ, TÖ, BTÖ, İMÖ, MÖ, FBÖ, FÖ, KÖ, OÖ, SÖ ve RPD programlarına çoğunlukla yüksek düzeyde başarı gösteren öğrencilerin alındığı görülmüştür. 2003-2011 yıllarında ise TDÖ ve TÜÖ programlarına yüksek düzeyde başarıya sahip öğrenciler alınmıştır. 1998-1999 eğitim-öğretim yılından itibaren sekiz yıllık kesintisiz eğitime geçildikten sonra ilköğretim branşlarında öğretmen ihtiyacına yoğun talep yaşanmış olabilir (İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Millî Eğitim Temel Kanunu, Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu, Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile 24.3.1988 Tarihli ve 3418 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması ve Bazı Kâğıt ve İşlemlerden Eğitime Katkı Payı Alınması Hakkında Kanun, 1997). Bu sonucun ilköğretim öğretmenliği programlarının (SBÖ, TÜÖ, BTÖ, İMÖ, FBÖ, SÖ ve RPD) başarılı öğrenciler tarafından tercih edilmesine sebep olduğu görülmektedir.

2011'den sonra ise ZÖ programlarına yüksek düzeyde başarı gösteren öğrencilerin alındığı görülmüştür. Bu durumun SÖ programlarına olan ihtiyacın azalmasından dolayı öğrencilerin, ZÖ programına yönelmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

2015 yılından sonra FÖ, KÖ, BÖ, MÖ ve CÖ programlarına girişte öğrenci başarısında önceki yıllara göre artış olmuştur. YÖK pedagojik formasyon programını 5 Nisan 2012 tarihinde aldığı kararla kaldırmış, karara gerekçe olarak da pedagojik formasyon alanlarında ortaya çıkan öğretmen fazlasını göstermiştir. Fen edebiyat fakültelerinin tepkisini çeken bu kararın üzerinden bir yıl geçtikten sonra, 18 Nisan 2013 tarihinde YÖK 2013 yılı 4. toplantısında fen edebiyat fakülteleri mezuniyeti sonrası pedagojik formasyon sertifika programının devamına karar verilmiştir (Yıldırım & Vural, 2014). Bu durumun 2012'den sonra eğitim fakültelerinin FÖ, KÖ, BÖ, MÖ programlarının başarılı öğrenciler tarafından tercih edilmesine sebep olduğu söylenebilir.

1997-1998 eğitim-öğretim yılından itibaren zorunlu ilköğretimin sekiz yıla yükseltilmesi ile bazı öğretmenlik programlarına daha çok ihtiyaç duyulmuştur. Daha önceki yıllarda programlar arasında hiç yer almayan ya da sınırlı sayıda yer alan Fen bilgisi öğretmenliği, ilköğretim matematik öğretmenliği, okul öncesi öğretmenliği, bilgisayar ve öğretim teknolojileri öğretmenliği, okul öncesi öğretmenliği, yabancı dil öğretmenliği ve özel eğitim öğretmenliği programları açılmaya başlamıştır ve hızla yaygınlaşmıştır. Örneğin; 1983-84 öğretim yılında fen bilgisi öğretmenliği programında yer almazken 2006-2007 öğretim yılında 43 eğitim fakültesinde FBÖ programı yer almaktadır. Bu eğitim yılında, SÖ programı sayısı 17'den 55'e, SBÖ programı sayısı 3'den 42'ye, BTÖ programı sayısı 29'a, ZÖ programı sayısı ise 9'a yükselmiştir (YÖK, 2007b). 2011 yılından sonraki yıllarda SÖ, FBÖ ve SBÖ programlarına girişte öğrenci başarılarının düşme sebebi, zamanında sekiz yıllık kesintisiz eğitime öğretmen yetiştirme amacıyla kontenjanların yükseltilmesi olabilir. Buna karşın sekiz yıllık ilköğretim okulları için ihtiyaç duyulan programlara girişte öğrenci başarısı 2003-2006 yıllarında daha yüksektir.

Lise öğrenimini dört yılda tamamlayanların ilk kez mezun olduğu 2009 yılında tüm öğretmenlik programlarına girişte öğrenci başarısında, önceki yıllara göre önemli bir düşüş olmuştur. Bu durumun 2009 yılında önceki yıllara göre daha fazla lise mezununun üniversite sınavına girmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Araştırma üniversite sınavı sonuçları ile sınırlı kalmıştır. Yapılan birçok araştırmada (Ateş ve Burgaz 2014; Eraslan, 2009) ise öğretmenlik programlarına girişinde sadece üniversite sınavının yeterli olmadığı belirtilmiştir. Bu araştırmalar öğretmenlik programlarına öğrenci kabulünde bireysel mülakat, tutum testleri ve lise referans mektupları gibi çoklu ölçme değerlendirme araçlarının birlikte kullanılması görüşüne sahiptirler. Türkiye'de öğretmen seçiminde üniversite sınavı ile birlikte öğretmenlik mesleği için gerekli olan kişisel özelliklerin ve duyuşsal becerilerinde ölçülmesine yönelik bir ölçme değerlendirme sisteminin geliştirilmesi önerilmektedir. Çünkü öğretmen eğitim programlarının tek girdisi onların üniversite sınavı ile ölçülen bilişsel girdileri değildir. Öğretmenlerin kişisel özellikleri ve duyuşsal becerileri de öğretmen eğitimi programlarının önemli girdilerini oluşturmaktadır. Ayrıca bundan sonraki araştırmacılara öğretmenlik programına kabul edilmiş, birinci sınıftaki öğrencilerin öğretmenlik tutumlarının, öğretmenlik mesleğine yönelik yeteneklerinin belirlenmesine yönelik araştırmalar yapmaları önerilmektedir. Ayrıca, öğretmenlik programlarına başarılı öğrencilerin yönelmesi için gerekli önemler alınmalıdır.

Teşekkür: Bu araştırmada bilimsel danışmanlığı için Prof. Dr. Niyazi Karasar'a teşekkürlerimi sunarım.

Kaynakça

- Akdemir, A. S. (2013). Türkiye'de öğretmen yetiştirme programlarının tarihçesi ve sorunları. *Electronic Turkish Studies*, 8(12), 15-28
<http://eds.b.ebscohost.com/abstract?site=eds&scope=site&jrnl=13082140&AN=94302299&h=XBvSn1hQ4y4uYkLlgRC8ZTQBJVlvvEW9NSaseHcmIT7%2bgeQDesdPkRNoIxsse6TpHiCsPoakueAbZmlcQ91DCg%3d%3d&crl=f&resultLocal=ErrCrInoResults&resultNs=Ehost&crllhashurl=login.aspx%3fdirect%3dtrue%26profile%3dehost%26scope%3dsite%26authtype%3dcrawler%26jrnl%3d13082140%26AN%3d94302299> adresinden erişildi
- Akyüz, Y. (2008). Türkiye'de öğretmen yetiştirmenin 160. yılında Darülmualimîn'in ilk yıllarına toplu ve yeni bir bakış. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 20 (20), 17-58. DOI: 10.1501/OTAM_0000000532
- Ateş, H. ve Burgaz, B. (2014). Türkiye, ABD ve Finlandiya öğretmen yetiştirme sistemlerine ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri ve Türkiye'deki sistemin geliştirilmesine ilişkin öneriler. *K.Ü.Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(4), 1710-1722.
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/209784> adresinden erişildi.
- Aydın A. (1998). Eğitim Fakültelerinin yeniden yapılandırılması ve öğretmen yetiştirme sorunu. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 4(3), 275-286.
- Azar, A. (2011). Türkiye'deki öğretmen eğitimi üzerine bir söylem: Nitelik mi, nicelik mi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(1), 36-38.
<http://www.kuey.net/index.php/kuey/article/view/645> adresinden erişildi.
- Bahar, H. H. (2006). KPSS puanlarının akademik başarı ve cinsiyet açısından değerlendirilmesi. *EğitimveBilim*, 31(140),68.74
<http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5010> adresinden erişildi.
- Eraslan, A. (2009). Finlandiya'nın PISA'daki Başarısının Nedenleri: Türkiye için Alınacak Dersler. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 3 (2), 238-248. <http://dergipark.gov.tr/balikesirnef/issue/3369/46514> adresinden erişildi.
- Ergün, M. (2006). Atatürk döneminde öğretmen yetiştirme. Atatürk döneminden günümüze Cumhuriyetin eğitim felsefesi ve uygulamaları sempozyumu. Gazi Eğitim Fakültesi 16-17 Mart 2006, Ankara. (s: 215-225).
<http://www.efdergi.hacettepe.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/303-published.pdf> adresinden erişilmiştir.
- İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Millî Eğitim Temel Kanunu, Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu, Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile 24.3.1988 Tarihli ve 3418 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması ve Bazı Kâğıt ve İşlemlerden Eğitime Katkı Payı Alınması Hakkında Kanun, (1997, 16 Ağustos), Resmi Gazete (Sayı: 4306). <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23084.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Kartal, M. (2011). Türkiye'nin alan öğretmeni yetiştirme deneyimleri ve sürdürülebilir yeni model yaklaşımları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 50-57.
<http://dergipark.gov.tr/deubefd/issue/25122/265279> adresinden erişildi.
- Kiraz, E., Aksu, M., Daloğlu, A., Demir, C. E. ve Yıldırım, S., (2010). Öğretmen adaylarının eğitim görüşlerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi. *İlköğretim Online*, 9(2), 526-40. <http://ilkogretim-online.org.tr/index.php/io/article/view/1786/1622> adresinden erişildi.
- Malaty, G. (2006). What are the Reasons Behind the Success of Finland in PISA? *Gazette des Mathématiciens*, 108, 59-66. <http://www.cimt.org.uk/journal/malaty.pdf> adresinden erişilmiştir.
- MEB(2014).19.MillîEğitimŞurası.http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/35/27/719973/dosyalar/2015_02/02041116_19.millieitmuraskarlar.pdf adresinden erişilmiştir.

- Millî Eğitim Bakanlığı Öğretmen Atama Ve Yer Değiştirme Yönetmeliği (2015, 17 Nisan), ResmiGazete(Sayı:29329)<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler//2015/04/201504174.htm/20150417.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler//2015/04/20150417-4.htm> adresinden erişilmiştir.
- Öğretmen ve Eğitim Uzmanı Yetiştiren Yüksek Öğretim Kurumlarında Parasız veya Burslu Öğrenci Okutma ve Bunlara Yapılacak Sosyal Yardımlara İlişkin Yönetmeliğin Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Yönetmelik (1996, 13 Ağustos), Resmi Gazete (Sayı: 22726).ErişimAdresi:<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22726.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22726.pdf> adresinden erişilmiştir.
- ÖSYM (2002). Merkezi Yerleştirme ile Öğrenci Alan Yükseköğretim Lisans Programları. Ankara: Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi.
- ÖSYM (2003). Merkezi Yerleştirme ile Öğrenci Alan Yükseköğretim Lisans Programları. <http://www.osym.gov.tr/Eklenti/1018,osys23ektablo4pdf.pdf?0> adresinden erişilmiştir.
- ÖSYM (2004). Merkezi Yerleştirme ile Öğrenci Alan Yükseköğretim Lisans Programları. <https://www.osym.gov.tr/TR,1884/2004-osys-kilavuzu.html> adresinden erişilmiştir.
- ÖSYM (2005). Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi Yüksek Öğretim Kurumları ve Kontenjanları Kılavuzu. <https://www.osym.gov.tr/TR,1647/2005-osys-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html> adresinden erişildi
- ÖSYM (2006). Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi Yüksek Öğretim Kurumları ve Kontenjanları Kılavuzu. <https://www.osym.gov.tr/TR,1476/osys-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html> adresinden erişilmiştir.
- ÖSYM (2007). Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi Yüksek Öğretim Kurumları ve Kontenjanları Kılavuzu. <https://www.osym.gov.tr/TR,1330/2007-osys-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html> adresinden erişilmiştir.
- ÖSYM (2008). Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi Yüksek Öğretim Kurumları ve Kontenjanları Kılavuzu. <https://www.osym.gov.tr/TR,1211/2008-ogrenci-secme-ve-yerlestirme-sistemi-osys-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html> adresinden erişilmiştir.
- ÖSYM (2009) Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi Yüksek Öğretim Kurumları ve Kontenjanları Kılavuzu <https://www.osym.gov.tr/TR,1170/2009-osys-yuksekogretim-programlari-ve-kontenjanlari-kilavuzu.html> adresinden erişildi.
- ÖSYM (2010) Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi Yüksek Öğretim Kurumları ve KontenjanlarıKılavuzu.https://dokuman.osym.gov.tr/pfdokuman/2010/OSYS/Kilavuzlar/TercihKilavuzu/2010_OSYS_Tablo4.pdf adresinden erişilmiştir.
- ÖSYM (2011) Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi Yüksek Öğretim Kurumları ve Kontenjanları Kılavuzu. <https://www.osym.gov.tr/Eklenti/257,2011tablo4-2172011pdf.pdf?0> adresinden erişilmiştir.
- ÖSYM (2012) Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi Yüksek Öğretim Kurumları ve Kontenjanları Kılavuzu. <https://dokuman.osym.gov.tr/pfdokuman/2012/OSYS/2012OSYSKONTKILAVUZ.pdf> adresinden erişilmiştir.
- ÖSYM (2013a) Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi Yüksek Öğretim Kurumları ve KontenjanlarıKılavuzu.<https://dokuman.osym.gov.tr/pfdokuman/2013/OSYS/2013OSYSISTEMKILAVUZU%2021%2003%202013.pdf> adresinden erişilmiştir..
- ÖSYM (2013b) Kamu Personeli Sınavı Öğretmenlik Alan Bilgisi Sınavı Testi Türkçe Öğretmenliği.<https://dokuman.osym.gov.tr/pfdokuman/2013/KPSS1/T%C3%BCrk%C3%A7e.pdf> adresinden erişilmiştir.

- ÖSYM (2014) Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi Yüksek Öğretim Kurumları ve Kontenjanları Kılavuzu. https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2014/YGS/2014_0SYS_KILAVUZU_02_01_2014.pdf adresinden erişilmiştir.
- ÖSYM (2015) Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi Yüksek Öğretim Kurumları ve Kontenjanları Kılavuzu. <https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2015/OSYS/20150SYSKONTKILAVUZU15072015.pdf> adresinden erişildi.
- ÖSYM (2016) Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi Yüksek Öğretim Kurumları ve Kontenjanları Kılavuzu. <https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2016/LYS/TERCIH/OSYSKONTKILAVUZU01082016.pdf> adresinden erişilmiştir.
- ÖSYM (2017) Yüksek Öğretim Kurumları Sınavı Yüksek Öğretim Kurumları ve Kontenjanları Kılavuzu. <https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2017/OSYS/LYS/KONTENJANKILAVUZU18072017.pdf> adresinden erişilmiştir.
- ÖSYM (2018) Yüksek Öğretim Kurumları Sınavı Yüksek Öğretim Kurumları ve Kontenjanları Kılavuzu. <https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2018/YKS/KONTKILAVUZ6082018.pdf> adresinden erişildi.
- Safran, M., Kan, A., Üstündağ, M. T., Birbudak, T. S. ve Yıldırım, O. (2014). 2013 KPSS Sonuçlarının Öğretmen Adaylarının Mezun Oldukları Alanlara Göre İncelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 39 (171): 13-25. <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/3044/649> adresinden erişilmiştir.
- Sahlberg, P. (2007). Education policies for raising student learning: the Finnish approach. *Journal of Education Policy*, 22(2), 147-171.
- Sözleşmeli Öğretmen İstihdamına İlişkin Yönetmelik (2016, 3 Ağustos), Resmi Gazete (Sayı: 29790). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/08/20160803-22.htm> adresinden erişilmiştir.
- Şeren, M. (1995). Öğretmen Yetiştirmede 3580 Sayılı Yasayla Getirilen Parasız Yatılılık ve Bursluluk Uygulaması. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Teftişi, Planlaması ve Teftişi Bilim Dalı. Doktora Tezi. Ankara
- Turan, R. (2012). Avni Akyol Dönemi Eğitim Siyasaları. *National Education*, 108.
- Uygun, S. (2010). Türkiye’de Öğretmen Adaylarının Seçimi ile İlgili Bazı Uygulamaların Tarihsel Analizi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(3), 707-730 <http://gefad.gazi.edu.tr/article/view/5000078477> adresinden erişilmiştir.
- Yıldırım, A. (2013). Öğretmen Eğitimi Araştırmaları: Yönelimler, Sorunlar ve Öncelikli Araştırma Alanları, *Eğitim ve Bilim*, 38(169), 175-186 <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/1935> adresinden erişilmiştir.
- Yıldırım, İ. ve Vural Ö.F. (2014). Türkiye’de öğretmen yetiştirme ve pedagojik formasyon sorunu, *Journal of Teacher Education and Educators*, 3(1), 73-90.
- YÖK (1999). Türkiye’de Öğretmen Eğitiminde Standartlar ve Akreditasyon. YÖK/Dünya Bankası Milli Eğitim Geliştirme Projesi Hizmet Öncesi Öğretmen Eğitimi http://www.yok.gov.tr/documents/10279/12924/turkiyede_ogretmen_egitiminde_standartlarla_ve_akreditasyon.pdf/ adresinden erişilmiştir
- YÖK. (2007a). Öğretmen yetiştirme ve eğitim fakülteleri (1982-2007). Ankara: Yükseköğretim Kurulu.
- YÖK. (2007b). Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi. Ankara. http://www.yok.gov.tr/documents/10279/30217/yok_ogretmen_kitabi/054a8c72-174b-4b00-a675-837874006db5 adresinden erişilmiştir.
- Yüksel S. (2013). Öğretmen Yetiştirmede Hesap Verebilirlik Bağlamında KPSS Sonuçlarının Değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı(1), 404-420.

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/Research Article*

AHMET YESEVÎ'NİN DÎVÂN-I HİKMET'İNDE DÜNYA SEVGİSİ'NİN YERİLMESİ

Musa KAVAL *

Öz

Müslüman olmanın esaslarını anlatan Hoca Ahmed Yesevî tasavvufi konulara incelikle dikkat çeker. Zira geleneksel, ruhsal ve sosyolojik arka planı itibarıyla Türk toplumunun tasavvuf kanalıyla tatmin edilmesi gerektiğini görmüştür. Tasavvufi geleneğin Türk-İslam toplumlarında önemli bir yer teşkil ettiğini müşâhede ediyor olmamız onun öngörüsünün ne derece isâbetli olduğunu göstermektedir. Dinlerin, dünyevi olan ile kadîm çekişmesi tasavvufun ilk evresi olan zühd dönemini doğurmuştur. Hoca Ahmet Yesevi tarihsel olarak ortada duran bu gerçeğe sık sık atıfta bulunmuştur. Onun eserinde dünyevileşmenin bireyde dini düşünce, ibâdet ve duygulanım boyutlarında nasıl tahribatlara yol açtığı anlatılmıştır. Hz. Peygamber'in yaşantısında görülen zühdün, kendisi ve bütün inananlar için elzem olduğu dile getirilmiştir. Zühdü, ibâdet ve riyâzet ile aşka taşınması beklenen pir-i kâmillere ihtiyaç olduğunu dile getiren Ahmet Yesevi, şeyhi Arsan Baba'ya her fırsatta dua etmiştir. Bununla birlikte aşk yolunun engeli olan dünyaya meyleden riyâkâr şeyhlere de dikkat edilmesini tavsiye eder. İlahi aşkı tadabilecek sâliklerin seyr-i sülûk serencamında dünya sevgisini nasıl izâle edecekleri anlatılır. Bu çalışmada Ahmet Yesevi'nin yaktığı hikmet çerağı ile günümüz dünya hayatının karanlığına ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Yesevi, Dünya Sevgisi, Hikmetler, Zühd, Riyâzet.

LOVE OF WORD LIFE IN AHMAD YASAWI'S DIVAN-I HIKMAT

Abstract

Hodja Ahmad Yasawi, who explains the principles of being an Islamist, draws attention to mystical matters. Because of its traditional, spiritual and sociological background, it has been seen that Turkish society should be satisfied with Sufism. The fact that the Sufi tradition has an important place in the Turkish-Islamic societies proves how accurate his prediction is. The controversy of the religions with the profane has given birth to the asceticism; the first phase of Sufism. Hodja Ahmet Yesevi historically referred to this fact in very often. It has been explained how materialism causes damage individuals religious thought, worship and spiritual dimensions. It has been stated that the ascetism seen in Prophet Mohammad's life is essential to him and to all believers. Ahmet Yesevi, who said that there is a need for perfect spiritual leaders for carrying the followers from ascetism, worship and austerity to love, in that context he prayed his sheikh Arslan Baba every opportunity However, he also recommends that the path of love be paid attention to the rebellious sheikhs who are inclined to the world. In hikmets, it is explained how the follovers will be able to elimtate love of world in order to taste the divine love during the hard sayr-i sulûk process. In this study, it will be tried to shed light on the darkness of today's world life with the wisdom of Ahmet Yesevi.

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, kavalmusa@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-8784-7762

Key words: Ahmet Yesevi, Love Of World, Wisdoms, Ascetism, Austerity.

Giriş

Pir-i Türkistan, Hâce-i Türkistan, Sultanü'l- Evliya, Hazret-i Sultan gibi sıfatlarla anılan Ahmed Yesevî Sayram kasabasında doğmuştur (Eraslan 1991: 6). Küçük yaşta Arslan Baba'nın dizinin dibinde manevi eğitimle birlikte temel dini bilgilerini edinmiştir (Köprülü 1963: 63). Arslan Baba'nın vefatından sonra ilim tahsili için Buhara'ya giden Ahmed Yesevî İslami ilimlerle birlikte Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Manevi eğitimini de devrin önde gelen mutasavvıflarından Yusuf Hemedâni (ö. 534/1133) ile devam ettirdiği nakledilir (Kenjetay 1999: 106). Yusuf Hemedâni'nin yanında zâhiri ve bâtinî ilim tahsilini geliştiren Ahmed Yesevi seyr-i sülûkunu tamamlamıştır (Eraslan 1998: 82).

Köprülü, Ahmed Yesevî'nin ilk eğitim aldığı Arslan Baba'nın melâmi meşrep bir sufi olmasından ötürü kendisinde de melâmî usûlüne dayalı bir terbiye aldığını ifade eder (1963: 64). Köprülü'nün, Ahmed Yesevî'nin melâmiliği ile ilgili tespiti toplumsal, tarihi ve coğrafi olarak mâkul olmakla birlikte Yesevî'nin şiirlerinde sıklıkla kendini kınayan bir üslubun varlığı bu düşünceyi desteklemektedir. Tasavvufun temel uğraş alanlarından biri olan nefis terbiyesi gibi netâmeli bir süreci geçiren sâliklerin, nefislerini kınamaları doğal, hatta zaruri bir durumdur. Dolayısıyla Ahmed Yesevî'nin melâmiliği; zühd, fakirlik, gariplik, ihlâs, fenâ kavramlarıyla birlikte acizliğin nişanı olarak kullanılmıştır. Dîvân-ı Hikmet adlı eserinde henüz yedi yaşlarında başladığı mânevi eğitime rağmen günahlarının çokluğundan gözyaşı döktüğünü ancak yine de kul peygamber olan Hz. Muhammed'e layık bir ümmet olmadığını ifade ettiğini görürüz. Tasavvufi düşünce ve eğilimini hikmetler diliyle didaktik şekilde nakleden Ahmed Yesevî temel referanslarının Kur'ân ve Sünnet olduğunu söyler;

Benim hikmetlerim hadis hazinesidir

Kişi pay götürmese, bil habistir.

Benim hikmetlerim tâlibin rızkı

Eğer binlerce olsa cürmü, fikri

Benim hikmetlerim Subhan'ın fermanı

Okuyup bilsen, hepsi Kuran'ın anlamı (Yesevî, 2016: 489).

Türk-İslam yurdunun temel mânevi eğitim yolu olarak benimsediği tasavvufi öğretinin Ahmed Yesevî'nin dilinde hikmetler şeklinde bilgiyi nasihatle buluşturması ehemmiyet arz eder. Şeriat ve tarikat edebinin ancak hikmet ile elde edilebileceğini düşünen Ahmed Yesevî İslamlaşma sürecini henüz tamamlamamış topluluklara nasihat ederken şârî olan kitap ve sünneti onların rahat anlayabileceği tarz ve muhteva ile sunması tabi olmakla birlikte daha da önemlisi işlevseldir (Bkz. Deliser 2016: 99- 110). Arapça ve Farsça bilmesine rağmen Türkçe ve şiir diliyle ilahi hakikatleri anlatmış olması bu amaca hizmet ettiğini göstermektedir. Şiirlerinde ele aldığı konuları işlerken birkaç Arapça kelime ile âyet ve hadislerle atıfta bulunması, Farsça bazı kelime ve deyimleri kullanması temel gayenin anlaşılır ve işlevsel olmak olduğu görülür. Onun, bu sâiklerle dile getirdiği hikmetleri mâkes bulmuş, Orta Asya'nın İslamlaşmasına büyük katkı sunmuştur (Bice, 2016: 12-27).

1.Dünya Sevgisini Kınama

Hoca Ahmed Yesevî tasavvufun temel kavramlarından olan zikir ve şükür mühâbbetullah yolunun azığı olduğunu vurguladıktan sonra dünya ve âhireti nefesine haram kıldığı, onlara meyli terk ettiğini söyler (2016: 77). Terk-i dünya ve terk-i ukba düşüncesini yansıtan bu ifadeler Râbiatü'l-Adeviyye'nin (ö. 185/801) sözlerinin hatırlatır. “Ben O’na ne cehennem korkusu ne de cennet sevgisi ile ibadette bulunurum. Eğer korkudan dolayı âmel işlersem kendimi kötü bir ücretli sayarım. Bilâkis ben O’na olan aşk ve şevkimden dolayı ibâdet ederim.” (Küçük ve Ceyhan: 380). Muhâbetullahı iki dünyanın ötesinde bir iştiyâka vesile olduğunu söyleyen Râbiatü'l-Adeviyye bu uğurda ağır riyâzet ve taat uygulamaları tatbik etmiştir (el- Câhız, 1968: III/127). Aynı duygu ile Ahmed Yesevî de muhâbbetullah tutkunluğunun candan geçip riyâzeti ve mükâşefeyi kazdırdığı mezârına girip gamsız bir şekilde sürdürdüğünü anlatır (Yesevî, 2016: 77).

Ahmed Yesevî, muhâbbetullah’a kâmil olarak ulaşmak için elzem olan fenâ fi’r-resul makamını, zâhiri edebe de uymak için Hz. Peygamber’in vefat ettiği yaşta kazdırdığı mezarında hayatını geçirmeye karar vermiştir. “Küçük yaşta seyr-i sülûk ile tatbik ettiği Hz. Peygamber’in “ölmeden önce ölünüz” tavsiyesini zâhiri olarak da tecrübe etmek isteyen Ahmed Yesevî akıllı kişilerin kabristandan ibret alması gerektiğini hatırlatır. Kendisinin bizâtihi zâhiri ve bâtinî unsurlarla tecrübe etmiş olduğu bu hâkikati “...az gülsünler, çok ağlasınlar” (Tevbe 9/82) âyetini zikrederek dünya hayatına meyletmeden âmel etmeyi tavsiye eder (2016: 82): Ahmed Yesevî âmel etmeyenlerin kahkaha ile güldüklerini ifade ederek düşüncesini ibâdetten uzak kimselere atıf yaparak doğrulamıştır; “Amelsizler kahkahayla güler şen yürür.” (Yesevî, 2016: 13). Ahmed Yesevî gaflet ehlinin ahvalini özetlediği sözleriyle “Bu dünya hayatı sadece bir eğlenceden, bir oyundan ibarettir...” (Ankebut 29/64) âyetini işaret etmiş ve kulluk mesuliyetini unutanlar için dünyanın gerçek manada bir oyun ve eğlenme yeri olmanın ötesine geçemeyip, asıl yurt olan âhireti idrak etmekten gâfil olacaklarını hatırlatır. Akıllı olan kişinin dünyanın mâhiyetini idrak edip ona göre âmel etmesi gerektiğini ele aldığı şiiri En’am Sûresi’ndeki “Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir. Elbette ki âhiret yurdu Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hala akıllanmayacak mısınız?” âyetini tefsir etmektedir. Hikmetlerinin âyet ve hadis nuruyla kelâma döküldüğünü söyleyen Ahmed Yesevî ilâhi hükümleri idrak edip, gereği olan itaat ve teslimiyeti benimseyip bükük boyun, hüznü kalp ve yaşlı gözlerle seherleri değerlendirip cemâli tecellilere mazhar olduğunu söyler;

Amelsizler kahkahayla güler şen yürür,
Fermanına boynunu sunan gamla dolu yürür,
Gece gündüz gözleri yaş dolu yürür,
Gözyaşım derya eyleyip yürüdüm ben işte.

Nefsdan geçip sağlam aşıklar Allah dedi,
Seher turup dört dövünüp gözünü oydu,
Rahmeyleyip Allah özü nazar eyledi,
Ondan sonra derya olup taşım ben işte. (Yesevî, 2016: 83).

Ahmed Yesevî ilim ve hâl koordinasyonunda yapılan ibâdet, riyâzet ve mücâhede uygulamaları sonucu ilâhi tecellileri müşâhede eden âşıkların geçirdiği süreci anlatarak dünya

sevgisinin bu yolda, tevbe edilmesi gereken önemli engel olduğuna dikkat çekmiştir. Zira Hz. Peygamber, Müslümanlardan namaz, oruç ve teheccüd namazı kılmalarına rağmen cehenneme atılacakların özelliğinin; onların dünya menfaati ile karşılaştıklarında ona çullanmak olduğunu bildirir (İbn Arabi, 2017: 117). Bu nedenle her vesileyle Ahmed Yesevî, her makam ve hâl’de sâliklerin tevbeyle ikmal etmesi, Hz. Peygamber gibi ömrün sonunu dek zâhidâne bir hayat yaşamaya cehd etmeleri gerektiğini salık verir.

2.İhtişamlı ve Süslü Yapılar

Ahmed Yesevî, Hz. Peygamber’in âhir zaman ümmetinin en büyük imtihanlarından biri olacağını bildiren hadis-i şeriflerini¹ nakledecesine şiirler yazar. Evlerin ihtişamlı ve tezyin edilmiş olacağını, bireylerin psikolojik tutarsızlıklar sergileyeceklerini, kibirli hareket edeceklerini ve mânevi büyüklerin sözlerinden paye alamayıp, ölünce ümmetlerin felâket sebebi olan zulümlere kayıtsız kalacaklarını söyle anlatır;

Ahir zaman ümmetleri süslerler evlerini
Nefs hevâya sevinip bozar her an huylarını
Şan ve şefkatler ile dik tutar boylarını
Arslan Baba’m sözlerini işitiniz teberrük.

Ahir zaman ümmetleri, dünya fani, bilmezler
Gidenleri görerek ondan ibret almazlar
Erenlerin yaptığını görüp göze iliştiemezler
Arslan Baba’m sözlerini işitiniz teberrük. (Yesevî, 2016: 89).

Ahmed Yesevî’nin ihtişamlı evlerine şehvetle bağlanacak âhir zaman ümmetinin dünyanın fâniliğinin idrak edemeyip tecrübe ettiği öncüllere rağmen tavsiyeleri kulak ardı edeceklerini söylemiş olması günümüzde de anlamını yitirmemiştir. Ekonomi, çevre, tarım vb. birçok konuda menfi neticeye rağmen yapılaşma konusunda özellikle müslüman ülkelerde müşâhede edilen ölçsüzlüğün inanç ile ilişkisi görmek dikkat çekicidir. Ahmed Yesevî’nin hâdisler bağlamında yinelediği düşüncesi aslında Kur’ân-ı Kerim’deki “Şâyet insanların küfürde birleşmiş bir tek ümmet olması tehlikesi bulunmasaydı, Rahman’ı inkâr edenlerin evlerinin tavanları ve merdivenleri gümüşten yapardık. Evlerinin kapılarını ve üzerine yaslanacakları koltukları da gümüşten yapardık.” (Zuhrûf 43/34-35). Ayetini tevil etmektedir.

Allah’ın kıymet vermediği mâsivânın inanmayanların elinde bollaştığı günümüzde bu âyet ışığında lüks evlerin popülerliğinin artması nefis mücâhedesini ile küfür arasındaki illiyeti ortaya koymaktadır. Bir başka ayette “Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir...” (Hadid 57-20). Dünyevileşmenin bir sonucu olarak madde üzerinden edinilen kıymet ve prestij insanı manadan uzaklaşıp şekilcilğe hapsetmiştir. Mananın ve eşyanın hakikatine dair perdelerin insanın kendine yabancılaşması kadar ruhsal olandan da kopuşuna neden olmaktadır. İlginin ve sevginin yoğunlaştığı tüketim nesnelere tabiatlarına aykırı şekilde insan ve barındırdığı ilâhi nefesten daha makbul hale gelmesi cehâlet ve zulmün neticesidir. Ahmed Yesevî, bu nefis ve

¹ “... Kâbe’nin duvarlarının örtüldüğü gibi evlerinizin duvarlarını örttüğünüz (süslediğiniz) zaman hayırda değilsiniz.” Beyhâki, 14587 (112); Albâni Sâhihâ, 2384.

eşya perdeleriyle engellenmiş insanların hâkikâti hâl ve davranışlarıyla tavsiye etmelerine rağmen erenlerden ibret almayacaklarını söyler. Bunun sonucu olarak hallerinin hevâ ve arzuları dolayısıyla sık sık değişeceğini söyler. Emin ve istikrarlı bir kişilik sergilemeyen nifak ehli kişiler gibi hallerinin menfaate göre değiştiğini görülür (Çelik, 2018: 65-67). Daha önce dünya sevgisinin kişide Allah, peygamber ve cihâd'dan daha sevimli olarak telakki edilmesinin fâsıklık işâreti olacağına dair âyet² ile birlikte değerlendirildiğinde durumun cehâletten daha ağır olduğu sonucu çıkarılabilir. Dolayısıyla çarpıcı şekilde gündemimizi çok yönlü olarak etkileyen konu ile ilgili olarak dini referansları destekleyen birçok ilmi verilere rağmen insanın hırsıyla isteyip kendi eliyle biriktirip, ürettiklerinin nefsinin aleyhine dönmüş olması Ahmed Yesevî'nin gerçekleşmiş bir keşfi olarak görülebilir.

3.Mal, Kibir ve Küfür

Ahmed Yesevî, dünya sevgisinin hataların başı olduğunu bildirildiği hadis-i şerifi³ hatırlatarak ümmeti bilgilendirdiğini söyler. Hz. Peygamber'in "el-Fakri fahrî" sözünü de anımsatan Ahmed Yesevî en güzel örneklik olan Hz. Peygamber'in zâhidâne yaşantısına dikkatleri çeker (Yesevî, 2016: 365). Hz. Peygamber'in zühdünün zâhiri ve bâtinî olarak kulluğun fenâfillah makamındaki ideal örnekliğini ifade ettikten sonra dünyayı ihtirasla isteyenlerin kulluktan uzaklaşacaklarını, mahşer günü yüzlerine bakılmayıp, taleplerinin reddedileceğini ifade eder (2016: 360). Dünya malının kibir hevese yol açıp, insanı kulluktan uzaklaştırdığını Karun örneğiyle açıklayan Ahmed Yesevî şunları söyler;

Taşkın duran deryalar gibi kaynayıp yürüyen,

Dünya malını görüp, ona mağrur olan.

Kibir ve heves, ben ve benlik dava kılan,

Karun benzeri dünya malını gören var mı? (Yesevî, 2016: 388).

Karun ile aynı dönemde yaşamış olan Haman ile birlikte Firavun'u da başka bir şiirinde dile getiren Ahmed Yesevî "Bu dünyaya bina koyan Karun hani, Dava eyleyen Fir'avn ile Haman hani" (Yesevî, 2016: 264) diyerek dünya sevgisinin kulu, ilahlık iddiasına kadar götürdüğünü söylemiştir. Burada dünya nimetlerini elinde toplamış Haman'ın, Firavun'un başat destekçisi olduğu görürüz. Zira âyeti kerime de "Firavun; Ey Haman, bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Musa'nın Tanrısını görürüm! Doğrusu ben onu, yalancı sanıyorum, dedi. Böylece Firavun'a yaptığı kötü iş süslü gösterildi ve yoldan saptırıldı. Firavun'un tuzağı tamamen boşa çıktı." (Mü'min, 40/36). İlahlık iddiasında bulunan Firavun'un büyük bir zenginlik sahibi olan Haman'dan kule yapmasını istemesi dünyalığın kibir ve küfrü beslediği, onlara doğru giden yolu tedrici olarak muhkemleştirdiğine işaret etmektedir. Ahmed Yesevî, yığılan malın insanları arasında yarış ve övünme sebebi olmakla kalmayıp her şeyin yaratıcısı olan Allah'a karşı isyan ve şirke kadar vardığını ayetlerle ışığında gösterdikten sonra sultan olan İbrahim Ethem'i örnek gösterir. Dünya sevgisi yerine muhâbettulâhı tercih eden İbrahim Ethem gibi dünyalık ve tahtan geçip ruhâni âlemlere

² "De ki; Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısımlarınız ve akrabalarınız, ter dökerek kazandığınız mallar, kesâda uğramasından endişe ettiğiniz ticaret, hoşunuza giden konaklar, size Allah'tan ve Resülünden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha sevimli ve önemli ise... O halde Allah emrini gönderinceye kadar bekleyin! Allah öyle fâsiklar gürhunu hidâyet etmez, umduklarına erişmez." (Tevbe, 9/24).

³ "Dünya sevgisi her çeşit hatalı davranışların başıdır. Bir şeye olan sevgin seni kör ve sağır yapar." (Ebû Dâvud, Edep 125).

seyretmeyi anlatan Ahmed Yesevî, Firavun ve Haman gibi rahmani âlemlere seyrin maddi unsurlarla gerçekleştirilemeyeceği anlatmıştır (2016: 137).

İnsanın tüketimi ve konforu için yaratılmış her şeyin gayesi Yaratıcı'yı işaret etmektir (Sülemi, 1986: 110). Bu gerçeği unutup şükür vesilesi olması gereken mal ve mülkün isyan aracına dönüşmesi nefsin bir yanılığsıdır (Muhasıbi, 2003: 161). Firavun, Haman ve Karun örneklerine olduğu gibi insan kendi eli bir süreliğine kullanmak ya da tüketmek üzere araç olarak edindiği bir nesnenin tanrılık iddiasında delile dönüşüvermesi günümüzde de karşılaşılan bir olgudur. Dünya sevgisinin, nefiste sonu gelmez arzu ve heveslerin karşılık bulduğu evren olması nedeniyle ilahlaşan bir benlik gelişir (İbn Arabi, 2007: 1150). Ahmed Yesevî'nin sözleriyle aynı muhtevaya dikkat çeken mutasavvıflar tarafından "Gördün mü hevâsını ilah edineni" (Furkan, 25/43) âyeti ışığında izâhatlar serd edilmiştir. Ahmed Yesevî'nin nefsâni benlik ve ilahlık davasında en büyük vesile olan dünyalığı kendi aklıyla edindiği söyleyen Karun'u hatırlatması ilgili bahiste önemlidir. Zira Karun elde ettiği zenginliği kendinde menkul zannetmiş ve "Bu servet ancak bende mevcut bir ilimden ötürü bana verilmiştir." (Kasas, 28/78) diyerek kibirlenmiş. Onun verdiği cevap ile örtüşen "Gördün mü hevâsını ilah edip Allah'ın bir ilim üzerinde saptırdığı ve kulağı ve kalbi üzerine mühür koyup görme gücünün üzerine de perde çektiği kimseyi?" (Casiye, 45/23) âyeti Karun'un benlik ve dava bilgisinin nefsâni arzularının makes bulduğu dünya sevgisi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Ahmed Yesevî şiirinde özlü bir anlatım ile hakikati ifade etmiştir.

4.Hz. Peygamber'in Zühdü

Tasavvuf geleneğinin üzerine inşa ettiği bütün değerlerin kaynağı olan Hz. Peygamber, Ahmed Yesevî'nin bütün hakikâtlерinin miḥmandarıdır. Dünya sevgisini izâle edecek ibâdet ve riyâzet uygulamalarını bizatihi yaşayarak örneklendiren Hz. Peygamber'in dünyaya karşı tavrını hicap ile nakleden Ahmed Yesevî şöyle şiirleştirir;

Vah yazıklar gece gündüz etmeden ibadet,
Hakk Resulü ümmet için yemeden nimet,
İçtiği yediği nimetleri kaygı ve sıkıntı,
Ne yüz ile Hazret'ine varayım ben işte.

Hakk Resulü dünya için kaygılanmadı,
Ümmet dileyip başkaca sözden bahsetmedi,
Dünya üzerinde bir an rahat o görmedi,
Ne yüz ile Hazret'ine varayım ben işte. (Yesevî, 2016: 103)

Tasavvuf yolunun ilk adımı olan tevbe (Cebecioğlu, 2004: 657), günahlarla birlikte dünya sevgisini terk etmektir. Ahmet Yesevi bu gerçeği ifade etmek için "Şeriatte tecriddir dünyasını terk etmek, Terk etmeden dünyayı Hakk'ı sevdim demesin." (2016: 196) dizelerini dile getirir. Tecrid'in; Allah'tan gayrı her şeyden sıyrılarak, O'na yönelmek (Cebecioğlu, 2004: 641) olduğu değerlendirdiğimizde Ahmed Yesevî sâliklerin mal ve mülk sevdasından kurtulmasından şeriatın gerekliliği olduğunu okuruz. Tecrid, zâhiren dünyalıktan uzak olmayı ifade ettiği gibi bâtni olarak da herhangi bir karşılık beklemeden, sırf Allah'ın razısını nazara alma hâlidir (Uludağ, 1992: 474). Tecrid'in, şeriatın bir rüknü olduğunu ifade eden sözün

ardından Ahmed Yesevî'nin; "Terk etmeden dünyayı Hakk'ı sevdim demesin" beyanını serd etmiş olması ilk nazarda illiyet itibarıyla kopuk zannedilebilir. Ancak Kur'an-ı Kerim'deki "De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığımız mallar, kesâda uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise artık Allah emrini yerine getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidâyete erdirmez" (Tevbe, 9/24) bağlamında düşünülüğünde Ahmed Yesevî'nin özlü bir tevil getirdiği söylenebilir. Dünyalık sevgisinden evvel aile efradının sevgisi dahi Allah, Hz. Peygamber sevgisinden önce gelmesi durumunda inanların fâsiklık edebileceğini okuruz. Dünya ve içindekilerinin sevgisinin mutedil şekilde yerini bulması için Allah yolunda cihadın sevilmesi, ki Allah ve Hz. Peygamber sevgisi ancak öyle kâmil olur, tasavvufta öncelikle nefis ile mücâhede edilerek gerçekleştirilebilir. Büyük cihad olarak tarif edilen nefse karşı verilen mücâdele önce fana fi'r resûl sonra da fena fillah mertebesine yükseltilerek Rahman'ın ilahi nefisindeki muhabbetin sırrı keşfolunur. Ahmed Yesevî'nin tecrid-şeriât ve muhâbbetullah ile ilgili özlü bir şekilde ifade ettiği mısrası hakikatte tasavvuf geleneğinin şeriât-tarikat-hakikat ve mârifet olgusunu özetlemektedir. Dolayısıyla ruhsal boyutları kâmil şekilde geçmiş ve ümmetine doğru seyri tavsiye eden Hz. Peygamber'in dünya metâi ile olan ilişkisinin şeriata uygun bir zühd olmakla birlikte semâvi âlemlerle dikey olarak kurulacak olan mirâcında da zemini oluşturmaktadır.

Hz. Peygamber'in zühdünün, onun muhabbetine giden yolun elzem bir unsuru olduğunu bilen Ahmed Yesevî her vesile ile dünya sevgisini kınar. Genç yaşta tasavvufi terbiye almaya başlayan Ahmed Yesevî terk-i dünyanın din yolunun başı olduğunu nedâmetle ifade eder;

Gönül bağı yeşil iken bilmeden yürüdüm,
Ömrüm geçti hazan oldu şimdi duydum,
Dünyayı terk edip din yoluna adım attım,
Bin bir defa ağlayıp dua eyleyim sana. (Yesevî, 2016: 104).

Melami meşrep bir yaşantı ve ifade tarzı benimseyen Ahmed Yesevî'nin bir çok şiirinde kendi nefisini kınadığına şahit oluruz. İçinde bulunduğu dönem ve tasavvufi anlayışlar nedeniyle birçok şeyin ifade edilebileceği melâmi tartışmalarından ziyâde nefis terbiyesi için gerekli olan kendini kınayan nefsin geliştirici özelliğinden istifade edip, çevresine de bu yönüyle örnek olması gayet işlevseldir.

5. Tarikat Terbiyesi ve Terk-i Dünya

Ahmed Yesevî, müminin temel vasıflarında olan zühd ve takvanın daimi bir hal alması gerektiği düşünür (2016: 205). Mümin'de şeriâtın tahalluk ve tahakkuk ettirilmesi için pratik uygulamaların sistemli ve istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi gerekmektedir. Bu manada Hz. Peygamber'in zühdünü örnek alan tasavvuf erbabının yaptığı gibi hikmetlerde de tarikata girip sülûk edilmesi gerektiğini okuruz;

Kul Hoca Ahmed dünyayı görsen sakın, kaç,
Zikrini deyip tarikatın yolunu aç,
Ayet hadis sözü ile para saç,

Erenlerden inci ve cevher alalım gelir. (Yesevî, 2016: 138).

Tarikat yolunda ibâdet, riyâzet ve mücâhede ile şeriatın işaret ettiği hakikatleri hal ile buluşturan erenlerle birlikte olmanın hazzını tadan Ahmed Yesevî vecdini dillendirir;

Ahret haberini işitip dünyayı bırakıp giderim,
Düştüm erenler denizine, dünyayı bırakıp giderim.

Erenler dünya demedi, dünya gamını yemedi,
Hakk'tan özgeyi demedi, dünyayı bırakıp giderim.
Musa, İmran kalmadı, taht-ı Süleyman kalmadı,
Bin yaşlı Lokman kalmadı, dünyayı bırakıp giderim.

Dünya diyen huzursuz imiş akıllı kullar şikâyetçi imiş,
Cahiller ile dost imiş dünyayı bırakıp giderim.
Sultan Hoca Ahmed Yesevi söyledi bu hikmeti tamam,
İşitsin diye bütün cihan, dünyayı bırakıp giderim. (Yesevî, 2016: 169).

Tarikat yolundan evvel kötülüklerin başı olan dünya sevgisinin neden olduğu günahları yüzünden ezildiğini ifade eden Ahmed Yesevî yukarıda âyetler ışığında değinildiği şekilde eğlence ve cehaletle vakit geçirdiğini kabul eder. Dergâha geldikten sonra tevbe edip Allah'ın mağfiretine sığındığını, günah yükünü attığını anlatır (Yesevî, 2016: 107). Seyr-i sülûk'un ilerleyen dönemlerinde dervişlere hizmet ile bencil nefsin terbiye edilip şevk ile iş yapar hale geldiğini görürüz.

Hoş sohbetli Dervişlere canımı versem,
Her bir bastıkları izi göze sürsem,
Hizmet kılıp iyilerden dua alsam,
Ondan sonra şevk şarabını tadasım gelir.

Şevk şarabını içen kullar dünyayı boşar,
Hızır babam gelip ona verir ders,
Dünyayı tepip, yürü eyleyip yüz bin talak,
Şöyle ere aziz canımı veresim gelir. (Yesevî, 2016: 136).

Tasavvufî eğitim sürecinde sâlikler yol arkadaşlarının nefislerini kendilerinden aziz bilmek durumundadır. Kınayıcı aynı zamanda geliştirici nefse salık verilen bu özelliğin asıl

gayesi vusul-i ilahidir. Ancak tecridi olarak geliştirilen bu sürecin başında sâlik arkadaşlarına hizmet ile nefsinı terbiye eder. Aynı zamanda nefsinı ikmal eden sâlik zevki de tecrübe eder. İlk nazarda nefse ağır gelen uygulamalar istikâmet ve teslimiyet ile Allah yolunda mücadele ediyor olmanın manevi hazzı tevazu ahlakıyla birlikte iştiyakla iş yapma iradesini besler. İlk çetin nefis muhârebesini kendi gibi arkadaşlarının yardımıyla hisseden sâlik dünyada bütün savaşın nesnesi olan dünyalığın ne olduğunu bizâtihi idrak eder ve dünyaya ona göre muamele kabiliyeti geliştirir. Kendisi gibi olan arkadaşlarının insanda bu denli manevi ve zâhiri değişimin vesilesi olduğu ifade eden Ahmed Yesevî seyr-i sülûk'un ilerleyen safhalarında ledünni ilim sahibi Hızır (a.s.)'in onlara ders vereceğini söyler. Zâhir-batın ilminden nasiplerince hissedar olacak sâliklerin kesif ve kesret olan şehâdet âlemine tenezzülünün olmayacağı söylenir.

Seyr-i süluk ile şeriât, tarikat ve hakikatin gerçek manalarını ve işlevlerini tahakkuk ettiren Ahmed Yesevî terk-i dünya olan riyâzet ve mücâhedenin muhâbbetullahâ dönüşeceğini söyler (Yesevî, 2016: 474). Aşıkların dünyaya karşı meyillerini olmayacağını kendi ahvalinden örnek vererek beyan eder (Yesevî, 2016: 135). Mürşid-i kâmilin gönlünde dünya sevgisi olmadığı için sâliklere nazarıyla bile dünya sevgisi ve nefsânî meyilleri izale olmasına yardımcı olur, şeytanın vesvesesinden uzak kalır;

Pir-i Kâmilin nazar eylese verir deva,
Hay u heves, ben-benlik olur tamam,
Ondan sonra lanetli şeytan senden uzak,
Dar kabirde iman ile yattı olmalı. (Yesevî, 2016: 152)

Ahmed Yesevî tarikat yolunun sonu olan muhâbetullah'ın delili olarak dünyayı boşamayı gösterir. Malk, mülk ve para düşkünlerinin riyâkârca ibâdet ve taat kılıp dünyalık arzularını tatmin edebildiklerini müşâhede ettiğini anlatan Ahmed Yesevî şöyle der;

Mal ve pulu dert eylemez aşık kişi;
Yol üstünde toprak olup aziz başı;
Ondan sonra nura dolar içi dışı;
Sabaha varsa, mahşer yerinde Sultan eyledim.

Hakk'tan korkup mal ve parayı sevmeyeni,
Hakk'ı deyip bir an yatıp uyumayanı,
Yatsa, kalksa, Hakk zikrini bırakmayanı
Açtım batın gözlerini bina eyledim.

Oruç tutup halka riya eyleyenleri
Namaz kılıp tesbih ele alanları,
Şeyhim diye başka bina koyanları

Son anda imanından ayrı eyledim. (Yesevî, 2016: 145).

6.Meyl-i Dünya Sahibi Riyâkarlar

Tarikatın, müntesiplerine şeriat, hakikat ve muhâbbetullaha doğru tedrici olarak seyir ettireceği yolculuğun kimi zaman ehil olmayan riyâkâr rehberlerin dünyaya düşkünlükleri yüzünden bırakın mârifetullahı kendi nefislerini dahi tanımayan benciller olduğunu dikkat çekilmiştir. Daha önce açıklandığı gibi Ahmed Yesevî terk-i dünya eylemiş mürşid-i kâmilin salık'ın bânını keşfetmesine vesile olacağını yineledikten sonra bunun aksine dünya sevgisine tutulmuş şeyhleri ele alır. Böyle sahte şeyhlerin namaz, oruç, zikir gibi zâhiri uygulamaları gösteriş için yaparken riyâkarca davrandıklarını söyler. Bu iddiasını da onların dünya ehli olmalarına bağlar ve şiddetle tenkit ettiği bu hırslarından ötürü onlardan iman bakımından da ayrıldığını ifade eder. Zira yukarıda da değinildiği üzere şeriatın ikmal olması için oyun, eğlence ve övünme olan bütün dünyevi sevgilerin Allah yolunda bir perde olduğunu görmüştük. Ahmed Yesevî, bu tarz sahte iddia sahibi kişilerin ihlâstan uzak hallerinin aslında nefisten kaynaklandığını bir başka yerde şöyle anlatır;

Ahir zaman şeyhlerinin işi hep riya,
Mahşer günü riyaları olacak tanık,
Şeyhim diye bunca riya, bunca hevâ,
Allah için zerre sevap ettiği yok.

“İşanım” diye türlü yemek derip yerler,
Dünya malın alıp varsa, sevinip alırlar,
İyileri göze iluştirmez, ben-ben derler,
Vallah-billah, ben-benlikten geçtiği yok. (Yesevî, 2016: 418)

Ahir zaman şeyhlerine dair pek çok bilgiler veren Ahmed Yesevî, onların çirkin özelliklerini detaylı bir şekilde göz önüne serer. Değindiği bütün sahte şeyh bahislerinde sıralanan menfi özellikler içerisinde dünya sevgisinin konu edildiği görülür. Gerçek şeyhin temel özelliklerinden birinin dünya malına meyletmemiş olmasıdır (Yesevî, 2016: 290). Şeyh değil aslında cahil olan bu kişileri eşeğe benzeten Ahmed Yesevî şöyle der;

Cahil şeyhler kulaksız, kuyruksuz eşek olur,
Himmetleri dünya malını yığar olur,
Cemaati yoldan azdırıp gider olur,
Öyle şeyhler hayvanattan beter imiş. (Yesevî, 2016: 289)

Ahmed Yesevî, hakikatleri işitmesine rağmen idrak edemeyen bu kişilerin kulaksız, nihayetinden edep ve ahlaktan uzak bir rezillîğe düşecekleri söyler. Okuyup, işitmemelerine rağmen Hakk'ın dünya ile ilgili beyanlarını idrak edemeyen ve bunun sonucunda da nefislerine

tabi olmanın getirmiş olduğu zilleti kuyruksuz olma haliyle tattıklarına işaret edilir. İlahi emirlere karşı bigâne kalmasının kişiyi insani ve ahlaki olarak sefih bir duruma düşüreceği, sufilere tarafından nefis anlatmak için sıklıkla başvurulan eşek metaforuyla anlatılmış olması Ahmed Yesevî'ye göre hafiftir. Çünkü nefsiyle birlikte birçok kişinin aynı yolu benimseyip yoldan çıkmalarına sebep olacağı için hayvandan daha aşağı bir konumda olacaktır. Nasihat olan dine kulaklarını tıkayan bu cahil sahtekârların tükettiği dünyalık kendileri için hâyasızlık sebebi olacaktır. Eşeğin kulağı onun âleme açılan algılarının en yüksek konumdaki organı olduğu gibi kuyruğu da içinde biriktirdiklerinin çıkışı esnasındaki çirkinlikleri gizleyen en son uzvudur. Dolayısıyla Ahmed Yesevî ilahi hakikatten konuşacak rehberlerin temel özelliği olarak işaret ettiği dünyaya karşı alacağı tavidir. İlâhi hakikatlere kulak kabartmayıp dünya malına arzu ile bağlanmanın yolun sonunda bütün günah ve çirkinliklerinin izhar olacağı anlatılmıştır. Elbette ki, dini araçsallaştırıp dünya menfaati için kullanmanın münafıklık gibi bir sonuçta doğuracağı için cehennem en alt tabakasında azaba uğratılacaklardır (Nisa, 4/145). Ahmed Yesevî'nin onları hayvandan daha aşağı olarak tarif ediyor olması onların âmelde olduğu kadar yukarıda da değinildiği üzere itikatta da nifak içerisinde oldukları için imanında onlarda ayrı olduğunu belirtmiştir. (Bkz. Çelik; 2018: 2563).

Ahmed Yesevî, sadece sahtekâr şeyhleri değil dünya malıyla mağrur olanların hepsini hayvan, belki de ondan daha aşağı görür (Yesevî, 2016: 225). İnsan gibi değerli bir varlığın hayvandan daha aşağı bir konuma inmesinin nedeni olan dünya sevgisi, Ahmed Yesevî'ye göre muhâbbetullah eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Muhâbbetin şarabından tatmayanlar,
Bâyezid gibi her gün özünü satmayanlar,
Bu dünyanın izzetinden geçmeyenler,
Hayvandırlar belki ondan beter dostlar.

Aşık olsan aşk yoluna koy adımı,
Dünya kaygısını boşayıp koy Edhem gibi,
Akıllı isen dünya için yeme gam,
Kıyamet günü cezalarını verir dostlar.

Sır şarabını içen aşık kendini bilmez,
Bu dünyanın izzetlerini gözüne ilişirmez,
Yüz bin bilge nasihat etse öğüt almaz,

“Va şevka”deyip kendini bilmeden yürür dostlar. (Yesevî, 2016: 176).

En güzel şekilde yaratılan insanın daha sonra aşağıların aşağısına indirildiği biliyoruz (Tîn, 95/4-5). Suretleri en kâmil şekilde yaratan Musavvir olan Allah, cevheri itibarıyla insanı saadetin kaynağı olan ibâdet ve mârifetullahı tahalluk ve tahakkuk edecek şekilde donatmıştır (İbn Arabî, 2017: 61). Fakat bazıları saadetin menbâi olan ibâdet ve mârifetullahı nefis ve zulüm perdeleri yüzünden görememiş ve aşağıların aşağılarına inmiştir. Bir sonraki ayette “Fakat iman edenler ve iyi işler işleyenler hariç, onlar için eksilmez bir ecir vardır.” buyrulmuş aynı hakikat

teyit edilmiştir. İbn Arabi ayetin tevilin şunları kaydetmiştir; “Fakat iman edenler...” hariç. Bunlarda kalbin nuru nefsin karanlığına, külli anlam cüzi anlama galip geldiği için, faziletler ve hayırlar kazanırlar. Yani, bunlar, ilmi ve ameli kemali elde etmişlerdir. Çünkü kutsi âlemin yüksek derecelerindedirler. “Onlar için eksilmez bir ecir vardır.” kalp ve nefis cennetleri sevabından bir ecir vardır ki “eksilmez...” çünkü kutsi âlemden sürekli destek görür ve oluş-bozuluştan beridir bu ecir ve varlığı ebedidir (İbn Arabi, II/1466).

Seyr-i süluk ile melekûti âlemlere nazar eden erenlerle birlikte olmayı tavsiye eden Ahmet Yesevi, onların aşk ehli olduklarını ifade etmiştir. Muhâbbetullah, mârifetullahın bir neticesi olduğu için kişi evvela kendi nefsinin sonra da halkın nazarını terk etmelidir. Halkın da meyli dünyalık olduğu için mârifet ve muhabbetin önünde halk ve dünyalık engeldir. Dolayısıyla Ahmed Yesevî, dünyalığı bırakmayan bir kişinin manevi rehberlik iddiasında bulunması, sözünün yalan derdinin dünyayı talan olduğunu söyler. Çünkü hâl ilmi olan tasavvuf yolunda kendisinin tecrübe etmediği bir hakikati mürşidin, tâlipten istemesi geleneğe aykırıdır. Hâl ilmini elde etmek için dünya sevgisinin gönülden atılması gerektiğini hatırlatan Ahmed Yesevî şöyle söyler;

Kâmil olmadan “şeyhim” diye iddia eden,
Kendi yapmadan halk içinde vaaz edip söyleyen,
Sözü yalan dünya için amel işleyen,
Dünyayı bırakmayınca “hal” ilmini bilse olmaz. (Yesevî, 2016: 249)

Şeriâtın zâhir bilgisine vakıf olsa da insanın ibâdet ve riyâzeti sıkı tutup mücâhedeyle zihni ve kalbi ilahi tecellileri müşâhede ile meşgul etmediği sürece aşağıların aşağısına inme tehlikesi vardır. Dünya malının haramlara kapı açtığını, şeyhleri dahi saptırdığını anlatan Ahmed Yesevî riyâzet ve mücâhede eksikliğini molla, müftü, kadı, imamları dahi aldattığını anlatır;

Dünya benim diyenler, cihan malını alanlar,
Kerkenez kuşu gibi olup o harama batmışlar.
Molla, müftü olanlar, yanlış fetva verenler
Akı kara eyleyenler o cehenneme girmişler.

Kadı, imam olanlar, haksız dava eyleyenler
O eşek gibi olarak yük altında kalmışlar.
Haram yiyen hâkimler, rüşvet alıp yiyenler
Kendi parmağını dişleyip korkup durup kalmışlar. (Yesevî, 2016: 209).

Şeriat bilgisine hâkim olan bu kişilerin aslında en güzel surette yaratılmış olmanın hakikatini idrak etmiş ve bundan ötür mutmâin olmaları gerekirken ibâdetlerini yerine getirmelerine rağmen benzer şekilde eşek metaforuyla aşağıların aşağılarına inmelerinin nedeni yine dünya sevgisidir. Onların zâhiri bilgileri bâtına ait ihlâs, takva, ihsan, teslimiyet, şükür,

kanaat, verâ gibi vasıfların olgunlaşmasına yeterli gelmemiştir. Zira beden-ruh dengesini tesis eden ibâdetlerin, riyâzet ve mücâhede ile kemâle erdirilip ruhsal hayatın muhabbetullah ile buluşturulması sağlanamamıştır (Yılmaz, 2015: 41-45). Aksine omuzlarında kaldıramayacakları mesûliyetlerin altında ezilmişlerdir. Dünya sevgisinin kökleşmiş bir hırsı olan riyaset sevdası yüzünden Allah'ın hükümlerini zalimane kullananların âhîret günü büyük nedâmet duyacağı bildirilir; “O gün, zalim kimse pişmanlıktan ellerini ısırp şöyle der: Keşke o peygamberle birlikte bir yol tutsaydım! (Furkân, 25/27). Ahmed Yesevî, Hz. Peygamber'in zühdünü örnek göstererek dünya sevgisi yüzünden hakikâtin nurunu zulmün karanlığına tercih edeceklerin pişmanlıklarını bu ayeti delil göstererek veciz bir şekilde açıklamıştır.

Tasavvuf yolunun kurum ve uygulamalarıyla mârifetullah ve muhâbbetullah'a ulaştığını ifade eden Ahmet Yesevi bu şifalı menbâın ehil olmayan kişiler tarafından ifsâd edildiğini de kabul eder. Tasavvuf yolunun ilke ve prensiplerini Ahmed Yesevî veciz bir şekilde bütün olarak ortaya koyarak sâlikleri uyarmıştır.

Her kim eylese tarikatın davasını,
İlk adımı şeriata koymak gerek,
Şeriatın işlerini tamam eyleyip,
Ondan sonra bu davayı kılmak gerek.

Şeriatsız söz etmezler tarikatta,
Tarikatsız söz etmezler hakikatta,
İş bu yolların yeri bilinir şeriatta,
Hepsini şeriattan sormak gerek.

Ondan sonra bir er gerek iradeli,
Olmuş olsa o bir erden icazetli,
Şeriatte doğru uygun kerametli,
Öyle erin eteğinden yapışmak gerek.

Kim bilmeden bu yolları şeyhim dese,
Kerâmetten veliliğe haber verse,
Batıldır eğer ruhu'l-emin bile ise,
Özünü öyle batılardan korumak gerek. (Yesevî, 2016: 173).

7.Aşıkların Dünya ve Can Terki

Erenlerin, aşk-i ilâhi uğrunda nefis-i emmâreleriyle birlikte öldürdükleri halkın nazarı aslında bütün kötülüklerin başı olan dünya sevgisinin değersiz olduğunu anlamalarına vesile olur. Zira kendi nefsini ölmeden önce öldürme tecrübesi yaşayan bilir ki bu dünya bir gün

kendisiyle birlikte bütün halktan ayrılacaktır. Kişinin kendinden önce yakınlarından ölenleri de tefekkür ettiğinde hissedar olacak akıllılara dünyadan evvel kendisinin dünyayı terk etmesi tavsiye edilir;

Şüphesiz bilin, bu dünya bütün halktan geçer ha
İnanma malına, bir gün elden gider ha.
Ata, ana, kardeşler nereye gitti, fikir eyle
Dört ayaklı tahta at bir gün sana yeter ha.

Dünya için gam yeme, Hakk'tan başkasını deme,
Kişi malını yeme, Sırat üzerinde tutar ha.
Çoluk-çocuk, kardeş hiç kimse olmuyor yoldaş,
Yiğit ol garip baş, ömrün yel gibi geçer ha. (Yesevî, 2016: 285).

Ahmed Yesevî, dünya sevgisinin nefse ve halka tatlı geldiği ve sâlikleri muhâbbetullah'tan uzaklaştırdığı söylerken çaresinin de seherlerde ibâdet ve riyâzeti sıkı tutup mürşid-i kâmilin himmetinden istifade edilmesi gerektiğini söyler;

Hoş gaipten yetiştî, güzel sözüm teberrük;
Aşık olsan ey talip, riyâzette belini bük.
Geceleri uyumayıp yaş yerine kanını dok;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük. (Yesevî, 2016: 86).

İbâdet, riyâzet ve mücâhedenin beklendiği şekilde sâlikleri dönüştürmesi için mürşid-i kâmil'de fani olmak gerekli olduğunu düşünen Ahmed Yesevî şeriâttan, mârifete uzanan muhâbbetullahı zuhuru için terk-i dünyayı şart koşar;

Ben ve benlik, nefis ve heva, hırsı bıraksa,
Pir -i mürşid mükemmel ile özünü salsa.
Edhem gibi gönül mülkünü siva kılsa,
Bütün zorlu işi onun asan olur.

Şeriattan tarikata kadem koyan,
Dünya işini terk eyleyerek Hakk'ı seven.
Hakikatin esrarından mana alan,
Marifetin meydanında üryan olur. (Yesevî, 2016: 326)

Mârifet ve muhabbet yolunun zorlu yokuşlarını, keskin virajlarını aşma arzusu olmayanın derdinin dünya olduğunu söyleyen Ahmed Yesevî böylelerini gâfil olarak telâkki eder. Zira hakikatte az bir geçimliği olan dünya hayatıyla yetinip Hakk sevgisini inkâr edenler, bitmez âhiret nimetlerine ve mânevi rızıklardan mahrum kalırlar (2016: 324). Dünya hayatında idrak edilemeyecek bu gaflet bütün varlığın öldürülüp, insanların huzuru ilâhîde toplanacağı günde büyük bir pişmanlık nedeni olacaktır. Ayette buyrulan “Öyle bir günden sakının ki, o gün hepiniz Allah’a döndürülüp götürüleceksiniz...” (Bakara, 2/ 281) hakikati hatırlatan Ahmed Yesevî dünya sevgisinin gaflet perdelerinin başat aktörü olduğunu hatırlatarak tavsiyede bulunur;

Dünya malını sevme, dünyayı çok yığma,
Ölmezim diye söyleme, bütün âlem olgusu.

Nefs eline düşmüşsun, ten semirtip yürürsün,
Mahşer günü olunca Kahhar kahr kılıcı.
Kulluk kılmayıp ölürsen, kara yere girersen,
Yalnız yatıp kalırsan, göze toprak dolgusu. (Yesevî, 2016: 446).

Arzusu tükenmeyen nefsin, fani dünya da verdiği uğraşın nihayetsiz olduğu açıktır. Din işini hep geriye atıp dünya izin boşuna üzüntü çekenlerin aksine âşıklar, dünyadan uzak durmayı tercih ederler (Yesevî, 2016: 437). Hz. Peygamber’in dünya sevgisi leş olarak tarif ettiğini söyleyen Ahmed Yesevî âşıkların fakr ve kanaat ile gözyaşı dökerek inci gibi has cevherlerin peşinde olduklarını anlatır. Benliğin, ibâdet ve ağır riyâzet uygulamalarıyla ulaştığı aşk sonucunda bedensel ve ruhsal olarak terakki edildiği, vecd ve ilhama mazhar olunduğu anlatılır;

Aşkın bağını gezmeden âşık olunmaz,
Hakirlik-ağlamaklık çekmedikçe nefsin ölmez,
Bir damlaya razı olmadan o inci olmaz,
Razı olup has cevherinden aldım ben işte.

Aşk ateşine yanan aşğın rengi uçar,
Ahirete doğru çekip alıp burada geçer,
Burada olan düğümünü orada açar,
Resûl dünya leştir dedi bıraktım ben işte.

Gerçek âşıkların rengi soluk,
Aynaya göz atsa ondan parlak,
Özü hayran gönlü viran gözü yaşlı,

Kudretine hayran olup kaldı ben işte.

Allah dedi “Çok ağlasan göresin Beni,
Ağlayıp inlesen kulum deyip söyleyim seni,
Candan geçip beni isteyen âşık hani...”,
İlham geldi gerçek kulağa aldım ben işte. (Yesevî, 2016: 76)

Aşığın arzusu ve davası büyük olduğu için sergilemesi gereken vefâ ve sabrı da o derece kâvi olmalıdır ki aşk yükünü omuzlamaya kuvvetli olduğunu ispatlasın. Bu nedenle aşk yolunda çekilen cefa çekmek aşk davası ve zevkinin gereğidir (2016: 349). Aşk yükünü çekecek mukâvemeti olmayanlara dertsizlere aşk derdini anlatmak kıymetli bir cevheri namerdin elinde heder etmek gibidir (Yesevî, 2016: 278). Kulluk derdini hissetmeyenler ihlâs, mârifet ve cemâlden bigâne oldukları için aşığın başından hiç eksik olmayan sıkıntı, bela, dert ve ihânetlerin kıymetini anlayamaz (2016: 247). Aşıklar muhabbet deryasından inciler çıkarmak için canlarını satar;

Erenler işbu yolda candan geçti,
Zikrini söyleyip seherlerde bağrını deşti,
Cefa çekip bu dünyanın zehrini içti,
Öyle âşık rahat ile yeter mi ki?

Aşıkları geceleri kalkıp ağlayan,
Muhabbetin deryasından cevher alan,
Heveskârlar âşıkım deyip yolda kalan,
Bâyezid gibi özünü bir gün satar mı ki? (Yesevî, 2016: 349).

Ahmed Yesevî, âşıkların seyr-i sulûk sonucunda hakikât deryasındaki cevherin güzelliklerini müşâhede ettikleri için vecde kapılıp kendilerini unuttuklarını söyler. Hallac-ı Mansur örneği veren Ahmed Yesevî âşıkların bu uğurda canlarını verdiklerini hatırlatır. Canından geçen aşığın benliği ve nefsi olmayacağı için konuşan dilinin de kendinden kelâm etmeyecektir. Ahmed Yesevî kendisinin de benzer şekilde tecrübe ettiği müşâhedeyi Hallac-ı Mansur darağacındaki sahneyle teyit ederek anlatır;

Aşk yolunda âşık olup Mansur geçti,
Belini bağlayıp Hakk işini sıkı tuttu,
Melâmetler ihanetler çok işitti,
Ey müminler hem Mansur oldum ben işte.

Aşık Mansur “Enel Hakk’ ı dile getirdi,

Cebrail gelerek “Enel Hakk”ı beraber söyledi,
 Cebrail gelerek başın ver deyip yola saldı,
 Darağacına asılıp cemâlini gördüm ben işte. (Yesevî, 2016: 71).

Sonuç

Hikmetlerini Kur’ân ve hadislere dayandırarak dile getiren Ahmed Yesevî insanın kemâle ermesi için dünya sevgisini terk etmesi gerektiğini vurgular. Dünya sevgisinin, günahların başı olduğu hadis-i şerif’i merkezinde sık sık hatırlatmalarda bulunarak düşüncesini tazelemiştir. Kur’ân-ı Kerim’de, dünya hayatının niteliği ile ilgili âyetleri de işaret ederek zühd ve riyâzet uygulamalarının elzem olduğunu ifade eder. Zira insanların kısa dünya hayatında kulluğun ifa edilip, imtihanın başarılı bir şekilde sonuçlanması için vesile kılınan dünyevi nimetlerin aşırı şekilde sevilmesi zulüm anlamına gelmektedir. İnsanın ilgi ve sevgisinin layık olmayan şekilde hebâ edilmesi sadece kişiyi değil nesnelere de tahrif etmektedir. Bunun sonucunda tüketim nesnesi olması beklenen maddi nimetler, işlevinden uzaklaşarak dünya hayatının da düzenin bozulmasına sebep olmaktadır. Maddi zararların yanında insan için araç olan objenin amaç haline dönüşmesi zorunlu olarak değerler dünyasının da aşağı şekilde yeniden düzenlenmesine neden olmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak tüketim nesnelere Allah’a isyanın unsurları haline gelebilmektedir.

Ahmed Yesevî öncelikle büyük muhâbbet duyduğu Hz. Peygamber’in zâhidâne yaşantısını hatırlatarak dünya sevgisine dair ideal örnekliliği merkeze yerleştirmiştir. Onun yolunu devamı olduğuna inandığı tarikatların da dünya sevgisini terk etmek kastıyla takip ettiği uygulamaların faydalarını anlatmıştır. Zâhiri bu uygulamaların insanın bâtını yönünü de dönüştürdüğünü söyleyen Ahmed Yesevî kâmil bir mürid’in yadsınamaz katkılarına da şeyhi Arslan Baba örneğiyle sık sık zikreder. Ancak sâlih olmayan, derdinin dünya malı olduğunu görüp vasıflarını anlattığı riyâkarlara karşı da sâlikere uyardığını önemli bir görev bilmiştir. Zira tarikatın ilk gayesi olan terk-i dünyanın bu kişiler tarafından ihmal edilmekle kalmayıp sâliklerin de zihin ve manevi dünyalarını tahrip edeceklerdir. İlah-i aşka doğru evrilecek tarikat terbiyesinin önünde en önemli engel olan dünya sevgisini izâle edemeyen âşık daha zor olan canını, canana hediye edemez. Varlığın yaratılış sebebi olan muhabbetin tadılarak aslına doğru ereceği vuslatın vesilesi kılınmasını tavsiye eden Ahmed Yesevî hikmetlerinde bu sürecin ipuçlarını vermiştir.

Kaynakça

- Bice, Hayati (2016). *Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi*, Ankara: Merkez Repro Basım.
- Cebecioğlu, Ethem (2014). *Tasavvuf Terimleri&Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları
- Deliser, Bilal (2016). “Ahmet Yesevî’nin Dîvân-ı Hikmeti’nde Âyet ve Hadisleri Kullanış Biçimi”, *Vuslatının 850. Yılında Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu - Çalıştayı - Sergisi Sempozyum Bildirileri ve Sergi Kataloğu*, edit. Ö. Zaimoğlu, s. 99-110.
- El-Cahız, Ebu Osman (1968). *el-Beyan ve t-Tebyin*, thk. Abdüsselam Harun, Darü’l Fikr.
- el-Muhasibi, Ebu Abdullah Haris b. Esed (2003). *Vesaya*. nşr. Abdülkadir Ahmed Ata, Beyrut.
- Eraslan, Kemal (1991). *Dîvân-ı Hikmet Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Eraslan, Kemal (1998). “Ahmed-i Yesevî”, *Yesevîlik Bilgisi*, Ankara: Ahmed Yesevî Vakfı Yay.
- İbn Arabi, Muhyiddin (2017). *Allah’ın İsimlerinin Sırlarının Manalarının Keşfi*, terc. Ramazan Biçer, İstanbul: Ehil Yayıncılık.
- İbn Arabi, Muhyiddin (2017). *Nasihatname*; İstanbul: Ehil Yayıncılık.
- İbn Arabi, Muhyiddin, (2007). *Tefsir-i Kebir Te’vilat*, terc. Vahdettin İnce, İstanbul: Kitsan Yayınları
- Kenjetay, Dosay (1999). “Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Tarikatı ve Tesiri”, *Tasavvuf Dergisi*, Ankara, s. 105-122.
- Köprülü, Fuad (1993). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyn (1986). *Tabakâtu’s Sûfiyye*. Haleb: Dâru’l- Şa’rânî.
- Uludağ, Süleyman (1991): *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Marifet Yayınları.
- Yesevi, Ahmet (2016). *Divan-ı Hikmet*, ed. Mustafa Tatçı, Ankara: Merkez Repro Basım.
- Yılmaz, Hasan Kamil (2015). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat.

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/Research Article*

BİST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİNDE YER ALMANIN VERİMLİLİK ÜZERİNE ETKİSİ: VZA MALMQUIST TOPLAM FAKTÖR VERİMLİLİK ANALİZİ*

Letife ÖZDEMİR**

Öz

Çalışmada, ülkemizde Kasım 2014 itibari ile hesaplanmaya başlanan sürdürülebilirlik endeksinde işlem gören işletmelerin, endeks kapsamına girmeden önceki dönemlere göre etkinliklerinde bir değişme ortaya çıkıp çıkmadığı incelenmektedir. Bu amaçla Kasım 2015 - Ekim 2016 döneminde BİST sürdürülebilirlik endeksinde yer alan 13 imalat işletmesi dikkate alınarak 2013-2016 dönemlerinin etkinlik değerleri Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemi kullanılarak hesaplanmıştır. Etkinlik değerlerinin dönem içindeki değişimi Malmquist Toplam Faktör Verimlilik (TFV) endeksi kullanılarak ölçülmüştür. Veri Zarflama Analizi sonucunda, 13 işletmeden 7 işletmenin sürdürülebilirlik endeksinde yer aldıkları dönemde ve daha önceki dönemlerde de etkin olarak faaliyet gösterdiği belirlenmiştir. 4 işletmenin ise daha önceki dönemlerde etkin olarak faaliyet göstermelerine rağmen sürdürülebilirlik endeksine dahil olduktan sonra etkin olmadıkları görülmüştür. Ayrıca 2 işletmenin sürdürülebilirlik endeksine dahil olmadan önceki yıllarda ve dahil oldukları yılda etkin olmadıkları tespit edilmiştir.

Malmquist TFV endeksine göre, 2015-2016 döneminde 7 işletmenin verimliliğinde artış gözlenmiştir. Bu 7 işletmenin Malmquist TFV endeksi incelendiğinde 2014-2015 döneminde 6 işletme, 2013-2014 döneminde ise 3 işletmenin verimliliğinde artış belirlenmiştir. Malmquist TFV endeksinin iki temel unsuru olan teknolojik etkinlik ve teknik etkinlik bakımından değerlendirildiğinde, 2015 - 2016 dönemindeki verimlilik artışının nedeni teknolojik etkinlikteki artış olduğu görülmüştür. İşletme bazında değerlendirme yaptığımızda 2015-2016 döneminde verimlilik artışı en yüksek olan ilk üç işletme; VESTEL Beyaz Eşya A.Ş. (%43), TOFAŞ A.Ş. (%37) ve Petkim Petrokimya Holding A.Ş. (%16) işletmeleridir. Çalışmada elde edilen bulgular sonucunda, işletmelerin sürdürülebilirlik endeksinde yer alıp almamasının, verimlilik açısından bir farklılık yaratmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: BİST Sürdürülebilirlik Endeksi, Etkinlik, Veri Zarflama Analizi (VZA), Malmquist Toplam Faktör Verimlilik (TFV) Endeksi

EFFECTS ON DOMESTIC EFFICIENCY IN BIST SUSTAINABILITY INDEX: VZA MALMQUIST TOTAL FACTOR PRODUCTIVITY ANALYSIS

Abstract

In the study, it is examined whether the efficiency of the companies that are traded in the BIST sustainability index, which are started to be calculated as of November 2014 in our country, have changed their efficiency according to previous periods before entering into the scope of the index. For this purpose, the efficiency values of the periods of 2013-2016 were calculated by using Data Envelopment Analysis (VZA) method considering the 13 manufacturing companies included in the sustainability index in the period of November 2015 - October 2016. The change in efficiency values of companies over the period was measured by Malmquist Total Factor Productivity (TFV) index. As a result of Data Envelopment Analysis, it was determined that 7 companies of the 13 were effective both before listing period and after listing period in sustainability index. 4 companies were effective in the

* Bu çalışma, IASOS(2017) - Uluslararası Uygulamalı Sosyal Bilimler Kongresi'nde özet olarak sunulmuştur.

** Dr.Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, letifeozdemir@aku.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8636-2277

previous periods but they were not effective after entry process of sustainability index. Also 2 companies were not effective neither their non-listing period nor listing period of sustainability index.

According to Malmquist TFV index, productivity of 7 companies increased over the period of 2015-2016. If the Malmquist TFV index of these 7 companies was examined, an increase in productivity of 6 companies in the period of 2014-2015 and 3 companies in the period of 2013-2014 had been determined. When the two main elements of Malmquist TFV index, technological efficiency and technical efficiency, were examined, it was shown that the productivity of companies increased during the period of 2015-2016 caused by technological efficiency. If we made business-based assessments, the first three companies with a high increase in productivity were VESTEL (43%), TOFAŞ (37%) and Petkim (16%) as of 2015-2016. As a result, it was seen that whether or not the companies take place in the sustainability index didn't make a difference in productivity.

Key Words: BIST Sustainability Index, Efficiency Data Envelopment Analysis (VZA), Malmquist Total Factor Productivity Index (TFV)

1. GİRİŞ

Teknoloji de ve ekonomi de yaşanan hızlı değişimler işletmelerin yaşam sürelerini kısaltmakta ve bu durum gün geçtikçe işletmelerde sürdürülebilirliğin önemini artırmaktadır. Sürdürülebilirlik kavramı, Brundtland Raporu (1987)'nda "gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamalarına engel olmadan bugünün ihtiyaçlarını karşılama yoludur" şeklinde tanımlanmaktadır. Sürdürülebilirlik kavramının işletme düzeyindeki tanımı olan kurumsal sürdürülebilirlik; işletmelerin hayatta kalmayı ve büyümeyi sağlayabilmeleri için ekonomik, çevresel ve sosyal yaklaşımlarının şirket faaliyetlerine uyarlanmasıdır. John Elkington tarafından 1997 yılında oluşturulan üçlü performans raporlaması (Triple Bottom Line) kavramı, kurumsal sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için ekonomik, sosyal ve çevresel performansın beraber sunulmasının gerektiğini belirtmiştir. Bu üç alan kurumsal sürdürülebilirliğin vazgeçilmez bileşenleri haline gelmiştir (Aras vd. 2018;48).

Günümüzde faaliyet gösteren işletmeler hem pazarda itibarlarını sürdürebilmek hem de paydaşlarının ve yatırımcılarının güvenini kazanmak zorundadır. İşletme paydaşlarının sosyal, çevresel ve ekonomik açıdan değişen beklentileri, işletmelerin topluma olan sorumluluklarını da yeniden tanımlamıştır. İşletmelerin, çevresel, sosyal ve ekonomik alandaki risklere ilişkin sürdürülebilirlik politikaları oluşturmaları ve yatırımcılara bilgi akışını sağlama misyonu ile Borsa İstanbul bünyesinde Sürdürülebilirlik Endeksi oluşturulmuştur. BİST Sürdürülebilirlik Endeksinde, kurumsal sürdürülebilirlik performansları yüksek olan işletmeler bulunmaktadır. BİST Sürdürülebilirlik Endeksi 4 Kasım 2014 tarihinden bu yana yayınlanmaya başlanmıştır. Endeks Kasım-Ekim aralığında yılda 1 endeks dönemi bulunmaktadır. 2014 Kasım-2015 Ekim döneminde endekste 15 işletme, 2015 Kasım-2016 Ekim döneminde endekste 29 işletme ve 2016 Kasım-2017 Ekim döneminde endekste 42 işletme bulunmaktadır. Endeks ayrıca yatırımcıların kurumsal sosyal sorumluluk ilkelerini benimseyen işletmeleri belirleyip bu işletmelere yatırım yapmalarına imkan sağlayacaktır. (www.borsaistanbul.com, 2017).

Bu çalışma, BİST sürdürülebilirlik endeksinde yer alan işletmelerin, endeks kapsamına girmeden önceki dönemlere göre etkinliklerinde bir değişim olup olmadığını belirlemeyi hedeflemektedir. Çalışmada, Kasım 2015 - Ekim 2016 döneminde BİST sürdürülebilirlik endeksinde yer alan 13 imalat işletmesi ele alınmıştır. İşletmelerin etkinliğinin belirlenmesinde parametrik olmayan yöntemlerden Veri Zarflama Analizi (VZA) kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada, işletmeler ve dönemler arasında karşılaştırma yapmak ve etkinlik değerini belirleyen bileşenlerdeki değişimi tespit etmek için Malmquist Toplam Faktör Verimlilik (TFV) Endeksi kullanılmıştır.

Çalışmanın takip eden kısmında sürdürülebilirlik endeksi üzerine yapılmış çalışmalara ilişkin literatür araştırmaları yer almaktadır. Daha sonra, araştırmanın amacı ve veri seti, etkinliği ölçmek için kullanılan VZA ve Malmquist TFV Endeksi yöntemi hakkında bilgi

verilmiştir. Çalışma bulgularının sunulduğu ve bulguların değerlendirildiği sonuç kısmıyla son bulmaktadır.

2. LİTERATÜR

Sürdürülebilirlik endeksinde yer alan işletmeleri inceleyen çalışma sayısı oldukça fazladır. Bu bölümde farklı ülke piyasalarının sürdürülebilirlik endeksinde yer alan işletmeleri inceleyen çalışmalardan bazılarına yer verilmiştir.

Lopez vd. (2007) çalışmalarında Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi (DJSI)'nda yer alan 55 işletmenin ve Dow Jones Global Endeksi (DJGI)'nde yer alan fakat DJSI'da yer almayan 55 işletmenin dahil edildiği iki grubun 1998-2004 dönemindeki işletme performansları incelenmiştir. Analiz sonuçları, DJSI'ye ve DJGI'ya ait işletmeler arasında performans farklılıklarının var olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Ziegler (2012), Dow Jones Sustainability World Index'e (DJSI World) dahil olmanın kurumsal finansal performans üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Analizde, 1999 ve 2003 yılları arasında DJ Stoxx 600 Endeksine dahil olan Avrupalı işletmeler için yapılan panel verilere dayanarak, sabit ve rastgele etki modelleri uygulanmıştır. DJSIWorld'e dahil olmanın Anglo-Saxon Avrupa Ülkeleri'nin varlıkları üzerindeki getirisinde önemsiz bir etki yaratıyor iken Kıta Avrupa ülkeleri için olumlu etki yarattığı ortaya koyulmuştur.

Oberndorfer vd. (2013) çalışmalarında Alman işletmelerinin Dow Jones STOXX Sürdürülebilirlik Endeksinde (DJSISTOXX) ve Dow Jones Sürdürülebilirlik Dünyası Endeksinde (DJSIWorld) yer almasının hisse performansı üzerine etkilerini analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarında, bir işletmenin DJSIWorld'a dahil olmasının hisse performansını olumsuz etkilediği ve DJSI STOXX'e dahil olmasının ise belirgin bir avantajı olmadığı belirlenmiştir.

Russo ve Mariani (2013), FTSE4Good endeksinde yer almanın ve bu endeksten çıkartılmanın işletmenin karlılığına olan etkisini araştırmıştır. 2008 - 2011 yılları arasında FTSE4Good sürdürülebilirlik endeksine dahil olan ve silinen işletmeleri kapsayan çalışmada söz konusu sürdürülebilirlik endeksinden çıkarılmanın, işletmenin karlılığını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Santis vd. (2016) Brezilya'da Kurumsal Sürdürülebilirlik Endeksi'nde listelenen şirketlerin finansal ve ekonomik performansını, Sao Paulo Menkul Kıymetler Borsası Endeksinde listelenen işletmelerin performanslarına göre incelemiştir. Çalışmada, 2012 ve 2013 dönemine ait kârlılık ve likidite oranları hesaplanmış ve her bir grup işletmenin gözlemlenen olası eğilimleri, benzerlikleri veya farklılıklarını doğrulamak için özel olarak kümelenme ve parametrik olmayan istatistiksel analizler kullanılmıştır. Analiz sonucunda, işletmelerin kurumsal sürdürülebilirlik endeksinde yer almalarının finansal performansta herhangi bir değişikliğe neden olmadığını belirlenmiştir.

Türkiye'de BİST sürdürülebilirlik endeksi ilk kez 2014 yılında hesaplanmıştır. Bu nedenle, literatürde BİST sürdürülebilirlik endeksi ile ilgili çalışmaların sayıca az olduğu görülmektedir.

Özdemir ve Pamukçu (2016) Borsa İstanbul'da 2014 yılından bu yana yayınlanan sürdürülebilirlik endeksine kayıtlı işletmelerin sürdürülebilirlik raporlarını incelemiştir. Endekste yer alan işletmelerin uzun süredir aralıksız rapor hazırladıkları görülmüştür. Bu durum işletmelerin finansal raporlama kadar sosyal, çevresel ve yönetim performanslarını açık ve net bir şekilde yatırımcıları ile paylaştıklarını göstermektedir. Gelecekte sürdürülebilirlik raporu yayınlayan işletmelerin sayısının artacağı ve bu işletmelere olan güvenin artarak yatırımlarda önemli rol oynayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Çıtak ve Ersoy (2016) yapmış oldukları çalışmada Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan işletmelerin hisse senedi getiri oranları ve Piyasa Değeri / Defter Değeri oranlarını incelemiştir. BIST 30 endeksinde yer alan ve sürdürülebilirlik endeksine kayıtlı 15 işletme ile sürdürülebilirlik endeksine girememiş geriye kalan 15 işletme karşılaştırılmıştır.

Ortalama testleri sonucunda, sürdürülebilirlik endeksinde yer alan işletmelerin getiri oranı ortalamaları ile sürdürülebilirlik endeksinde yer almayan işletmelerin getiri oranı ortalamaları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Ancak sürdürülebilirlik endeksinde yer alan işletmelerin Piyasa Değeri/Defter Değeri Oranı diğer işletme grubuna kıyasla daha yüksek çıkmıştır. Sürdürülebilirlik endeksinin tanınırlığı arttıkça, yatırımcıların bu endekste yer alan işletmelere karşı tepkileride artacağı beklenmektedir.

Aracı ve Yüksel (2016) sürdürülebilirlik performansının ölçülmesinde, sürdürülebilir katma değer yöntemini açıklamaya, 2014 - 2015 döneminde BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'ndeki işletmelerin yarattığı sürdürülebilir katma değeri hesaplamaya çalışmışlardır. Çalışmada, GRI ilkeleri doğrultusunda hazırlanmış 2012 yılına ait sürdürülebilirlik raporlarına ulaşılabilen Akbank A.Ş., Arçelik A.Ş., Yapı Kredi Bankası A.Ş., Türkiye Garanti Bankası A.Ş., Turkcell A.Ş., Tüpraş A.Ş., Koç Topluluğu'nun örneklem kapsamında sürdürülebilir katma değerleri hesaplanmıştır. Bu işletmelerden sadece Tüpraş A.Ş.'nin sürdürülebilir katma değeri negatif diğer işletmelerin ise pozitif çıkmıştır. Bu sonuçlara göre Tüpraş A.Ş.'nin dışındaki işletmelerin sürdürülebilirliğe olumlu katkısı olduğu söylenebilir.

Kurnaz ve Kestane (2016) BİST sürdürülebilirlik endeksinde yer alan işletmelerin finansal performans oranlarını kullanarak ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirlikleri ile yatırımcı davranışları arasındaki ilişkiyi belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmada işletmelerin 2014-2015 yıllarına ait 8 çeyrek dönemlik finansal verileri kullanarak karlılık oranları, büyüme oranları, süreklilik oranları ve borsa performans oranları hesaplanmıştır. Analiz sonucunda; endekste işlem gören 11 işletmenin aktif büyüme düzeylerinde, özsermaye büyüme düzeylerinde, hisse başı kazanç oranı düzeylerinde ve piyasa değeri / defter değeri düzeylerinde anlamlı ilişkiler ortaya çıkmıştır. Çalışma sonucunda, işletmelerin finansal performanslarında meydana gelen olumlu değişimler ve yatırımcıların davranışları incelendiğinde BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nin, işletmeler üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu göstermektedir.

Akyüz ve Yeşil (2017) BİST sürdürülebilirlik endeksinde yer alan ve üretim sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarını incelemişlerdir. Çalışmada, sürdürülebilirlik endeksine kayıtlı 19 işletmenin 2011-2015 dönemine ait mali tablolarının ve kurumsal bilgilerinin bulunduğu yıllık faaliyet raporlarından alınan verilerle oran analizi yapılmıştır. Analizde İhlas Ev Aletleri A.Ş.'nin finansal performansı diğer işletmelere kıyasla olumsuz durum sergilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Ünal ve Yüksel (2017) BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan bankaların finansal performansları ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 2015, 2016 ve 2017 yıllarına ait veriler çok kriterli karar verme yöntemlerinden birisi olan Promethee Yöntemi ile analiz edilmiştir. Finansal performans açısından Akbank A.Ş. çalışmanın yapıldığı dönemlerde ilk sırada yer almaktadır. Bununla birlikte, Akbank'ın söz konusu finansal performansının 2016 yılı hariç hisse senedi getirilerine yansımadağı görülmektedir. Ayrıca, korelasyon analizi ile finansal performans ve hisse senedi getirileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir.

Önder (2017), BİST 100 endeksinde yer alan işletmelerin Sürdürülebilirlik Endeksinde işlem görmelerinin karlılığa bir etkisinin olup olmadığını, 2016 yılında sürdürülebilirlik endeksinde yer alan 33 işletme verilerini kullanarak çoklu doğrusal regresyon analizi ile test etmektedir. Analiz sonucunda sürdürülebilirlik endeksinde işlem görmeyen işletmenin karlılığı üzerinde bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE VERİLER

Bu çalışma, BİST sürdürülebilirlik endeksinde yer alan işletmelerin, endeks kapsamına girmeden önceki dönemlere göre etkinliklerinde bir değişme olup olmadığını ve etkinlik değerlerinin dönemler içindeki değişimini incelemeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada, Kasım 2015 - Ekim 2016 döneminde BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan 13 imalat işletmesi ele alınmıştır. Bu işletmelerin isimleri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Kasım 2015 - Ekim 2016 Döneminde BİST Sürdürülebilirlik Endeksinde Yer Alan İmalat İşletmeleri

İşletmenin	
Kodu	Adı
AEFES	Anadolu Efes Biracılık ve Malt Sanayi A.Ş.
ARCLK	Arçelik A.Ş.
BRISA	Brisa Bridgestone Sabancı Lastik Sanayi ve Ticaret A.Ş.
CCOLA	Coca-Cola İçecek A.Ş.
DOAS	Doğuş Otomotiv Servis ve Ticaret A.Ş.
EREGL	Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.
FROTO	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.
OTKAR	Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayi A.Ş.
PETKM	Petkim Petrokimya Holding A.Ş.
TOASO	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.
TUPRS	Tüpraş – Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.
ULKER	Ülker Bisküvi Sanayi A.Ş.
VESTL	Vestel Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş.

İşletmelerin BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'ne dahil oldukları 2016 yılı, endekse girebilmek için incelemeye tabi tutuldukları 2015 yılı ve işletmelerin endekse dahil olmadan önceki durumunu görmek için 2013 ve 2014 yılı mali tabloları incelenmiştir. Analizde işletmelerin 2013-2016 yılları arasındaki mali tablolarından yararlanılarak hesaplanan finansal oranları kullanılarak etkinlik değerlerinin hesaplanmasında girdiye yönelik Veri Zarflama Analiz yönteminden yararlanılmıştır.

Analizde ilk olarak, Veri Zarflama Analizi kullanılarak hangi firmaların etkin olduğu belirlenmiştir. Daha sonra işletmelerin etkinlik değerlerinin dönem içindeki değişimi Toplam Faktör Verimlilik (TFV) endeksi yöntemi kullanılarak ölçülmüştür. Verilerin analizinde Coelli (1996) tarafından geliştirilen DEAP 2.1 paket programı kullanılmıştır.

İşletmelerin etkinliğinin ölçülebilmesi için en önemli kısım karar birim sayısı ile girdi ve çıktı değişkenlerinin belirlenmesidir. VZA ve TFV endeksi yöntemlerinin ayırtırma yeteneğinin güçlü olabilmesi için girdi ve çıktı sayısının fazla olması gerekmektedir. Girdi ve çıktı sayısı dikkate alınarak, karar birim sayısı (işletme sayısı) belirlenmektedir. Karar birim sayısı belirlenirken dikkate alınan iki kısıt bulunmaktadır. Birinci kısıt, karar birim sayısı, seçilen girdi sayısı h , çıktı sayısı da l ise en az $h + k + 1$ tane olması gerekmektedir. Diğer kısıt ise karar birimi sayısı, değişken sayısının en az 2 katı olmalıdır (Bussofiante vd, 1991: 3). Bu kısıtlardan birincisi dikkate alınarak, çalışmaya dahil edilen işletme sayısı 13 olduğu için 7 girdi ve 3 çıktı değişkeni belirlenmiştir. Bu çalışmada girdi ve çıktı değişkenler şirketlerin finansal oranlarından oluşmaktadır. Çalışmada kullanılacak olan girdi ve çıktı değişkenler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Girdi ve Çıktı Değişkenler

Girdiler	Çıktılar
G1: Cari oran (Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Borçlar)	Ç1: Özkaynak Karlılığı (Net Kar / Özsermaye)
G2: Finansal Kaldıraç Oranı (Toplam Borçlar / Toplam Varlıklar)	Ç2: Varlık Karlılığı (Net Kar / Toplam Varlıklar)
G3: Özkaynak / Toplam Varlıklar	Ç3: Satış Karlılığı (Net Kar / Net Satışlar)
G4: Kısa Vadeli Borçlar / Toplam Kaynaklar	
G5: Maddi Duran Varlıklar / Özkaynaklar	
G6: Net Satışlar / Toplam Varlıklar	
G7: Net Satışlar / Özkaynak	

Çıktı değişkenlerden bazılarının negatif olması, VZA yönteminin değişkenlerine ilişkin pozitif olma varsayımına uymayacağından, negatif değerler düzeltilmiştir. Düzeltme işlemi en büyük negatif değer kadar bütün çıktı değişkenler artırılarak yapılmıştır. Aynı düzeltme işlemi Yalama ve Sayım (2006) ile Kula vd. (2009) da yapmış oldukları çalışmalarda kullanmışlardır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada, işletmelerin teknik etkinlik değerini belirlemek için VZA yöntemi, teknik etkinlikteki değişimi, teknolojik değişimi ve toplam faktör verimlilik değişimini analiz etmek için Malmquit Toplam Faktör Verimlilik Endeksi Yöntemi kullanılmıştır.

4.1. Veri Zarflama Analizi (VZA)

Veri zarflama analizi, ilk olarak Charnes vd. (1978) tarafından geliştirilmiştir. Parametrik olmayan yöntemler içinde sık kullanılan yöntemlerden biri olan VZA, birden çok girdi ve çıktının mevcut olduğu durumlarda, karar birimlerinin göreceli etkinliklerinin ölçülmesinde kullanılan doğrusal programlama tabanlı bir analiz metodudur. (Bousofiane vd., 1991: 3). VZA, karar birimlerinin bir dönemlik verilerini kullanarak yatay kesit analizi yapan statik bir analiz şeklidir.

VZA'nın, girdi yönlü ve çıktı yönlü olmak üzere iki temel modeli bulunmaktadır (Charnes vd., 1994: 36-50, Atan ve Karpat Çatalbaş, 2005: 53, Altan, 2010:193).

1. CCR (Charnes, Cooper ve Rhodes) Modeli; 1978 yılında, Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından geliştirilmiş olan girdiye yönelik VZA modelidir. CCR modeli, belirli bir çıktı bileşimini üretebilmek için kullanılacak en uygun girdi bileşiminin nasıl olması gerektiğini inceler.

2. BCC (Banker, Charnes ve Cooper) Modeli; 1984 yılında, Banker, Charnes ve Cooper tarafından geliştirilmiş olan çıktıya yönelik VZA modelidir. BCC modeli, belirli bir girdi bileşimi ile en fazla ne kadar çıktı bileşimi elde edilebileceğini inceler

CCR modeli ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayanmaktadır. h adet girdisi ve k adet çıktısı olan m adet karar birimi için girdi yönlü CCR modelin matematiksel ifadesi aşağıdaki gibidir (Charnes vd., 1978: 431-432):

Amaç Fonksiyonu:

$$maks. q_0 = \sum_{r=1}^k \mu_r \gamma_{ro} \quad (1)$$

Kısıtlayıcı Koşullar:

$$\sum_{r=1}^k \mu_r \gamma_{rj} - \sum_{i=1}^h \omega_i x_{ij} \leq 0 \quad j = 1, 2, \dots, m \quad (2)$$

$$\omega_i \geq 0 \quad i = 1, 2, \dots, h$$

$$\mu_r \geq 0 \quad r = 1, 2, \dots, k$$

Burada, k çıktı, h girdi, m karar birimi sayılarını, x_{ij} ; j karar birimi tarafından kullanılan i girdi miktarı, y_{rj} ; j karar birimi tarafından üretilen r çıktı miktarı, x_i ; etkinliği araştırılan karar birimi tarafından kullanılan i girdi miktarı, y_r ; etkinliği araştırılan karar birimi tarafından üretilen r çıktı miktarı, ω_i ; karar biriminin i'nci girdiye verdiği ağırlığı, μ_r ; karar biriminin r'inci çıktıya verdiği ağırlığı göstermektedir.

CCR modelinde, karar birimlerin çıktılarının ağırlıklı ortalamasının maksimum olması hedeflenmektedir. Karar biriminin girdilerinin ağırlıklı ortalaması 1'e eşitlenmektedir. Modelin diğer bir şartı, her karar birim için ağırlıklı çıktı ortalamalarının, ağırlıklı girdi ortalamalarından küçük olmasıdır. Bu şarta göre etkinlik değeri hesaplanmak istenen karar birimlerin çıktılarının

ağırlıklı ortalaması maksimum 1'e eşit olmaktadır. Dolayısıyla, etkinlik değeri 1 ise karar birimi etkin, etkinlik değeri 1'den küçük ise karar birimi etkin değildir kararı verilir.

VZA ile her bir karar biriminin her bir dönem için teknik etkinlik değerleri hesaplanmaktadır. Teknik etkinlik, saf teknik etkinlik ve ölçek etkinliğinden oluşmaktadır. Saf teknik etkinlik yönetsel etkinliği, ölçek etkinliği ise firmanın uygun ölçekte üretim yapma düzeyini ifade etmektedir (Türker Kaya ve Doğan, 2005; 10-11).

4.2. Malmquist Toplam Faktör Verimliliği (TFV) Endeksi

Uzaklık fonksiyonlarına dayalı olarak oluşturulan Malmquist Toplam Faktör Verimliliği (TFV) Endeksi, iki gözlemin toplam faktör verimliliğindeki değişmeyi ortak bir teknolojiye olan uzaklıkların oranı şeklinde hesaplamak amacıyla Malmquist tarafından 1953 tarihinde geliştirilmiştir. Uzaklık fonksiyonu maliyet minimizasyonu veya kar maksimizasyonu gibi herhangi bir varsayımı gerektirmeksizin birden fazla çıktı ve girdinin bulunduğu durumlarda üretim teknolojisini belirleyebilmektedir. Uzaklık fonksiyonları, hem girdi eksenli hem de çıktı eksenli olarak ele alınabilir. Girdi eksenli uzaklık fonksiyonu, çıktı vektörü veriyken, girdi vektörünün minimum oransal daralmasını dikkate alan üretim teknolojisini ifade eder. Çıktı eksenli uzaklık fonksiyonu, girdi vektörü veriyken, çıktı vektörünün maksimum oransal artışını dikkate alır (Tarım, 2001; 152-153).

Çıktı eksenli uzaklık fonksiyonu, x ile üretilebilecek y 'lerin bulunduğu küme P ise,

$$D_0^s(x, y) = \min\{\delta: (y/\delta) \in P\} \quad (3)$$

şeklinde gösterilmektedir. Uzaklık fonksiyonu $D_0^s(x, y)$, y vektörü P sınırı (üretim sınırı) üzerinde ise 1 değerini; y vektörü P içindeki teknik etkin olmayan bir noktayı tanımlıyorsa >1 değerini ve y vektörü P dışındaki mümkün olmayan bir noktayı tanımlıyorsa <1 değerini alır. (Caves vd. 1982:73-86). Fare vd. (1994) çalışmasında, t dönemi ve izleyen $t+1$ dönemi arasındaki çıktıya göre Malmquist TFV değişim endeksi eşitlik (4)'teki gibi hesaplanır.

$$M_0(x^t, y^t, x^{t+1}, y^{t+1}) = \sqrt{\left[\frac{D_0^t(x^{t+1}, y^{t+1})}{D_0^t(x^t, y^t)} \times \frac{D_0^{t+1}(x^{t+1}, y^{t+1})}{D_0^{t+1}(x^t, y^t)} \right]} \quad (4)$$

(4) nolu denklemde $D_0^s(x, y)$, $t+1$ dönemi gözleminin t dönemi teknolojisinden olan uzaklığını göstermektedir. M_0 fonksiyonunun değerinin 1'den büyük çıkması TFV'de artış olduğunu, 1'den küçük çıkması ise TFV'de azalma olduğunu göstermektedir.

TFV Endeksi, teknik etkinlikteki değişme ve teknolojideki değişme olmak üzere iki bileşen yardımıyla verimlilikteki değişmeyi ölçmektedir. Bu iki bileşenin çarpımı toplam faktör verimliliğindeki değişimi vermektedir. Malmquist TFV endeksi'nin bileşenlerini içeren denklem aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Fare vd, 1994; 71).

$$M_0(x^t, y^t, x^{t+1}, y^{t+1}) = \frac{D_0^{t+1}(x^{t+1}, y^{t+1})}{D_0^t(x^t, y^t)} \times \sqrt{\left[\frac{D_0^t(x^{t+1}, y^{t+1})}{D_0^{t+1}(x^{t+1}, y^{t+1})} \times \frac{D_0^t(x^t, y^t)}{D_0^{t+1}(x^t, y^t)} \right]} \quad (5)$$

(5) nolu denklemde karekök dışında yer alan oran, dönem t ve dönem $t+1$ arasındaki çıktı eksenli teknik etkinlik değişiminin ölçüsüdür. Karekök içindeki ifade ise teknolojiye meydana gelen değişmeyi açıklar. Malmquist toplam faktör verimliliği endeksinin teknik etkinlikteki değişmeye ve teknolojik değişmeye ayrıştırılması, her iki faktörün toplam faktör verimliliğine (TFV) olan katkısını belirlememize yardımcı olur. Böylece, yukarıdaki denklemi iki kısma ayırdığımızda teknik etkinlikteki değişmeyi (TED) ve teknolojideki değişmeyi (TD) ayrı ayrı ölçebiliriz.

5. ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmada ilk olarak girdiye yönelik VZA yöntemi kullanılarak işletmelerin yıl bazında etkinlik değerleri hesaplanmıştır. Analizde, her dönem için sadece teknik etkinlik değerini verdiğinden işletmeler arasında zaman içinde karşılaştırma yapma imkanı vermemektedir. Bu nedenle, Malmquist TFV Endeksi Yöntemi ile işletmeler ve dönemler arasında karşılaştırma yapılmış ve etkinlik değeri üzerinde etkisi olan unsurlardaki değişim araştırılmıştır.

5.1. Veri Zarflama Analizi Yöntemi Sonuçları

2013-2016 dönemleri arasında her bir yıl için ele alınan 13 imalat işletmesinin etkinlik değerleri girdiye yönelik VZA yöntemi kullanılarak hesaplanmıştır. Yapılan VZA yöntemi sonuçlarına göre etkinlik katsayısı 1'e eşit olan işletmeler etkin olarak tespit edilmiş ve Tablo 3'de teknik etkinlik değerleri verilmiştir.

Tablo 3. İşletmelerin Etkinlik Değerleri

	2013	2014	2015	2016
AEFES	1,000	0,477	0,730	0,900
ARCLK	1,000	1,000	1,000	0,861
BRISA	1,000	1,000	1,000	1,000
CCOLA	0,867	0,898	0,726	0,655
DOAS	1,000	1,000	1,000	0,946
EREGL	0,776	1,000	1,000	1,000
FROTO	1,000	1,000	1,000	1,000
OTKAR	1,000	1,000	1,000	1,000
PETKM	0,475	0,565	1,000	1,000
TOASO	0,948	1,000	1,000	1,000
TUPRS	0,959	1,000	1,000	0,923
ULKER	0,848	1,000	1,000	0,821
VESTL	0,438	1,000	1,000	1,000
Ortalama	0,870	0,918	0,958	0,931

Tablo 3'te görüldüğü gibi etkinlik değerleri 1'e eşit olan Brisa, Ereğli, Ford, Otokar, Petkim, Tofaş ve Vestel işletmeleri Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer aldıkları 2016 yılında ve daha önceki yıllarda da etkin olarak faaliyet göstermektedir. Bu işletmelerden Petkim ve Tofaş işletmeleri 2015 yılında da Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer almıştır.

Arçelik, Doğu Otomotiv, Tüpraş ve Ülker işletmeleri ise daha önceki dönemlerde etkin olarak faaliyet göstermelerine rağmen sürdürülebilirlik endeksine dahil olduktan sonra etkin olmadıkları görülmüştür. Ayrıca Coco-Cola ve Anadolu Efes işletmeleri Sürdürülebilirlik Endeksi'ne dahil olmadan önceki yıllarda ve dahil oldukları yılda da etkin olmadıkları tespit edilmiştir.

5.2. Malmquist Toplam Faktör Verimlilik (TFV) Endeksi Yöntemi

Malmquist TFV Endeksi ve bileşenlerindeki değişme 1'den küçük ise verimlilikteki gerilemeyi, 1'den büyük ise verimlilikteki ilerlemeyi göstermektedir. 2016 yılında Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan ve etkin olarak faaliyet gösteren işletmelerin TFV Endeksi'ndeki değişme ile bileşenlerine ait değerler Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Etkin İşletmelerin Malmquist TFV Endeksi Sonuçları

İŞLETME KODU	DÖNEM	TEKNİK ETKİNLİK DEĞİŞİMİ (TED)	TEKNOLOJİK DEĞİŞİM (TD)	TOPLAM FAKTÖR VERİMLİLİĞİ DEĞİŞİMİ (TFVD)
BRISA	2013-2014	1,000	1,078	1,078
	2014-2015	1,000	1,037	1,037
	2015-2016	1,000	0,926	0,926
EREGL	2013-2014	1,289	0,955	1,232

	2014-2015	1,000	0,935	0,935
	2015-2016	1,000	1,130	1,130
FROTO	2013-2014	1,000	0,874	0,874
	2014-2015	1,000	1,066	1,066
	2015-2016	1,000	1,042	1,042
OTKAR	2013-2014	1,000	0,899	0,899
	2014-2015	1,000	1,132	1,132
	2015-2016	1,000	0,888	0,888
PETKM	2013-2014	1,189	0,748	0,889
	2014-2015	1,770	1,220	2,159
	2015-2016	1,000	1,166	1,166
TOASO	2013-2014	1,055	1,002	1,057
	2014-2015	1,000	1,080	1,080
	2015-2016	1,000	1,370	1,370
VESTL	2013-2014	2,281	0,920	2,098
	2014-2015	1,000	1,112	1,112
	2015-2016	1,000	1,433	1,433

Tablo 4'te görüldüğü gibi, Ereğli, Ford, Petkim, Tofaş ve Vestel işletmelerinin 2015-2016 döneminde toplam faktör verimliliğindeki değişim değerlerinin 1'den büyük olması, işletmelerin Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer aldıkları yılda toplam faktör verimliliğinde bir önceki döneme göre artış kaydedildiğini göstermektedir. Bu işletmelerin önceki yıllardaki TFV değişimi incelendiğinde, işletmelerin her yıl önceki yıla göre toplam faktör verimliliğinde artış izlenmektedir. TFV'de yaşanan artışların kaynağını belirlemek için teknik etkinlik değişim ve teknolojik değişim değerleri incelenmektedir. Söz konusu değerleri incelediğimizde teknolojik değişimde yaşanan değişiklikler, TFV'de yaşanan artışların kaynağını oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, işletme ilgili dönemde teknolojik gelişme kaydederek üretim yeteneklerini arttırdıkları ve daha az girdi miktarı ile aynı çıktı miktarı ürettikleri söylenebilir. Brisa ve Otokar işletmelerin toplam faktör verimliliğindeki değişim değerlerinin 1'den küçük olması, işletmelerin sürdürülebilirlik endeksinde yer aldıkları yılda toplam faktör verimliliğinde bir önceki döneme göre azalış olduğunu göstermektedir. TFV'de yaşanan bu düşüşün kaynağı da teknolojik değişimde yaşanan azalıştır.

2016 yılında Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan ve etkin olmayan işletmelerin TFV Endeksi'ndeki değişimle bileşenlerine ait değerler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Etkin Olmayan İşletmelerin Malmquist TFV Endeksi Sonuçları

İŞLETME KODU	DÖNEM	TEKNİK ETKİNLİK DEĞİŞİMİ (TED)	TEKNOLOJİK DEĞİŞİM (TD)	TOPLAM FAKTÖR VERİMLİLİĞİ DEĞİŞİMİ (TFVD)
AEFES	2013-2014	0,477	0,434	0,207
	2014-2015	1,529	0,915	1,399
	2015-2016	1,233	0,938	1,157
ARCLK	2013-2014	1,000	0,527	0,527
	2014-2015	1,000	1,048	1,048
	2015-2016	0,861	1,240	1,067
CCOLA	2013-2014	1,036	0,786	0,815
	2014-2015	0,809	0,969	0,784
	2015-2016	0,902	0,965	0,871
DOAS	2013-2014	1,000	0,946	0,946
	2014-2015	1,000	0,892	0,892
	2015-2016	0,946	1,004	0,949
TUPRS	2013-2014	1,042	1,000	1,042
	2014-2015	1,000	1,149	1,149
	2015-2016	0,923	0,870	0,803
ULKER	2013-2014	1,180	0,811	0,957

	2014-2015	1,000	1,149	1,149
	2015-2016	0,821	0,959	0,788

Tablo 5 incelendiğinde Anadolu Efes ve Arçelik işletmelerinin 2015-2016 döneminde toplam faktör verimliliğindeki değişim değerlerinin 1'den büyük olduğu görülmektedir. Bu sonuç, işletmelerin Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer aldıkları yılda toplam faktör verimliliğinde bir önceki döneme göre artış kaydedildiğini göstermektedir. TFV'de yaşanan artışların kaynağı, Anadolu Efes işletmesi için teknik etkinlik değişimindeki, Arçelik işletmesi için ise teknolojik değişimindeki artıştır. Diğer işletmelerin TFV Endeksine baktığımızda işletmelerin Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer aldıkları yılda toplam faktör verimliliğinde bir önceki döneme göre azalış olduğu görülmektedir. TFV'de yaşanan bu azalışın kaynağı hem teknik etkinlik değişiminde hem de teknolojik değişimde görülen azalıştır.

6. SONUÇ

İşletmelerin çevresel, sosyal ve ekonomik alandaki risklere ilişkin sürdürülebilirlik politikaları oluşturmalarını sağlamak aynı zamanda yatırımcılara bilgi akışını sağlama misyonu ile Borsa İstanbul bünyesinde Sürdürülebilirlik Endeksi oluşturulmuştur. BİST Sürdürülebilirlik Endeksi 4 Kasım 2014 tarihinden itibaren hesaplanmaya ve yayınlanmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada, BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan işletmelerin, endeks kapsamına girmeden önceki dönemlere göre etkinliklerinde bir değişim olup olmadığı incelenmiştir. Çalışmada, Kasım 2015 - Ekim 2016 döneminde BİST sürdürülebilirlik endeksinde yer alan 13 imalat işletmesi ele alınmıştır. Bu işletmelerin 2013, 2014, 2015 ve 2016 dönemlerine ait verileri kullanılarak Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemi ile işletmelerin etkinlik değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca, etkinlik değerlerinin dönem içindeki değişimi Malmquist Toplam Faktör Verimlilik (TFV) endeksi kullanılarak ölçülmüştür.

Veri Zarflama Analiz sonucunda, 13 işletmeden 7 işletmenin (Brisa, Ereğli, Ford, Otokar, Petkim, Tofaş ve Vestel) Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer aldıkları 2016 yılında ve daha önceki dönemlerde de etkin olarak faaliyet gösterdiği belirlenmiştir. Bu işletmelerden Petkim ve Tofaş işletmeleri 2015 yılında da Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer almıştır. 13 işletmeden 4 işletmenin (Arçelik, Doğu Otomotiv, Tüpraş ve Ülker) ise daha önceki dönemlerde etkin olarak faaliyet göstermelerine rağmen Sürdürülebilirlik Endeksi'ne dahil olduktan sonra etkin olmadıkları görülmüştür. Ayrıca 2 işletmenin (Coco-Cola ve Anadolu Efes) Sürdürülebilirlik Endeksi'ne dahil olmadan önceki yıllarda ve dahil oldukları yılda etkin olmadıkları tespit edilmiştir.

Malmquist TFV Endeksi'ne göre, 2015-2016 döneminde 7 işletmenin verimliliğinde artış gözlenmiştir. Bu 7 işletmenin Malmquist TFV endeksi incelendiğinde 2014-2015 döneminde 6 işletme, 2013-2014 döneminde ise 3 işletmenin verimliliğinde artış belirlenmiştir. Malmquist TFV endeksinin iki temel unsuru olan teknolojik etkinlik ve teknik etkinlik incelendiğinde, 2015 - 2016 dönemindeki verimlilik artışının nedeninin teknolojik etkinlikteki artış olduğu görülmüştür. İşletme bazında değerlendirme yaptığımızda 2015-2016 döneminde verimliliğinde en yüksek artış olan ilk üç işletme; VESTEL Beyaz Eşya A.Ş. (%43), TOFAŞ A.Ş. (%37) ve Petkim Petrokimya Holding A.Ş. (%16) işletmeleridir. Sonuç olarak, işletmelerin sürdürülebilirlik endeksinde yer alıp almamasının, verimlilik açısından bir farklılık yaratmadığı görülmüştür. Bu sonuç, Santis vd. (2016) ve Önder (2017) yaptıkları çalışmada elde ettikleri sonuçları desteklemektedir.

Çalışma, Türkiye'de ilk kez 2014 yılında hesaplanmaya başlanan Sürdürülebilirlik endeksinde yer alan işletme sayısının başlangıçta çok küçük olması nedeniyle (sonraki yıllarda artmış), 2015-2016 dönemi ile sınırlı kalmıştır. Gelecekteki araştırmalarda, zaman dilimi ve işletme sayısı genişletilerek yeni çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, F. ve Yeşil, T. (2017). BİST Sürdürülebilirlik Endeksine Kayıtlı Üretim Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketlerin Finansal Performanslarının İncelenmesi, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 9(16), 61-78.
- Altan, M.S. (2010). *Türk Sigortacılık Sektöründe Etkinlik: Veri Zarflama Analizi Yöntemi İle Bir Uygulama*. Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 12(1), 185-204.
- Aracı, H. ve Yüksel, F. (2016). Sürdürülebilirlik Performansının Ölçülmesi: BİST Sürdürülebilirlik Endeksindeki İşletmelerin Sürdürülebilir Katma Değerinin Hesaplanması, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICAFR 16 Özel Sayısı, 786-801.
- Aras, G., Tezcan, N. Ve Kutlu Furtuna, Ö. (2018). Çok Boyutlu Kurumsal Sürdürülebilirlik Yaklaşımı ile Türk Bankacılık Sektörünün Değerlemesi: Kamu - Özel Banka Farklılaşması, *Ege Akademik Bakış*, 18(1), 47-62.
- Atan, M., ve Karpat Çatalbaş, G. (2005). Bankacılıkta Etkinlik ve Sermaye Yapısının Bankaların Etkinliğine Etkisi, *İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı: 237, 49-62
- Borsa İstanbul, BİST Sürdürülebilirlik Endeksi Temel Kuralları, <http://www.borsaistanbul.com/endeksler/bist-pay-endeksleri/surdurulebilirlik-endeksi> (20.02.2017).
- Bussofiane, A., Dyson, R., ve Rhodes, E. (1991). Applied Data Envelopment Analysis. *European Journal of Operational Research*, 2(6), 1-15.
- Caves, D.W, Christensen, L.R ve Diewert, W.E. (1982). The Economic Theory of Index Numbers and the Measurement of Input, Output and Productivity. *Econometrica*, 50(6), 1393-1414.
- Charnes, A., Cooper, W.W., ve Rhodes, E. (1978). Measuring The Efficiency of Decision Making Units. *European Journal of Operational Research*, 2, 429-444.
- Charnes, A., Cooper, W.W, Lewin, A.Y. ve Seiford, L.M. (1994). *Basic DEA models*. In: Charnes A, Cooper WW, Lewin AY and Seiford LM (eds). *Data Envelopment Analysis.- Theory, Methodology, and Applications*. Kluwer Academic Publishers, Boston/Dordrecht/London, Chapter 2, 23-47.
- Coelli, T. (1996). A Guide to Deap Version 2.1: A DEA Computer Program. *CEPA Working Paper 96/08*, University of New England.
- Çıtak, L. ve Ersoy, E. (2016). Firmaların BIST Sürdürülebilirlik Endeksine Alınmasına Yatırımcı Tepkisi: Olay Çalışması Ve Ortalama Testleri İle Bir Analiz. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(1), 43-57.
- Fare, R., Grosskopf, S., Norris, M., ve Zhong Z.Y. (1994). Productivity growth Technical Progress and Efficiency Change in Industry. *American Economic Review Combine With Journal of Economic Literature and Journal of Economic Perspec*, 84, 66-80.

- Kula, V., Kandemir, T. ve Özdemir, L. (2009). VZA Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Ölçüsü: İmkb'ye Koteli Çimento Şirketleri Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 187-202.
- Kurnaz, N. ve Kestane, A. (2016). Kurumsal Sürdürülebilirliğin Ekonomik Açından İncelenmesi Ve Yatırımcı Davranışları İlişkisi: BİST Sürdürülebilirlik Endeksinde Bir Uygulama. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 49, 278-302.
- Lopez, M.V., Garcia, A. ve Rodriguez, L. (2007). Sustainable Development and Corporate Performance: A Study Based on the Dow Jones Sustainability Index. *Journal of Business Ethics*, 75(3), 285-300.
- Malmquist, S. (1953). Index Numbers And Indifference Curves. *Trabajos De Estatistica*, 4, 209-242.
- Oberndorfer, U., Schmidt, P., Wagner, M. ve Ziegler, A. (2013). Does The Stock Market Value The Inclusion In A Sustainability Stock Index? An Event Study Analysis For German Firms. *Journal of Environmental Economics and Management*, 66, 497-509.
- Önder, Ş. (2017). İşletme Karlılığına Kurumsal Sürdürülebilirliğin Etkisi: BİST'te Bir Uygulama. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(4), 937-956.
- Özdemir, Z. ve Pamukçu, F. (2016). Kurumsal Sürdürülebilir Raporlama Sisteminin Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksi Kapsamındaki İşletmelerde Analizi. *Mali Çözüm*, Mart-Nisan, 13-35.
- Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future (1987) <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (04.06.2018).
- Russo, A. ve Mariani, M. (2013). Drawbacks of a Delisting From a Sustainability Index: An Empirical Analysis. *International Journal of Business Administration*, 4(6), 29-40.
- Santis, P., Albuquerque A. ve Lizarelli, F. (2016). Do Sustainable Companies Have A Better Financial Performance? A Study On Brazilian Public Companies. *Journal of Cleaner Production*, 133, 735-745.
- Tarım, A.. (2001). *Veri Zarflama Analizi: Matematiksel Programlama Tabanlı Görelî Etkinlik Ölçümü Yaklaşımı*. Sayıştay Yayın İşleri Müdürlüğü, Araştırma/İnceleme/Çeviri Dizisi, 15, 219s.
- Türker Kaya, Y., ve Doğan, E. (2005) Dezenflasyon Sürecinde Türk Bankacılık Sektöründe Etkinliğin Gelişimi. *Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, ARD Çalışma Raporları*
- Ünal, S. ve Yüksel, R. (2017). Finansal Performans Ve Hisse Senedi Getirisi İlişkisi: BİST Sürdürülebilirlik Endeksindeki Bankalar Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICMEB17 Özel Sayısı, 264-270.

- Yalama, A., ve Sayım, M. (2006). Veri Zarflama Analizi (VZA) Yöntemi İle Temel Analiz: Türkiye’de İMKB’ye Kote İmalat Sektörü Üzerine Ampirik Bir Uygulama, *10. Ulusal Finans Sempozyumu*, İzmir, 01-04 Kasım.
- Ziegler, A. (2012). Is it Beneficial to be Included in a Sustainability Stock Index? A Panel Data Study for European Firms, *Environ Resource Econ*, 52, 301-325.

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Araştırma Makalesi/Research Article*

AĞIR ROMANDAN BUZDAN KILIÇLARA; YERALTININ KAHRAMANLARINA DAİR BİR İNCELEME

Selin KARACAN IŞIK*

Öz

Yer altı edebiyatı sınırları kesin olarak çizilememesine rağmen gerek üslubu gerekse aykırı dünyası bakımından araştırılmaya değer bir sahadır. Yeraltı edebiyatı kapsamında değerlendirilen eserlerin temel bir özelliği vardır: kötülüğü yansıtmak. Çünkü kötülükle yaralanan insanlığın acısını görünür kılmak hedeflenmektedir. Bizde özellikle seksen sonrasında yaşanan değer değişimlerinin ve ekonomik açmazların etkisiyle romanda yer altı sesleri var olmaya başlamıştır. Kendi içinde bir çeşitliliğe sahip olan ve giderek görünür hale gelen yeraltı edebiyatı romanları, doksanlardan itibaren Metin Kaçan'ın Ağır Roman'ıyla yükselişe geçmiştir. Arka sokaklar; hırsızları, evsizleri, eşcinselleri, bitirimleri, cinayetleriyle yaşayan bir organizmaya dönüşür. Benzer şekilde Buzdan Kılıçlar'da Latife Tekin yoksulluğun pençesinde var olmaya çalışan, ötelenen ve ötekileştirilen kimlikleri okuyucuya sunar. Bir kadın yazarın dilinden sokak kültürünün yansıtıldığı Buzdan Kılıçlar, kendi içinde özgün bir kurgusunun olmasının yanı sıra Ağır Roman ile benzer dokulara sahiptir. Bu bağlamda çalışmamızda söz konusu romanları kurguları ve kişilerinden yola çıkarak incelemeyi amaçlamaktayız

Anahtar Kelimeler: Yeraltı edebiyatı, Metin Kaçan, Latife Tekin ve Roman

'AĞIR ROMAN' FROM 'BUZDAN KILIÇLAR'; AN INVESTIGATION ON THE HEROES OF THE UNDERGROUND

Abstract

Even though the boundaries of underground literature cannot be precisely defined, it is a field worth exploring in terms of both its style and its contradictory world. There is a basic feature of the works evaluated in the underground literature: reflect evil. Because it is aimed to make visible the suffering of humanity injured by evil. especially under the influence of the changes in the value of the eighties and the economic dilemmas began to exist in the novel underground sounds. The novels of underground literature, which have a variety in their own and become increasingly visible, have risen from the nineties with Metin Kaçan's Ağır Roman. Back streets; become an organism that lives with thieves, homeless people, homosexuals, graduates, murders. Likewise, at Buzdan Kılıçlar, Latife Tekin presents to the reader the identities that are trying to exist in the grip of poverty, shifted and alienated. The Buzdan Kılıçlar, which is reflected in the street culture of a woman writer, has a unique fiction in itself as well as heavy texture similar to Ağır Roman. In this context, in our study, we aim to examine these novels based on their fictions and individuals.

Keywords: Underground Literature, Metin Kaçan, Latife Tekin and Noval.

Giriş

Yüzyıllar içinde estetik kaygılarla sanatın içinde yeni oluşumlar belirmesine rağmen bir yönüyle 'yüksek', 'seçkin' ve 'ahlaklı olma' durumu korunagelmıştır. Nitekim edebiyatın 'edep' kökünden geldiğini ve uygulayıcısının aydın kimliğinde halkın öncüsü olma, çağdışı yöntem ve uygulamalara karşı durma, kitleleri yönlendirme vb görevlere soyunmuş olduğunu

* Doktora öğrencisi, Uşak Üniversitesi Yeni Türk Edebiyatı A.B.D , selinkrcnisik.1@gmail.com, orcid.org/0000-0002-5955-429X

göz önünde bulundurduğumuzda bu durumun bizim sanat anlayışımızla da benzeştiğini söyleyebiliriz. Oysaki otoriteye karşı muhalif duruşu, hatta yaşamın geneline isyankâr tavrı, insanın kötücüllüğünü zaman zaman argoya varan bir üslupla anlatması gibi pek çok bakımdan yer altı edebiyatının sanatın genel çizgisiyle bağdaşmadığını görürüz. Zeki Coşkun'a göre 'siyasal literatüre başvurulduğunda yasa dışı olandır yeraltı edebiyatı.' (Coşkun, 2005: 14) 'Mağdur'un Dili'nde Nurdan Gürbilek yeraltının oluşumunu yıkıcı eleştirinin toplumdaki sahte erdemleri değiştirememesinden doğan tıkanmışlık duygusuna bağlar. (Gürbilek, 2008: 13) Kendisi de bu sahada eser veren Altan Öktem, 'Yeraltı Edebiyatının Temel Özellikleri ve Edebiyatımızda Yeraltı' başlıklı yazısında fanzin kültür, avangart edebiyatla olan ilişkisini yadsınmamakla birlikte onlardan da ayrı değerlendirir ve bu oluşumun temel özelliklerini birkaç maddede toplar:

1.Yeraltı edebiyatı kurgusal olarak gerçekliği esas alır –bu sebeple fantastik ve gotik edebiyatla aynı paydada buluşturulmamalıdır.

2.Konu seçiminde, dil ve anlatım biçimlerinde didaktik kaygılar taşımaz, bu bağlamda dilin işlenişi son derece esnek ve argonun, sokak jargonlarının kullanımından kaçınılmaz

3.Dünyada süregelen kötülük ve bu kötülükle incinen insanların acısı romana yansır. Amaç dünyanın kötülüğünü, acımasızlığını görünür kılmaktır. O nedenle yapıtlarda sıra dışı karakterlerin merkezinde insanın gizli kamış taraflarına dair ayrıntılar yer alır.

4.Yeraltı, genel kabul gören estetik yargıları önemsemeyip kendi etiğini ve estetik yargılarını oluşturmaktadır. (Öktem, 2011: 17-18)

Bu bağlamda adına ister büyük edebiyat, kanon edebiyatı ister resmi edebiyat denilsin yer altı edebiyatından bahsetmek için onu ana akımdan ayrı bir yerde konumlandırmak gerekir. Fakat zaman zaman 'kara anlatı', 'marjinal edebiyat', 'sokak edebiyatı', 'kötücül edebiyat' adıyla anılan bu türün yada Uçkan'ın ifadesiyle 'özü itibarıyla politik', 'öncü', 'ezber bozan dilsel eylem'in (Uçkan, 2011: 40) sınırları muğlaktır.

Terminolojik olarak; İngilizce 'underground' kelimesinin çevirisi olarak yerleşen yer altı edebiyatının ölçütleri üzerinde tartışmalar mevcuttur. Şenol Erdoğan, 'Yerin Dibi!' adlı yazısında bu alanı bir türden ziyade basım ve pazarlama tekniği olarak değerlendirmektedir. Eski Rusya'da, İran İslami rejiminde sansür ve istibdat sebebiyle semizdat denilen gizli kopyalama sürecinin, benzer şekilde Amerika'da 'small press' ya da 'self- publisihing' adı altında insanların bodrum katlarında, iş yerlerinde, teksir makinelerinde kendi broşür ve kitapçıklarını basmalarının yeraltı türünü doğurduğunu ileri sürer. (Erdoğan, 2011: 29) Bu nedenle yer altı edebiyatı söz konusu olduğunda ölçütün ne olması gerektiğine verilen cevaplardan biri eserin yayımlanma biçimidir.

Bazı çevrelerde yazarın yaşam tarzı ve tutumu da yer altı edebiyatının ölçütleri arasında kabul görmektedir. Amerika ve Rusya arasındaki 47'lerde patlak veren Soğuk Savaş'ın, 1950'de başlayan Kore'yle ve 55'te Vietnam'la, 1962'de Küba'yla yaşanan gerginliklerin Amerika, Avrupa hatta Uzak Doğu coğrafyasını sosyal- ekonomik ve kültürel anlamda zorladığını, aile kurumundaki çözümlerin de etkisiyle kimlik bunalımına düşen gençler, aidiyet duygularını pekiştirmek amacıyla o günkü şartlarda toplumca kabul görmeyen, farklı mecralara yönelirler. Kapital toplum sistemi içinde, liberal ekonominin de bir yansıması olarak bireyin içinde bulunduğu yalnızlık ve yabancılaşma duygusu, bilhassa Amerika'da sonraları Beat Kuşağı olarak anılacak olan oluşumla anlam bulmuştur. Üstelik Beat yalnızca sıradan bir gençlik yönelimi olarak kalmaz, 68 kuşağı 'Çiçek Çocukları'na ve punk hareketine ilham vererek müzik, sinema, edebiyat vb alanlarda yer altı kültürünü besleyen bir yaşam tarzına dönüşür. Örneğin romanlarında homoseksüel ve diğer marjinal yaşamların, siyahi alt kültürün savunuculuğunu yapan Fransız aktivist J. Genet'in yetimhanede yetişmiş, küçük yaşlarda suça karışıp hapis yatmıştır Yeraltı'nın bir başka ismi C. Bukorowski, babasından sürekli şiddet görmüş; aşağılanmayı, yoksulluğu, sokaklarda yatıp kalkmayı, hırsızlığı birebir tecrübe

etmiştir. (Öcal Çoğuloğlu, 2010: 18-20) Bu bağlamda Genet ve Bukoroswski Beat kuşağını da etkileyen yeraltı edebiyatı yazarları arasında gösterilir.

Öte yandan her bohem yaşam tarzını benimseyen yazarın ‘yeraltı yazarı’ ve alt kültürden beslenen her metnin edebi olup olmadığı meselesi için içine girmektedir. H. Bülent Kahraman, ‘*Yerüstünden Yeraltı Edebiyatına Bakmak*’ adlı yazısında yeraltı edebiyatının çıkış noktasının sisteme saldırmak olduğunu belirtir. Bu bağlamda sisteme muhalif ve alaycı bir tavır vardır. İroni, bu türün belkemiğini oluşturmaktadır. (Kahraman, 2011: 224) Fakat sokak diliyle ironiyi harmanlarken edebi dilden vazgeçilmez. Bu konuda, 2000’lerin başında Türkiye’de bir ilk olan ‘Yeraltı Edebiyatı’ dizisini çıkararak Ayrıntı Yayınları’nın editörü içinde küfür ve jargonların bulunduğu, sokak diliyle yazılmış her metnin ya da kapağında ‘yeraltı’ notu düşürülen her eserin yeraltı sayılmasının yanlış olduğunu savunmaktadır. Marakoğlu’na göre ana akımın dışında kalan her metin yer altı edebiyatı değildir. “Bir metnin avangart olması, kalıpları kırması da onu yeraltına sokmaz. Kaldı ki bu gün artık bir ülke edebiyatının en önemli temsilcilerinden sayılan pek çok önemli yazarın ana akım dışında, yeraltında sayılması ne kadar makbuldür?” (Marakoğlu, 2011: 48) sorusuyla konuyu bir başka noktaya çeker.

Yeraltı Edebiyatının Yeryüzüne Çıkması

Kaybedenlerin Öyküsü, Çaresiz Zamanlar, Media gibi romanlarıyla bizde yeraltı edebiyatının isimlerinden olan Hikmet Temel Akarsu, en ünlü yeraltı yapıtı olarak İncil’den bahsettiği yazısında bu gün ülke sınırları dışında da bilinen Nazım Hikmet’in, 1930’larda yeraltı edebiyatı yaptığını ileri sürmektedir:

Benim bildiğim en ünlü yeraltı yapıtı İncil’dir. Çünkü 60 senesinden İznik Konsili’ne kadar tamamen yeraltında kalmıştır. Sadece yazarları değil okurları da yakalandıkları yerde itlaf edilmiştir. Şimdi bile bazı apokrifleri yeraltındadır. Heretiktir. Barnabas İncili, Thomas’ın İncil’i gibi... Bu örnekler çoğaltılabilir. (...) Nazım Hikmet 1930’larda yeraltı edebiyatıydı, Said- Nursi 1990’a kadar yeraltı edebiyatıydı. Kemal Tahir, Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Aziz Nesin’in bile yeraltına ait oldukları dönemler yaşanmıştır” (Akarsu, 2011, s. 37)

Üstelik bizde yeraltı damarı sanıldığı kadar yeni bir oluşum değildir. “Mehmet Rauf’un Bir Zambağın Hikâyesi, A. Hasan’ın Bir Bakirenin Gebeliği, A. Naci’nin Bir Aşuftenin Jurnalı adlı romanlar salt yeraltı bağlamında kabul edilemese de cinsel özgürlüğün arayışı, cüretkar söylemleri ve toplumun değişik değerlerine saldırmaları bakımından edebiyatımızın ilk yeraltı hareketini yaratmışlardır” (Türkeş, 2013: 46). Fethi Demir ve Yunus Kuş, Türkiye’de yeraltı edebiyatının tarihçesini ve ölçütünü ne olması gerektiğini tartıştıkları çalışmada Karagöz oyunlarının bazı bölümlerinde, asker fıkralarında, sapkın olarak görülen bazı tarikat ilahilerinde, meddah hikayelerinde, dini ve toplumsal kuralların dışında bir yaşam anlayışı geliştiren dervişlerin felsefik şiirlerinde kurulu düzenin dışına taşan, muhalif, gayri ahlaki ve marjinal bir söylemin olageldiğini vurgulamaktadırlar. (Demir ve Kuş, 2016: 131)

Buradan şunu anlamaktayız; yeraltında olma durumu çağlara ve toplumlara göre değişen sanat anlayışı ve estetik zevklerle ilintilidir. Dolayısıyla “bir kez yeraltı olan, ilelebet yeraltı kalır diye bir kural yoktur. Zaten edebiyat tarihi de bunun aksini gösteren örneklerle doludur” (Akaş, 2011: 32). Şiirde Atilla İlhan, Can Yücel, Cemal Süreyya, Küçük İskender bu damardan beslenen isimlerden bazılarıdır. Romanda Sarp Bengü (*Acı Sigara*), Arif Kaptan (*Giyotinli Labirent*), Fatih Kaynak (*İlk Yarı: 10-0*), Sibel Torunoğlu (*Travesti Pinokyo*), Altay Öktem, Kanat Güner, Emrah Serbes, Hakan Günday, Hikmet Temel Karasu 1980 sonrasında varlığını iyice hissettiren yeraltı edebiyatının önde gelen isimlerindedir. Metin Kaçan ise bizzat kenar mahallenin havasını teneffüs etmiş biri olarak ayrı bir yerde durmaktadır. Veysel Şahin’in ifadesiyle ailesinin Anadolu’dan göç etmiş olması ve İstanbul da alt kültürlerin en arı biçimde temsil edildiği Kasımpaşa, Dolapdere gibi mekânlarında büyümesi, Metin Kaçan’ın sosyolojik olarak yetiştiği evrenin kimliğine dönüştüğü gösterir. Metin Kaçan’ın, toplumun tarafından dışlanan yoksul bir çevrede doğup büyümesi, kabadayılığın ön planda olduğu bir arkadaş çevresinde yetişmesi, onun eserenlerinde anlatı kişilerinin kimlikleri ve yaşam biçimi

olarak kendini gösterir. (Şahin, 2016: 13) Latife Tekin de Buzdan Kılıçlar'da kendisine yabancı olmayan bir dünyayı seçmiştir. "Latife Tekin'in kahramanlarını pıllık pırtık adamlar olarak tanımladığı, ağabeylerinden esinlenerek yazdığını söylediği" (Gökçe, 2017) romanda 'zalimlerin dünyası' olarak nitelendirilen şehir yaşamına gözünü dikmiş yoksullar anlatılmaktadır. Bu bakımdan Buzdan Kılıçlar'ın izleğinde, yer altının şehirde tutunabilme ve 'diğerlerinin' gözünde görülür kılınma çabası yatmaktadır.

Ağır Roman'dan Buzdan Kılıçlara Yeraltı Dünyası

İstanbul; şiirlere, romanlara konu olan boğazı, mehtabı, tepeleri, mimarisi ve eşsiz tarihiyle 'azizdir', 'yedi iklimin birleştiği yer'dir, 'sevgili'dir. Buna karşın mecbur kalmadıkça inilmeyen sokaklar, suça karışmış yoksul mahalleler, ötekileştirilen ve yer altına itilen yaşamlar da İstanbul'un bir parçasıdır. İstanbul'un kenar mahallelerini anlatması; kent-soylularca itilen, kural tanımaz, aykırı yaşam biçimlerini benimseyen roman kişilerinin seçilmesi ve yazarların anlatım dili bakımından incelediğimiz romanların, 'yeraltı edebiyatı' bağlamında benzerlikleri bulunmaktadır. Burada amacımız ilk olarak Ağır Roman ve Buzdan Kılıçların İstanbul'un yer altı yaşamını kenar mahalle kültürü bağlamında tartışmaktır. Buradan hareketle roman kişilerinin 'yer altı kimlikleri' değerlendirilecektir. İkinci olarak birbirine yakın mekânları seçerken olayları 'yoksulluk', 'yabancılaşma', 'itilmişlik/ötekileş(tir)me', 'köksüzlük', 'göç' ve 'sevgisizlik' çerçevesinde kurgulayan yazarların, yer altını gün yüzüne çıkarma amacıyla seçtikleri anlatım biçimlerindeki paralelliklere değinilecektir.

Gerek anlattığı dünyayla ve içerdiği şiddetle gerekse anlatma biçimi ve farklı diliyle bize aslında varlığını bildiğimiz ama göz ardı ettiğimiz, uzak durarak kendimizi koruduğumuz başka bir hayatın varlığını duyuran Metin Kaçan (Alparslan, 2009: 10) *Ağır Roman*'da kendi yaşamından izler taşıyan Gli Gli Salih'in merkezinde İstanbul'un öteki yüzünü anlatmaktadır. *Ağır Roman*; alışlagelmişin dışında 'kötücül' olanın, 'itilmişin' trajedisini anlatan yer altı edebiyatı örneğidir. Berber Ali ve İmine Kolera'da yaşayan orta gelirli bir ailedir. Berber Ali oğulları Reco ve Gli Gli Salih'in okuyup adam olmasını istemekte fakat sert mizacı yüzünden çocuklarının yeteneklerini fark edememektedir. Büyük çocuğu Reco, çizgi roman ve karikatür çizimine meraklıdır. Baba, okumaya istekli olmadığından sürekli derslerden kaçan çocuğu marangozun yanına verir. Reco, marangozun yanında da yapamaz, çalışmanın ağır ve zor olduğunu anlar, evden kaçır. Gli Gli Salih ise kendisine mahallenin kabadayısı Arap Sado'yu örnek almıştır. Eğitimine devam etmez, sokak kavgalarına karışır ve nihayetinde Arap Sado'nun bıçaklanması sırasında Kolera Mahallesini emanet alan Salih, bitirimlikten kabadayılığa yükselir. Salih, gazinoda konsomatrist olarak çalışan Tina isimli bir kıza aşık olur. Tina da görünürde onu sevmektedir fakat bir gün Salih'in eski patronu Fil Hamit'le birlikte olurken yakalanırlar. Salih, gördüklerini kaldıramaz; onları öldürmeye niyetlenmişken vazgeçer. Lokumlara dinamit görüntüsü verip Fil Hamit'in evde olduğu bir ara Tina'nın evine atar. Çırlıçırplak sokağa fırlayan Tina ve Fil Hamit mahalleliye rezil olurlar. Çocukluğundan beri Berber Ali'nin hakaretlerine maruz kalan, annesinin dövüldüğünü görerek büyüyen Salih ise ağabeyi Raco'nun evden gitmesi, Berber Ali'yle İmine'nin Kolera'yı terk etmesi yüzünden mutsuzdur. Roman Salih'in intihar etmesiyle sonlanır.

Metin Kaçan, "*Kolera Mahallesi'ni neredeyse soluk alıp veren organik bir canlı gibi*" (Ecevit, 2004: 215) betimlemektedir. İstanbul'un bu kenar mahallesi, tıpkı mayıs olaylarından önce Rumların, Ermenilerin, Türklerle bir arada yaşadıkları Tarlabası'nın etnik çeşitlilik atmosferini taşımaktadır. *Yaşayan canavar Kolera*' (Kaçan, 1990: 102) serserileri, uyuşturucu satıcıları, hırsızları, hayat kadınları ve satıcılarını, soğuk köşe başlarında ısınırken kavgaları keyifle izleyen evsizleri, eşcinselleri, bir sonraki 'baba'nın yerini almayı dört gözle bekleyen miçoları, bitirim delikanlıları ile yer altı dünyasını yansıtır.

Poğaçacıların ve simitçilerin yanık sesi mahallede dalgalanırken, Kolera'nın yer altı dünyasını ele geçirmek isteyen yamuk suratlı, yengeç yürüyüşlü adamlar sokak aralarına dalıp Arap Sado'ya pusu kurdular. (Kaçan, 1990: 20)

Gece, ustura, klarnetle darbukanın sesi, ateş, soğuk, kan, kar ve uyuşturucu, bu yaşamı okuyucuya daha da duyumsatmaktadır. Kolera, roman boyunca yer altı kimliğine uygun düşecek betimlemelerle olumsuzlanır.

Lağım suları ve fare sürüleri uyuduğunda, Kolera sokağı'nın gece gündüz yaşayan herifleri, barakanın arasından uzayıp pavyonlara, düğün salonlarına doğru vurdular. Aletlerini dokuz- sekiz ritminde tırmalaya tırmalaya geçtikleri kuyularda, Malbuşçu ve cigaracı kadınlar, iskambil kâğıdı gibi kırılarak oynuyorlardı. (Kaçan, 1990: 10)

Kar, Kolera'nın üzerine usta bir gaftici sessizliğiyle yağmaya devam ederken şangırtılar ve uzaktan gelen acı bir kişneme sesi bu esrarlı anın büyüsunü üfledi. Şangırtılı vukuattan dönen kimliği meçhul karanlık gölgeler de kar fırtınasına bedenlerini yedirerek labirent sokaklarda havalandılar. (Kaçan, 1990: 30)

Romanda özellikle Kolera Mahallesi'nde Türk İslam inanışına aykırı olan bir genelevin, resmi bir kuruluş gibi gösterilip kadın ve erkek bedeninin rahatça satılması, yer altı dünyasının ahlaki yönden yozlaştığının göstergesidir. “Özellikle romanda bedenlerini para karşısında satan ya da cinselliği hayatın değişmezi olarak gören Tina, Madam Eleni ve Puma Zehra gibi kadınlar, cinsel egolarını tatmin ettikten sonra yeni beden arayışlarına girer” (Şahin, 2016: 20). Hırsızlık, adam bıçaklama ya da şişleme, kadın ticareti, uyuşturucu satıcılığı gibi suçların günlük meseleler halinde yaşandığı, dahası şiddetin varoluşsal bir zorunluluk olduğu mahallede tabelalarda, kahvehanelerde, evlerde umutsuzluğun izi vardır.

Umutları sönen âlemci insanlar 'Bir kutu manda deviren yutsam bu kadar kötü olmazdım' diyen Orso'yu alkışlayıp güneşe çıktılar. (Kaçan, 1990: 50)

Vazgeçmişler Kerhanesini (!) çalıştıran mamaların büyük bir çoğunluğu, sermaye vücudunun büyük bir kısmıyla asla ilgilenmiyordu. (Kaçan, 1990: 111)

Kolera'da kocalar karılarını başkalarının kucağında, kadınlar kocalarını kumar ve meze sofralarında unuttur. Çünkü vazgeçmek ve unutmak bu mahallede var olabilmek, ‘yaşamın atığı golü’ göğüsleyebilmek için mecburi bir eylemdir.

Latife Tekin de *Buzdan Kılıçlar* adlı kitabında okuyucuya benzer bir mahalle yaşamı sunmaktadır. Yoksulluk; Halilhan, kardeşleri Mesut ve Hazmi, eşleri ve en yakın dostu Gogi'nin üzerine yapışmış bir kör talihtir. Bu nedenle bir dönem Teknojen'i kurmaya kalkışırılar, beceremezler. Anadolu'dan metropole göç etmiş bir ailenin en büyüğü olan Halilhan'ın mensubu olduğu yer altı dünyası hayallerini gerçekleştirmesinin önünde büyük bir engeldir. Siyasete girmek istese de, bir üst sınıfa kabul edilemeyecek kadar sıradan ve köksüzdür. Tekin, yer altının bu sıradan ve köksüz insanlarını belli belirsiz görüntü ve imgelerle betimler. Tekinsiz sokaklar “soğuk ve karanlık” (s. 124) tır. “Pılık pırtık adamlar ağırlıksız gövdeleriyle” (s. 71) mahallede gölge gibi gezerler. “Yoksulların içinde siyah dolunay” (s. 123) vardır. Kar mahalledeki kiri kapatmaya yetmez, değdiği yerde siyaha dönüşür.

İnce ince yağın kar tavşan ayağından da hafif bir vedalaşmanın üstünü örttü. İpeksi beyazlığın aksine Gogi'nin hareketleri renk olarak siyahlaştı. Eli ve ayağı sanki boyut sapmasına uğramıştı. Eşyalarına nüfuz etmiş canlıların yaşadığı uydumsu mahallede, içe doğru bükülmüş ebedi bir yalnızlığa dönüşerek donup kaldı. (Tekin, 2011: 111)

Pılık pırtık adamların buharlı nefesleri, boşlukta titreyerek beyazlaşmıştı. Gogi'ye gitmek için yola çıktığı gece, sessizliğin manitası kar, çırılçıplak dallara tırmanmıştı. (Tekin, 2011: 121)

Yazar, Monog'taki söyleşisinde “Yoksul erkeklerin şehrin içinde para arayışlarındaki masalsılık, ilk dikkatimi çeken buydu sanırım, bana dokunduğu için ilk bu durumla ilgili düşünmeye başladım, parayı kazanan erkekler var, bir de parayı arayıp duran, bulmak isteyen erkekler, yolları ayrı bu adamların. Buzdan Kılıçlar, kentin içinde parayı arama seferine çıkan, paranın kafasını koparmak niyetiyle hayali atlarını kamçılaman, savaşçı hayaletlerden söz ediyormuşçasına yazılmış bir kitap.” (Tekin, 2017: 257) şeklinde anlatır romanı. Devamında “Yoksul, kadın ve genç oluşumun huzur kaçırıcı bir tarafı vardı tabii ki, ama asıl kızdırıcı olan

yoksulluğumu koruyarak edebiyat yapmak istememdi” diyen Tekin’in toplumda mağdur edilmiş, aşağılanmış, yok sayılmış yer altı insanlarını Kaçan’dan daha açık olarak korumaktadır. Tekin, “yoksulların ruhlarının en iyi birbirleriyle anlaşmasından, yoksul olmayanların asla öğrenemeyeceği, sessiz işaretler ve gizli dilleriyle yüzyıllardan beri mırıldandıklarından söz ederken okuyucuya ‘nerden bileceksiniz siz bunu!’ diyerek tarafını belli eder.”(Balık, 2009: 51)

Yeraltından Gelenlerin Kaderi Bir Tesadüf Olabilir Mi?

Ağır Roman ve Buzdan Kılıçlar şüphesiz bir birinin izdüşümü romanlar değildir fakat gerek kurgusal gerekse karakterlerin yaşama karşı duruşları, dili kullanma biçimleri bakımından benzerlikler vardır. Her iki romanda İstanbul’un kenar mahallelerine göç etmiş, ekonomik sıkıntı içinde yaşama tutunmaya çalışan aileler karşımıza çıkar. Dayak, aşağılanma, küfür ve benzeri aile içi çatışmalar sebebiyle birlik ve beraberlik duygusunu yitiren çocuklar, kardeşler, karı-kocalar yoksunluktan doğan ihtiyaçlarını dış dünyada gidermeye çalışırlar. İç/ yuva alanları huzursuz, yer altı kültürünü yaşatan sokaklar ise tehlikelidir. Bu bağlamda roman kişileri kaybetmek üzere kurgulanmış bir yaşamın içindedirler.

Ağır Roman’da erkekler sadık kalamazlar, onların yüzleri yuvalarından ziyade sokaklara, gece hayatına dönüktür. Ev içinde koruyucu baba, mahallede kabadayı, usta, patron olan erkekler otoriteyi güçle kurmaya çalışan tiplerdir. İktidarını kurmaya çalışan baba aile içi şiddetin kaynağıdır.

Gli yorgunluktan ceset gibi olmuş, bedenini teras katındaki odaya zor atmıştı. Babasının annesini dövdüğünü duyunca içi titredi. Aşağıya inip ayırmak istediye de bedeni müsaade etmedi. Yatakta kaskatı kesilip tavanı seyrederek sabahladı. Kahvaltı yaparken annesinin mor gözlerine bakıp kalbi koptu. Gözyaşlarını çayın buharıyla saklayıp atölyeye koştu. (Kaçan, 1990: 57)

Berber Ali karısı İmine’yi Madam Eleni ile aldatır, yakalandığında mahcup olmak yerine karısını döver. Çizime meraklı Reco’nun yeteneğini göremez, Salih’i aşağılar. İmine’nin çıldırmasında, Salih’in mahalle kabadayılarını rol model alarak yoldan çıkmasında ve Reco’nun evden kaçmasında en büyük etken aile içi sevgisizlik ve şiddet dilidir.

Salih’in işi bıraktığını bilmeyen Ali, zevkten dört köşe olmuştu. Kıyak kafaya bir double de evdeki rakıdan yutup çocuklardan ‘Gesi bağlarında dolanyorum’ adlı efskarlı memleket türküsünü istedi. Babalarının öfkesini bilen çocuklar, yarım yamalak bildikleri türküyü söyleyip Ali’nin gönlünü yaptılar. Ali, Reco ve Salih’in söylediği türküye dalıp uzak semalara uçtu. Çocuklar, babalarının ilk defa hır çıkarmadan yatışına köpekler gibi sevindiler.

Sabah, Kolera’ya sinsice yaklaştı. İçkinin verdiği rahatlıkla uykusunu alan Ali, erkenden kalkıp uyuyan çocuklarına sabah fırçasını çekti. ‘ Kurtlar kuşlar işe gitti, siz hala yatın ecdadına tükürdüğümün domuzları!’ (...) ‘Ayıoğlu aylar, bir kişi çalışacak, kırk kişi yiyecek, nerdeymiş bu yoğurdun bolluğu?’ (Kaçan, 1990: 41)

Latife Tekin Buzdan Kılıçlar’da büyük şehre göç ettikten sonra her türden insan ilişkilerinde paranın öne çıktığı ve ‘kendinden olmayanı’ dışta bırakan metropole uyum sağlayamamış bir aileyi merkeze almaktadır. “Buzdan Kılıçlar”ın yaslandığı ana dinamikler; şehrin kenarından içine girmek isteyen, “kendilerine ait olmayan bir hayatı yaşamaya kalkışan pılık pırtık insanlar”ın çalıntı sözcüklerden oluşan taklit dili, Halilhan Sunterler’in kişiliği üzerinden paraya ulaşmaya çalışan yoksulların ekonomi-politik ile kurmak istedikleri ilişkileri ve Halilhan’ın Volvo’suyla yaşadığı maceralarıdır” (Balık, 2009: 53). Üst tabakadan kent soyluların Sunterler’i küçümseyerek hissettirdikleri ‘ötekileştirmeyi’ aile bireyleri de birbirine yapmaktadır. Gelinler birbirinden hoşlanmazlar, kardeşler arasında sessiz bir sürtüşme hâkimdir. Halilhan’ı görünürde babaları olmasına rağmen Ese Sunterler’in gücünü kaybetmesinden sebep kardeşleri arasında baba rolüne bürünmüştür. Bunu yaparken de narsist ‘ben’ini önceler ve ‘diğerleri’ tarafındakiler onun nazarında her zaman tecrübesiz, işi kotaracak kabiliyetten yoksun ve saftır.

“Gözünüzün önünde abiniz olarak bir yere geldim. Zannediyorum ki hayati konularda bayağı bilgiliyim çocuklar. Bir hoca belki benim kadar bu konuda vaiz veremez.” (Tekin, 2011: 46)

“Babamızı benim hepimizden ayrı olarak düşlerimde yaşattığımı bilir misiniz?” dedi. “Ese Suhteriler’i en çok seven kişi benimdir. Babamızı hiç kimseye benim kadar iyi tarif ettiremezsiniz. (...) Fakat neden alıp babamızı beslemedim diyeceksiniz. Yemin ediyorum çocuklar, bu konuda sizi tembelleğe itmek istemedim.” (Tekin, 2011: 47)

İki romanda da yer altının kadınları aile içinde aynı kaderi paylaşan kız kardeşler gibidirler. Rübeyya (Latife Tekin, *Buzdan Kılıçlar*) aldatıldığını bilmesine rağmen önüne geçemez. İmine (Metin Kaçan, *Ağır Roman*) ne kocasını eve bağlayabilir ne de çocuklarını koruyup kollar. Reco’nun iyi bir eğitim alması için kocasına diretemez, Salih’in intihara sürüklenişi karşısında pasiftir. Ali’nin verdiği uyuşturucuyu kullanmaya alışan ve taşındıkları apartman dairesinde değirmenin suyunu sorgulamayan İmine, Kolera canavarına evlatlarını feda etmiş bir annelerden biridir.

Gaftici Fethi’nin et budalalarına açtığı tezgah Reco’yu sevindirdi. Fethi, Reco’nun önüne kağıt kalem atıp, ‘Yaz bakalım delikanlı’ dedi; hanzolar ve softalar için Cinsel Yaşam Hakkında Bilmek İstedığınız Mevzuatlar adında, küçük bir el kitapçığı hazırlamaya başladılar. Fethi, kitabı on dakikada yazdırıp boş kalan sayfalara ‘pozisyonlar’ diye bir başlık açtırıp Reco’ya desenleri çizdirdi. (...) Reco, çizgilerinin paraya dönüştüğünü çakıp okulu kırmaya başladı. (Kaçan, 1990: 38-39)

Aile birliğinin ve yuva sıcaklığının olmadığı yerde ‘sürüden kaçanı kut kapar’ sözünü haklı çıkartan hatalara sürüklenmek kaçınılmazdır. Tekin, Gogi’nin dilinden bir bakıma yer altında yaşayanların en büyük eksikliği olan ‘birlik’ olabilmenin önemini vurgular: “Gogi, yalnız bir koyunu kurtlar parçalar masalından çıkıp birlik ve beraberliğin önemi vurguladı.” (Tekin, 2011: 37) Sevgisiz ve aile bağları güçsüz olan roman kişileri sürekli Yüzbaşı lakaplı S. Gürışık, N. Çevik gibi tekensiz adamlara rast gelirler. Gürışık, görünürde otomobil aksesuarı satan bir esnaf ardında hırsızdır N. Çevik ise ‘pılık pırtık adamların iş aramak için gittikleri yeraltı kahvesinde’ (Tekin, 2011: 71) vaktini geçiren dolandırıcı bir müteahhittir.

“S. Gürışık mahalleye yakın kurs sahası civarında otomobil, aksesuar dükkânı açmış, yaratıcı davranışlarıyla yolunu bulmaya çalışan âlemci bir insandı.” (Tekin, 2011: 11-13)

Yeraltı kahvesinin müdavimlerinden olan N. Çevik adlı mütahitten, dünyayı yönetenlerin gizli bir teşkilatta toplandıklarını öğrenmişlerdi. (...) Memleketteki idarenin resmen paravan bir idare özelliği gösterdiğini anlamıştı. (Tekin, 2011: 71)

Ayrıca kadınlar da bedenlerini metalaştıran, yalancı ve güvenilmez tiplerdir. Kendisini baba tarafından İngiliz olarak tanıtan Jili, esasen Jülide, ve Keriman Volvo’nun gösterişine kapılan ahlaken düşkün, alkolik kadınlardandır. Bu kadınların aile birliğine inançları olmadığından ‘metres’ sıfatını önemsemez, Halilhan’ın akrabalarıyla yakınlaşırlar. Yaşamlarına bu türden insanları çeken merkez kişiler, gerçek hakkında yanıldıklarından birbirini tekrarlayan hatalara düşerler. Bu nedenle, hiçbir zaman işleri yolunda gitmez. Gogi, Halilhan’a güvenerek ona yüklü miktarda para verir fakat Halilhan paraları harcar. En yakını tarafından kandırılan Gogi hapis yatar. Halilhan ise romanın sonunda bedel öder, ailesi zaten yoktur; üzerine hem dostunu hem de Volvos’nu kaybetmiştir. Yazar yeraltında yaşayanların içlerinde yüzleşmekten çekindikleri savunmasız kimliklerini Halilhan’ın bilincinden şöyle aktarır:

Kişinin kendi kendisiyle halleşmesi... Psikolojide ağırlığı olan bir durumdur. Ve kökeninde hüznün yatmaktadır. (...) Çünkü kişi geleceği hatırlayamamakta, anlam bakımından sisle perdelenmiş hayatı da aslen çözümlememektedir. Kişioğlu geçmişine bir okyanus kadar büyük bir yer ayırıp canlı tuttuğu halde, geleceğini küçük bir havuz kadar bile göremeyerek ilerdeki kaderi hakkında tahmin yapamamaktadır. (Tekin, 2011: 86)

Kısacası; gerek Ağır Roman, gerekse Buzdan Kılıçlar'da yaşamlarının kontrolünü sağlayamayan, aile koruyuculuğundan yoksun, dış dünyada savunmasız var olmaya çalışan roman kişileri için 'kaybetmek' kaçınılmaz bir kaderdir.

Yeraltının Kahramanları

Ağır Roman (*Metin Kaçan*) ve Buzdan Kılıçlar'ın (*Latife Tekin*) anlatımında kişilerin aile içinde yahut dış dünyada şehirlilerce küçümsendikleri, aşağılandıkları pek çok yerde vurgulanır. Örneğin basit şeylerden mutlu olmaya çalışan ve bayramda '*şokella kâsesine düşmüş gibi sevinen*' (Kaçan, 1990: 50) çocuklar, bitirim delikanlılar yer altına ait olmayanlarca '*Ay iğrenç insan! Elleri leş gibi*' (Kaçan, 1990: 59) diye itilir. Berber Ali çocuklarını "*Kabuk danası gibi ye, iç, yat sakın bir işe yarama, sini boklu!*" (Kaçan, 1990: 40) diyerek azarlar. Ali, Gli Gli Salih'i '*eti senin kemiği benim*' gözdağıyla tamirhaneye verdiğinde çocuk için durum yine değişmez. Bu kez de Tilki Orhan lakaplı arkadaşıyla birlikte ustası Fil Hamit tarafından aşağılanırlar. Yer altının müebbet çocukluğa hapsedilmiş "*kötü çocuklarının*" (Gürbilek, 2011) yüreğinde derin bir boşluk, sevgisizlik vardır. Esasen dışarıdan bakıldığında tehlikeli görülmelerine rağmen içlerinde mahzun ve çocuksudurlar. Salih, hayat kadını Tina'nın kollarında sevildiğini hisseder, çocuklaşır. Tilki Orhan'ın ise Vazgeçmişler Kerhanesi'ne düşmesinin altında sokakta erkek görüntüsüyle alay edilirken genelevde aranılan kişi olması yatar.

Elleri yağlı, suratları paslı tamirci kalfaları ve bitirim adayları Tilki Orhan diye bir labuşun tadına bakmak için Vazgeçmişler Kerhanesi'nin önünde uzun kuyruklar oluşturdular. Delikanlılar, boşlukta uçarcasına sevişen Tilki'yi dost yapmak için uzun sürecek bir yarıştı başlattılar. (Kaçan, 1990: 112)

Hayatları boyunca 'adam yerine konulmanın' savaşını veren yer altı çocukları mahallede herkesçe sevilmeyi, itibar kazanmayı arzularlar. Böylece 'kahraman' olarak güvenlerini tazelemiş, kimliklerini ödünlemiş olurlar. Bu bağlamda yazar, ölümü bile göze alan Salih'in Arap Sado'ya öykünmesi üzerinden tam da bu noktaya dikkat çekmektedir.

Bilmem hatırlar mısın Salih diye bir zat bunun gibi sahte kabadayılardan kulaklarını uçurmuştu. Sağ olsaydı, alimallah ayıklardı kerizi (Kaçan, 1990: 15)

Babasının "*Pezevingin çocuğu... Senin yaşındakiler ev geçindiriyor. Aklın bir karış havada, beyinsiz!*" (Kaçan, 1990: 34) şeklinde bilinçaltına işleyen sözleri Salih için işe yarar olmayı zorunlu kılar. Çocukluğunda içinde sakladığı bu asi duruş gittikçe belirginleşir ve Salih'in kahramanlıklarıyla mahallelilerce de pekiştirilir. Mahalleli adaletin uygulama biçimiyle ilgilenmez, Salih artık sustasını aldığı Arap Sado gibi namlı bir kabadayıdır. Fil Hamit'in tamirhanesinde çıkan yangında yaralıları kurtarmak için önce o atılır. Sevgilisi Tina'nın yüzünü jiletleyen patronunu bıçaklar, mahallelinin seri katili tatlıcıyı öldürür. Kolera'da gördüğü itibar, onun Berber Ali'ye karşı giriştiği adam olma savaşını kazandığının ispatıdır.

Halilhan'ın (*Buzdan Kılıçlar*) savaşı ise aile bireylerinden ziyade İstanbul'un varlıklı kesimine karşıdır. Yazar, romanda "*Onların seçmediği kuşlar, ağaçların tepe noktasındaki dallara konamıyordu. Üst kademede her insan, bu teşkilatın kuklası durumundaydı. Tıraş olma ve kravat takma mecburiyetleri vardı. Teşkilat gizlilik içinde adamların aile değerlerini yıkıyordu. Sevgi değerleri silinmişti. İnsanlar onların gözünde birer köpekti*" (Tekin, 2011: 72) dediği varlıklı kesimin siyaset ve iktidarla olan bağlarını vurgular. Dolayısıyla Halilhan'ın kahraman olabilmesinin yolunun '*paranın kafasını koparmak'tan*' (Tekin, 2011: 67) geçtiği sonucu doğmaktadır. Halilhan, Salih gibi kabadayılığa değil salon adamlığına özenir.

"Ben geleceği; kendi pantolonlarımızı kendimizin çizdiği, ipek gömlekler giydiğimiz, olayı kendimizin yaratacağı bir şey olarak düşünüyorum" (Tekin, 2011: 47)

Buna karşın, Kolera'da kendince bir mevki edinen Salih'in aksine Halilhan hayalci, iradesiz ve edilgendir. Salih, roman boyunca aksiyona girerken Halilhan'ın yaşamı sorgulayarak Volvosuyla gezdiği, kadınlarla aşk yaşadığı sahneleri okuruz. Teknojen'i

kuramaz, elinde ailesini arzu ettiği türden bir standarta taşıyacak hiçbir şeyi yoktur. Dolayısıyla Halilhan yer altında kalmaya mahkûmdur. Yazar, bu durumu ‘*Yoksulların dünyasının dışarıya açılan camı yoktur*’ (Tekin, 2011: 94) sözüyle bir bakıma yeraltının ilahi yazgısına bağlamaktır.

Yeraltından Gelenlerin Dili Kullanma Biçimleri

Metin Kaçan ve Latife Tekin, kişileri kurgularken sosyal statülerine ve duruşlarına uygun olarak yer altına özgü ifadeler kullanırlar. Böylece okuyucu kendini kurgulanmış bir dünyanın ötesinde bulur. Pelin Özer, ‘*Latife Tekin Kitabı*’nda alt okumalarda çokça işlenen yoksulluk ile dil bağıntısını sorgulamaktadır. Özer’e göre roman kişilerinin dili kullanma biçimleri ve yaşadıkları yer arasında doğal bir bağ vardır. Zenginler tarafından görmezden ve duymazdan gelinen yeraltı sakinleri sosyal kırılmanın göstergesi olarak kenar mahallelere has uydurma, çalıntı, yarım yamalak bir dil kullanmaktadır (Özer, 2015: 14) Buzdan Kılıçlar’ın dilini irdelediğimizde taklit, argolu sövgülü anlatım bozuklukları ile yüklü, bir o kadar da süslü bir dil anlayışı göze çarpmaktadır (Gülakan Kaman, 2016: 440) Bu süslü dil pılık pırtık adamların zenginleri taklitinden, şehirle bütünleşme çabasından doğmaktadır. Fakat üst tabakaya özgü söylemler yer altından gelenlerin diline oturmaz, yamalı ve eğreti durur “*Sit pusi, pusi ket! (s, 20) parayı araya araya ray olmak*” (s. 46), “*jetta gibi kuşanmak*”(s. 32), “*şıkır şıkır önünde ölmek*” (s. 21) “*kulağını zum yaptırmak*” (s.71), “*tavşanı (kadın) vurmak*” (s, 72) vb ifadeler roman kişilerinin jargonu, yer altı kültüründen gelen dil oyunlarıdır. .

Benzer şekilde Ağır Roman’da pek çok yerde uydurma, çalıntı ve çingene kültürüne ait kelimelere (sosyolekt) rastlarız. Kadınlar kevaşe, mitra, cavino, cıvır, manitadır. Metin, *dalgametre* (37), *pezo* (s.55), *pezevenk* (s. 79), *ibnetor* (110) vb küfürlerin yanı sıra “*fırça çekmek*” (s. 36), “*akoz etmek*” (s.37), “*çivlamak*” (s. 44), “*koftilemek*” (s.45), “*ruhu parende atmak*” (s. 59), “*yan yatıp çamura batmak*” (s.60), “*traş yapmak, krişi kırmak*” (s.69), *manitayı havada yemek* (s.72) gibi argo deyimlerle doludur. Bu bağlamda yazar, yozlaşan şehir yaşamı içinde kaybolan benliklerin kimliklerini inşa etme çabasını argonun yanında metaforik bir anlatıma dayandırmaktadır. (Ecevit, 2003: 11) Bunu yaparken metinler arası geçişten faydalanarak düzyazının içine şiir yahut lirik fanzin sözler sıkıştırılmaktadır.

Bana Allah vurmuş, sen vursan ne yazar? (...) Yıkıkköprülü Ali Abi, ben sana ne yaptım abi? Yanlış mı yaptım, doğru mu yaptım, karına mı baktım, kızına mı baktım, konuşsana ulan kelek mi yaptım? (Kaçan, 1990: 36)

Ceketi verdik kumara, bize de mi numara? (Kaçan, 1990: 48)

Uzaktan tanınır delikanlımız/Koltuk altındadır emanetimiz/Sen ne söylersen söyle köylü kardeşimiz/Ezelden sayılıdır nefesimiz!/Niçin boşa geçsin ömürlerimiz? (Kaçan, 1990: 100)

İncelediğimiz metinlerde alt kültürden gelen roman kişileri, okur-yazar olmamalarına yahut iyi bir eğitmeden geçmemelerine rağmen edebiyatla iç içedirler. Sözlü kültür duvar yazıları, kamyon arkası sözler olarak yer altında var olmaya devam eder. Bu romantik tavrın bir sonucu olarak üsluplarında sokak ağzıyla karışık bir şiirsellik vardır. Ağır romanın evsiz sarhoş şairleri kopan bir kavgayı izlerken ayaküstü şiir dizerler. Buzdan Kılıçlar’ın Gogi’si sevdiği kıza evrenin sırrını, karadelikleri, matematiği anlattığı mektuplarında yine romantik, akıcı bir dil vardır. Halilhan, sevdiği kadınlara hüznü dolu şiir yazar. Kısacası, yeraltında yaşayanlar, görünür olma çabalarını karşılıksız bırakan sisteme kırık ve zaman zaman alaycı/ironik bir tavırla yaklaşmaktadırlar. Bu bağlamda arabesk sözler, fanzin yazılar ve edebiyat alaycı ve asi duruşun ifade biçimi olmuştur.

Sonuç

Yeraltı edebiyatı; geleneksel ya da klasik edebiyatın dışında bir sahada konumlanmaktadır. Sınırları kesin olarak çizilememekle birlikte bir takım kendine has özellikleri bulunmaktadır. 19.yy sonları 20. yy başında temelleri atılan bu tür toplumun alkol ve uyuşturucu kullanan, dışlanmış, sisteme başkaldıran, işsiz, evsiz, yoksul, ötekileştirilen, şiddete maruz kalan yahut suça karışmış kesimini ele alır. Yer altı edebiyatının bir başka özelliği belli bir toplumsal yapılanmaya ait dili (sosyolekt) işlemesidir. Küfür, dilin argolu

kullanımı, uydurma sözler, duvar yazıları, fanzin kültür bu türün özellikleri arasında yer alır. Bir eserin yer altı edebiyatı olarak kabul edilmesi konusunda eserin basım şekli, yazarının yeraltı dünyasından gelmesi, sıradışı yaşamların ve aykırı roman kişilerinin konu alınması gibi ölçütler bulunmaktadır.

Bizde yer altı edebiyatı denildiğinde Altan Öktem, Kanat Güner, Ayça Seren Ural, Sibel Torunoğlu, Hakan Günday, Metin Kaçan gibi isimler akla gelmektedir. Latife Tekin, doğrudan bu türe dâhil edilecek romanlar yazmamasına rağmen Buzdan Kılıçlar adlı romanında yeraltının yoksul dünyasını işlemiştir.

‘Yeraltı Kahramanları’ bağlamında incelediğimiz Ağır Roman ve Buzdan Kılıçlar’ın roman kişileri şüphesiz birbirinin izdüşümü karakterler değildir. Fakat yaşadıkları mekân, yaşama tutunma çabaları, kullandıkları dil, Tekin’in ‘onlar/diğerleri’ dediği yerüstündekilerce algılanma biçimleri bakımından pek çok ortaklıkları vardır. İlk göze çarpan aile içi iletişimsizlik ve problemlerle aile bağlarıdır. Ailenin koruyuculuğundan ve sevgi dilinden yoksun olarak yetişen bu kişiler boşluğu dış dünyada tamamlamaya çalışırlar. Yüzleri ev içinden ziyade sokağa dönüktür, bu nedenle kendileri de mutlu bir yuva kuramamışlardır.

Ağır Roman ve Buzdan Kılıçlar’ın kurgulandığı mekânlara bakarsak, İstanbul’un sonradan kurulmuş ve göçle kalabalıklaşmış gecekondu mahalleleri olduğunu görürüz. Dolayısıyla bu kenar mahalleler merkez İstanbul’un dışında konumlanmıştır ve yaşayanları da taşralıdır. Gelir düzeyi yüksek, eğitilmiş ve şehirli tabaka tarafından dışlanan, görmezden gelen ve yer altına itilen bu dünyada var olmaya çalışan roman kişileri kendilerince bir yaşam kurmuşlardır. Her ne kadar sokak dilinin kaba ve argolu jargonlarını kullansalar da konuşmalarının romantik ve şiirsel bir tarafı vardır. Edebiyata yatkınlıkları, arabesk tarzları naif ve çocuksu mizaçlarındandır. Kabadayı, bitirim duruşlarına rağmen güçlü değildirlere; kışkırtılmaya açık, sokak kavgasında, grevde, çatışmada ölseler de unutulacak olanlardır. İşsiz, evsiz, yoksul, yitik, güvenilmez, ölüme dokuz sekiz ritimle gidecek kadar alaycı, yaralı, tehlikeli, alkol ve uyuşturucuya bulaşmış bu kişilerin merkez- iktidarca ‘adam yerine konmak’ için tek çıkar yolları zengin olmaktır. Para, hayallerinde kahraman olarak itibar görmelerine yarayacak bir araçtır. Fakat ‘*paranın peşinden koşmaları*’na rağmen kadersel olarak yeraltına mahkûmdurlar. Bu nedenle ‘*yüreklerinde siyah dolunay*’ taşırlar, yaşamları hayal kırıklıklarıyla doludur.

Kaynakça

- Akarsu, H. (2011). Nazım Hikmet 1930’larda Yeraltı Edebiyatıydı. *Notos Öykü Yeraltı Edebiyatı Özel Sayısı*, (29), 37.
- Akaş, C. (2011). Yeraltından Banknotlar. *Notos Öykü Yeraltı Edebiyatı Özel Sayısı*, (29), 32-33.
- Balık, M. (2011). *Latife Tekin’in Romancılığı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Coşkun, Z. (2005). Türkiye’de Yeraltı Edebiyatı Var mı?, *Soruşturma, Varlık, Dosya: Türkiye’de Yeraltı Edebiyatı Var mı*, (1169). 8-9.
- Demir, F. ve Kuş, Y. (2016). Türkiye’de Yeraltı Edebiyatı Tartışmaları: Kavram, Ölçüt, Tarihçe. *Turkish Studies Academic Journals*, 11(20), 119-140.
- Ecevit, Yıldız (2003). “Ağır Roman ve Estetik”, *Metin Kaçan Cervantes’in Yeğeni*, (Editör: Fulya Tükel), Can Yay., İstanbul.
- Erdoğan, Ş (2011). Yer in Dibi!. *Notos Öykü Yeraltı Edebiyatı Özel Sayısı*, (29), 28-30.

- Gökalp Alparslan, G. (2009). 1980 Sonrası Türk Romanında Yükselen Sesler. *1980 Sonrası Türk Romanı Sempozyumu* içinde (s. 9-14). Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Gökçe, Ayşe Zeliha. (2017). Türkçe'nin Yarına Kalacak Büyülü Mirası: Latife Tekin Romancılığı, *Arkakapak Dergisi*, <http://www.arkakapak.com/turkcenin-yarina-kalacak-buyulu-mirasi-latife-tekini-romanlari/> 20.05.2019 sa: 14.08.
- Gürbilek, N. (2018). *Mağdurun Dili*. İstanbul: Metis.
- Gürbilek, Nurdan. (2016). *Kötü Çocuk Türk*, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Kaçan, M. (1990). *Ağır Roman*. (1. Baskı). İstanbul: Everest.
- Kahraman, H. (2011). Yerüstünden Yeraltı Edebiyatına Bakmak. *Notos Öykü Yeraltı Edebiyatı Özel Sayısı*, (29), 22-26.
- Marakoğlu, Ozan. (2011). Edebiyatın Edepsizliği Ya Da Tutucu Olmayan Bütün Metinler Üstüne. *Notos Öykü Yeraltı Edebiyatı Özel Sayısı*, (29), 47-49.
- Öcal Çoğuloğlu, H. (2010). *Türkiye'de Yeraltı Edebiyatının İzleri: Kanat Güner, Ayça Seren Ural, Sibel Torunoğlu, Mehmet Kartal*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öktem, A. (2011). Yeraltı Edebiyatının Temel Özellikleri ve Edebiyatımızda Yeraltı. *Notos Öykü Yeraltı Edebiyatı Özel Sayısı*, (29), 16-21.
- Şahin, V. (2016). Sosyolojik Açıdan Ağır Hayatın Ağır Romanı ve Metin Kaçan, *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 11-28.
- Tekin, L. (2011). *Buzdan Kılıçlar*. (8. Baskı). İstanbul: Everest.
- Türkeş, Ö. (2013). Asım Ömer Türkeş ve Serap Telöz Söyleşti. *Kum Edebiyat Dergisi*, (71). 32-48.
- Uçkan, Ö. (2011). Bir Eylem Olarak Yeraltı Edebiyatı. . *Notos Öykü Yeraltı Edebiyatı Özel Sayısı*, (29), 40-43.

*Bu makale benzerlik taramasına tabi tutulmuştur.
Derleme Makalesi/Review Article*

KÜLTÜR VE İNANÇ FARKLILIKLARININ İŞLETMELERİN TEMEL PAZARLAMA STRATEJİLERİNE ETKİLERİ*

Emre TOPOĞLU**
İsmail GÖKDENİZ***

Özet

Küreselleşme ile birlikte yeni pazarların ortaya çıkması sonucunda, işletmeler bu pazarlara bir şekilde ulaşma çabası içerisinde girmişlerdir. Ancak her yeni pazarın, farklı özellik ve koşullarının mevcut olması, işletmelerin bu yeni ortamda tutunabilmek adına farklı stratejiler belirlemesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda net olarak dillendirilmese de, bölgeler arasındaki kültür ve nihayetinde dini farklılıkları, maddi olanaklar yanında o bölgenin şartlarını belirleyen en temel hususlar arasındadır. Bu çalışmada kültür ve inanç farklılıklarının tüketicilerin tüketim alışkanlıklarını nasıl şekillendirdiği ve beraberinde de işletmelerin pazarlama stratejilerine bu tutumun nasıl yansıdığı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama, Çok Uluslu Şirketler, Din, Kültür, Pazarlama Stratejisi

THE EFFECT OF CULTUR AND RELIGIOUS DIFFERENCES ON BASIC MARKETING STRATEGIES OF CORPORATES

Abstract

As a result of newly emerged markets in concurrence with globalization, companies started to show efforts to reach these markets. However, different features and circumstances of each new market require companies to adopt different strategies in order to stay in this new environment. Even if it is not clearly stated, in addition to financial potential, cultural and religious discrepancies are the main factors which determines a region's conditions. In this study, how culture and religion discrepancies shape the consumption habits of consumers and how companies reflects this to their marketing strategies are evaluated.

Key Words: Marketing, Multinational Corporations, Religion, Culture, Marketing Strategy

1. GİRİŞ

Günümüzde giderek önem kazanan küreselleşme eğilimleri doğrultusunda iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler, işletmeleri mamullerini iç pazar yanında; uluslararası pazarlarda da satmaları hususunda zorlamıştır. Bu çerçeveden bakıldığında pazarlamanın kapsamı ve önemi genişlemekte ve işletmeler pazarlama faaliyetlerini uluslararası pazarlama faaliyetleri olarak değiştirmek durumunda kalmaktadırlar. Bu bağlamda uluslararası pazarlamanın önemi her geçen gün daha da artmaktadır.

Uluslararası pazarlama, işletme amaçlarına ulaşmayı sağlayacak mübadeleleri gerçekleştirmek üzere malların, hizmetlerin ve fikirlerin geliştirilmesi, tutundurulması ve

* Bu çalışmada; "Uluslararası Pazarlama Sürecinde Toplumsal Kültür Ve İnanç Farklılıklarının, İşletmelerin Temel Pazarlama Stratejilerine Etkileri" isimli doktora tezinden yararlanılmıştır.

**Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, İşletme A.B.D., topogluemre@gmail.com orcid.org/0000-0001-7307-253X

*** Dr. Öğretim Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İ.İ.B.F., isgokdeniz@gmail.com, orcid.org/0000-0003-4342-0200

dağıtılmasına ilişkin olarak birden çok ülkede yapılan planlama ve uygulama sürecidir (Mucuk, 1994:282). Bu tanımlamadan hareketle uluslararası pazarlamanın her ülke ekonomisi için çok önemli olduğu söylenilebilir. Önceleri; ister gelişmiş, ister gelişmekte olan ülkelerde olsun, işletmeler uluslararası pazara yönelmeyi pek tercih etmezlerdi ancak günümüzde bu eğilimin değişerek işletmelerin uluslararası pazara daha çok yöneldiklerini görüyoruz. Önceden yurtiçi pazarlamanın yurtdışı pazarlamaya göre daha kolay, daha güvenli olması işletmelerin pazarlama stratejilerinde belirleyici olabilirken, günümüzde bazı nedenlerden dolayı işletmelerin çoğu uluslararası pazarlamaya yönelmek zorunda kalmışlardır. Bu nedenler arasında, yurtiçinde yatırım fırsatlarının olmaması veya az olması, talebin azalması, terör olayları gibi istenmeyen durumların yanında uluslararası pazarlardaki cazip fırsatların değerlendirilmesi gibi faktörler sayılabilir.

İşletmelerin bir tek pazarda faaliyet göstermesi, olumsuz gelişmelere sebebiyet verebilir. Örneğin; Türkiye'deki işletmeler Kasım 2000 ve Şubat 2001 yıllarında meydana gelen ekonomik krizlerden sonra ciddi ekonomik sorunlarla yüz yüze kalmışlardır. O yıllarda sadece iç pazarda faaliyet gösteren işletmelerin birçoğu krizle birlikte piyasadaki talebin gerilemesi nedeniyle kapanırken, birçoğu da iflas eşiğine kadar sürüklenmiş ve kapasitelerini azaltmak zorunda kalmışlardır. Buna karşılık uluslararası pazarlarda faaliyet gösteren işletmeler iç pazarın daralması ile meydana gelen gerilemeyi dış pazarlarda telafi etme şansını ellerinde bulundurmışlardır. Bu bağlamda uluslararası pazarlama işletmelerin kuruluş amaçlarından olan devamlılığını sağlamada önemli bir kozu bünyesinde bulundurmaktadırlar.

Uluslararası pazarlamanın artan önemi ile birlikte, pazarlamada üreticilere göre üstün durumda bulunan tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının temel belirleyicisi olan kültürel ve dini faktörlerin de önemi artmaktadır. Tüketicinin istem ve gereksinimleriyle ilişkili olduğundan doğal olarak yetiştiği toplumdan, aldığı eğitimden, gelenek ve inançlar gibi kültürel değerlerden etkilenir. Bu noktada uluslararası pazarlamadaki farklı çevrelerden gelen tüketicileri tatmin etmek için firmaların pazarlama faaliyetlerinde ürün ve hizmetlerinde kültürel uyarlamalar yapmaları gerekebilir. Bu bağlamda pazarlama karmaşı (ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma) kültürel faktörlerden etkilenmektedir. Buradan hareketle işletmelerin uluslararası pazarlarda yürüttükleri işletme faaliyetlerinin başarılı olabilmesinin temel formülü uluslararası pazarlara uyum sağlayabilmesine bağlıdır. Dış pazar yapılarının sahip olduğu farklı karakteristiklerinin, özellikle kültürel ve dini faktörlerin dikkate alınmaması veya ihmal edilmesi, yabancı firmalar için bu pazarlarda önemli kayıplara yol açacak düzeyde ciddi sorunlar teşkil etmektedir.

Bu doğrultuda işletmelerin uluslararası pazara açılırken o pazarın kültürel ve dini değerlere bağlı karakteristiğini doğru anlamaları, tanımlamaları ve pazarlama stratejilerini bu doğrultuda geliştirmeleri gerekmektedir. Bu makalede işletmelere hedef pazar üzerinde belirleyecekleri pazarlama stratejilerinde dikkat etmeleri gereken kültürel ve dini değerlerin pazarlama faaliyetlerine etkisi üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla ile de Önemli kaynakların taranarak, bu kaynakların konuya dair ortaya koyduğu bilgi, yaklaşım ve değerlendirmelerin kısa bir sentezi sunulmaktadır.

2. ULUSLARARASI PAZARLAMADA KÜLTÜR BOYUTLARI

Kültürler kendilerine has özellikleri, değerleri ve ulusal kültür boyutlarına göre sınıflandırılırlar. "Uluslararası pazarlama çalışmaları, ülkeleri birbirinden ayıran kültürel özelliklerin benlik duygusu, kişisel alan, dil ve iletişim, yeme içme alışkanlıkları, zamana karşı tutum, değerler ve normlar, inançlar ve tutumlar ve çalışma ve uygulama tarzlarındaki farklılıklar olduğunu göstermektedir" (Harris ve Moran, 1987:190-195). Bu farklılıkları analiz etmek ise uzun süreli gözlem yapmayla mümkün olmaktadır. Kültür boyutları, çok dikkatli bir süreç içerisinde, çok sayıda değişkenin hesaba katılması ile istatistiksel veri indirgeme veya bir başka deyişle bilgi özetleme metotları ile yapılmakta ve not edilen detayların ince ince hesaplandığı ülkeler hakkında belirli ölçütler sunmaktadırlar (Mooij, 2004:31). Bu çerçevede,

toplumlar hakkında kültürel bilgiler veren ve kültürleri sahip oldukları niteliklere göre sınıflayan kültür boyutu çalışmalarının deneysel olmasının önemi büyüktür.

Son yıllarda da bu tür çalışmaların devam ettiği ve daha karmaşık modellerin ortaya koyulduğu görülmektedir. Bu karmaşık modeller, aslında çoğu toplumda varlığını sürdüren ortak sorunların çözümleri için yapılan araştırmaları kapsamakta, bireylerin ve grupların davranışlarını incelemekle beraber kültürel düzey kavramı ile ilgili önemli bilgiler de sağlamaktadır. Kültürel boyut analizi çalışmaları da bireylerin içinde yaşamlarını sürdürdükleri ve temel değerlerini ve hayata bakış açılarını belirleyen, toplumun bireyleri nasıl etkilediği ve nasıl meydana getirdiğini yansıtan bağımsız istatistiksel verilere dayanmaktadır (Hofstede, 2001:29).

Aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi kültürel boyut analizlerini, kültürler küresel değerler baz alınarak sınıflandırmak olarak da ele alınabilir. Kültürleri sınıflandırma ile ilgili en yaygın olarak kullanılan boyutlar, incelenen toplumların ekonomik gelişim, gelişmişlik dereceleri, kültürleri, gelenekselden çağdaş topluma doğru sıralanmaktadır. Örneğin, dünya toplumları değerleri araştırmalarının öncülerinden, Ronald Inglehart vd. (1998:6), dünya üzerindeki değerleri, iki temel düzeyde incelemiştir:

- Geleneksel veya laik rasyonel olmak
- Hayatta kalma veya sosyal refah eğilimi

Inkeles (1997:45-50) ise kültürel boyutlar analizlerinde daha çok sorunsal olguların üzerinde durmuştur. Bu doğrultuda kültürlerin ortak problemlerinin varlığından bahsetmiş ve bu sorunları üç ana başlık altında toplamıştır. Inkeles'e göre bu sorunlar:

- Otorite ile olan ilişkiler
- Benlik kavramı
- Fikir çatışmaları ile ortaya çıkan ikilemler ve baş edebilme yolları'dır.

Bir diğer çalışmada Kluckhohn (1952:15) Güneybatı Amerika'da küçük topluluklar üzerinde yaptıkları kültürel algı, kültürel ilişki ve kültürel eğilim araştırmalarının sonucunda beş temel değer yönelimleri olduğunu ortaya koymuştur. Bu yönelimler:

- İnsan doğası algısı (iyi ve kötü)
- Bireyin çevre ile olan ilişkisi (boyun eğme ve efendilik)
- Zaman kavramı (geçmiş ve şimdi)
- Çevreye karşı yönelim (varoluş ve faaliyet)
- İnsan ilişkileri yönelimi (hierarchy ve bireysel) olarak ele alınmıştır.

Bu beş değer yönelimi daha sonra yine bu alanlarda kabul edilmiş ve uygulanmıştır. Örneğin, bu yönelimleri yedi farklı ülkeye uygulayan Trompenaars, iş ile ilgili değerler hakkında yedi kategorinin varlığından bahsetmiştir (Trompenaars, 1993:20-30). Bunlar:

- Evrensellik- Belirli bir topluma bağlı olma
- Başarı- Övgü
- Bireycilik-toplulukçuluk
- Duygusal-Nötr
- Özel olma-yaygın olma
- Zaman yönelimi
- Doğa yönelimi'dir.

Ancak Trompenaars'ın bu çalışması olumsuz eleştirilere de maruz kalmıştır. Trompenaars'ın çalışmalarını inceleyen psikolog Peter Smith ve Bond (1996:231-264)'e göre Trompenaars çalışmasında bu değerleri ülkeler halinde ayrı ayrı ele almamıştır. Ayrıca ülke skorları halinde istatistiklere sahip olmayan Trompenaars'ın çalışmasını istatistiksel olarak bağımsız bulmayan Smith ve Bond, söz konusu çalışmanın tüketim kültürünü anlamak için yeterli bir analiz olmadığını savunmuştur (Mooij, 2004:32).

Bir başka çalışmada da Antropolojist Edward Hall (1984:85-128) kültür yapılarını bağlam, yer, zaman ve bilgi akışı yönünde birbirinden ayırmış ve bunların içinde özellikle

bağlam kavramının uluslararası tüketim kültürünü anlamakta kullanılabilceğini belirtmiştir. Fakat Trompenaars gibi Hall da ülke skorlarını ayrı ayrı belirlememiş olmakla birlikte Hall'ın çalışmasında özel bir önem verdiği bağlam kavramının Hofstede'nin kültürel boyutlar çalışmasındaki bireycilik ve toplulukçuluk boyutuna oldukça yakın olduğu göze çarpmaktadır.

Uluslararası pazarlama açısından bakıldığında kültür boyutları analizlerinin işletmelerin pazarlama faaliyetlerine de katkı sağlayacağı görülmektedir. Kültürlerin kendine has değerleri, özellikleri ve davranış biçimleri olması pazarlama faaliyetini yürütenlere hedef kitlenin gereksinimleri ve tüketim alışkanlıkları hakkında bilgi verebilir. Öte yandan, işletmelerin pazarlar arası farklılıkları anlamak adına kültürel bir bakış açısı geliştirmesini de sağlar. İşletmeler bu alanda yapacakları çalışmalarla veya daha önce yapılmış analizleri dikkate alarak faaliyet planlarında kullanabilirler. Örneğin, hedef kitlenin geleneksel veya rasyonel olma arasındaki seçimi ya da hayatta kalma ile sosyal refahı düşünme eğilimleri yol gösterici unsurlardır. Bu noktadan hareketle işletmeler kim için, ne pazarlayabilecekleri hakkında fikir sahibi olabilirler.

3. ULUSLARARASI PAZARLAMA FAALİYETLERİNDE SOSYO-KÜLTÜREL FAKTÖRLERİN ÖNEMİ

Uluslararası işletmeler için hedef pazarlarda bulunan tüketicilerin davranışları ve sosyo-kültürel değerleri ile ilgili olarak bilgi edinebilmek son derece önemlidir. Tüketicilerin ve tüketicileri etkileyen toplumun davranışlarında istek ve ihtiyaçlarındaki değişimler tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamayı amaç edinen uluslararası işletmelerin bu değişime ayak uydurmasını gerekli kılmaktadır (Gürgün, 2001:69).

Uluslararası işletmelerin uyguladıkları politikaları ve izledikleri stratejileri etkileyen çok çeşitli faktörler vardır. Kültür ve din de bu faktörlerin en önemlileri arasında yer almaktadırlar. Ülkelerin sahip oldukları kültürel ve dini değerlerdeki farklılıklar farklı ülkelerde faaliyet gösteren çokuluslu işletmeleri oldukça güçlü bir şekilde etkilemektedir. Dil, dini değerler, örf, adet ve gelenekler, alışkanlıklar, ahlak ve görgü kuralları gibi daha birçok faktörü bünyesinde bulunduran kültür ve din olgusu ve bu olgunun ülkeler arasındaki ayırt edici birtakım özellikler taşıması, çokuluslu işletmelerin faaliyetlerinde kültürün geniş bir biçimde ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, uluslararası pazarlamanın güçlü yanlarından birisi, insanların tercih, tutum ve davranışlarını belirlemede etkili olmasıdır. Ülkelerin değişik kültürlerle göre ayrılması, pazarlanan mal ve hizmetlerin ve bunların pazarlama yöntemlerini etkilenmesinden dolayıdır.

Günümüzde teknoloji transferinde ve beraberindeki pek çok pazarlama sürecinde kültürün etkisi göze çarpmaktadır. Kültür ve din, uluslararası işletmeler arasındaki ilişkilerde bile etkili bir unsurdur. Bu nedenle uluslararası işletmelerin hedef pazarlarda karşılaşacakları en büyük zorluklardan birisi de kültür ve inanç farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca gelişen teknoloji ve küreselleşme eğilimleri ile de bu farklılıklar kısa vadede değişebilmekte ve yeni arz alanlarını ihtiyaç haline getirmektedir.

Bu bağlamda tüketici davranışlarında etkisi bulunan psikolojik ve sosyal etmenlerin neredeyse hepsi kültür ve inancın etkisindedir. Bir ülkenin kültürü ve yaygın dini inancı, o ülkede üretilen ürünlerin belirlenmesinde olduğu kadar tüketiminde de etkili olur. Bu yüzden toplumun inanç ve değer yargılarının bilinmesi ve bunların toplumun üyeleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi pazarlamacılar için vazgeçilmez bir görevdir (Odabaşı, 1986:153).

Uluslararası pazarlama yönetiminde tüketicilerin satın alma tercihlerinde son derece etkin bir rol oynayan sosyo-kültürel unsurlar, küreselleşen dünyaya rağmen her geçen gün daha da önemli hale gelmektedir. Farklı yerel ve kültürel özelliklere sahip olan tüketicilere farklı şekillerde etkileyen bu unsurların yeterli düzeyde analiz edilebilmesi gerekmektedir (Altunışık vd., 2001:32).

Pazarlama açısından her toplumda geçerli olabilecek tüketim alışkanlıklarına şu örnekler verilebilir:

- Önceden kararlaştırmadan birden bire davranımla satın alma şekli yaygınlaşmaktadır.
- Topluma uyma isteği giderek gelişmektedir. Başka kişilerce beğenilme benimsenme güdüsü güçlenmektedir. Bu nedenle televizyon, mobilya, giysi satışları artmaktadır.
- Çalışan kadınların eve ayırdıkları zaman azalmaktadır. Dolayısıyla mala bağlı hizmetler ve zamandan artırım sağlayan mallar önem kazanmaktadır.
- Çalışma dışındaki zamanın çoğalması, çalışma süresindeki kısaltmalar, boş zamanları değerlendirme isteği artmaktadır. Müzik, resim, fotoğrafçılık, spor gibi uğraşlar, kitap okuma, turistik geziler yapma giderek yaygınlaşmakta dolayısıyla ilgili araç ve gereçlerin üretilip pazarlanması önem kazanmaktadır.
- Gelirlerin artması, eğitim ve kitle iletişim araçlarındaki gelişmeler, lüks yaşam isteğini artırmaktadır.

Kültürel ve sosyal benzerlikler ve farklılıklar uluslararası pazarlamada rol oynayan faktörlerin başında gelmektedir. Uluslararası pazarlamacılar için kültürel farklılıkların ürün geliştirme, fiyat, reklam vb. gibi bütün pazarlama süreçleri üzerinde etkisi vardır. Bu bağlamda uluslararası bir pazarlamacı önce kendi inanç değerleri ve kültürünü daha sonra faaliyette bulunduğu ülkenin inanç değerleri, kültürü, kültürler arası farklılıklarını ve benzerlikleri çok iyi derecede analiz etmelidir.

Sosyal ve kültürel farklılıklar uluslararası yöneticilerin iş görüşmelerinde farklılıklara yol açar ki, bu da zaman zaman kırılmalara, kendini hakarete uğramış hissetme gibi olumsuz durumlara ve yanlış anlamalara sebebiyet verebilmektedir. Örneğin Güney Amerikalılar iş görüşmelerinde birbirine çok yakın oturmayı tercih etmektedir. Kuzeyliler geri çekilmeye çalışırken Güneyliler onlara doğru yaklaşmakta, sonuçta ikisi de rahatsız olmaktadır. Keza Amerikalı hemen ana konuya girerken Japonlar bunu hakaret edici bir davranış olarak görebilmektedir (Kotler ve Armstrong, 1993:476).

Sosyologlar bir toplumu incelerken bireylerin alışkanlıklarını nasıl incelerse, pazarlamacılar da piyasada geçerli alışkanlıkları iyi bilmelidirler. “Müslüman mahallesinde salyangoz satılmaz” diye bir deyim vardır. Pazarlamacılar da yerelin ihtiyaçları ve özelliklerine göre pazarlama faaliyetlerini gerçekleştirmelidirler.

4. ULUSAL-YEREL KÜLTÜR KAVRAMI VE İŞLETMELER İÇİN ÖNEMİ

Ortak kültür yapısına sahip toplulukların belirlenmesi ve belirli çizgilerle birbirlerinden ayırt edilmesi çok kolay değildir. Bir diğer sorun ise tek bir kültür grubunun içinde bile büyük oranda çeşitlilik görülebiliyor olmasıdır. Bu çerçevede Hofstede (2004:30), ulus kavramı ile toplum kavramlarını birbirinden ayırmıştır. Ona göre toplumlar sosyal kurumlar tarafından tarihsel bir akış içerisinde üretilir ve organik bağları vardır. Bu bağlamda ortak kültür kavramı uluslardan çok toplumlarla alakalıdır.

Ancak, çoğu ulusun farklı alt kültür gruplarını barındırmasına rağmen, tarihsel bir beraberlikle oluşturulmuş unsurlara sahip olduğu gerçeği Hofstede'nin bu görüşüne karşı bir antitez niteliğindedir. Çünkü ulusların sınırları içerisinde bireylerin birbirleri ile olan ilişkilerini düzenleyebilecek nitelikte pek çok etmen mevcuttur ve bu etmenler bireylere dolaylı veya dolaysız biçimde etki edebilmektedir. Ulusal eğitim sistemi, ulusal yayınlar, ulusal dil ve din bu etmenlere birer örnektir (Mooij, 2004:30).

Kültürün evrensel mi ulusal mı olduğu daayrı bir tartışma konusu olabilmektedir. Aydın'a göre “bir kültür insanlığa mal olduğu derecede evrenseldir ve yerel sınırlar içerisinde ise çevrelediği yöre ile tanımlanır”. Ulusları aşan bir biçimde bölgesel ya da bu sınırların altında yerel olabilir (Aydın, 2003:22).

Bu çerçevede, uluslararası pazarlama ve reklamcılık faaliyetleri sürdüren ve halen büyük çapta işletmelerin danışmanlığını yapan Simon Anholt (2000:66) kültürleri birbirlerinde

ayırmada Hofstede'nin ulusal kültür boyutlarını kullanmaktadır. Arnold'a göre (Anholt, 2000:67). Hofstede'nin kültürel boyutları tam anlamıyla uluslararası pazarlama yapan işletmeler için eşine az rastlanır niteliktedir ve bu boyutlar bireysel karakterden çok, grupların ortak karakterleri hakkında güvenilir, açık ve neredeyse mükemmele yakın genellemeler içermesi itibariyle birer hazine değerindedir.

5. ULUSLARARASI PAZARLAMA STRATEJİLERİNE KÜLTÜR VE DİN FARKLILIKLARIN ETKİLERİ

Kültür ve inanç değerleri davranışlarımızı ve bireyin çevre ile etkileşimi sonucu ortaya koyduğu yaşam biçimini doğrudan etkiler. Kültür, bireylerin düşünce ve davranış süreçlerini etkileyen yaşantılarla ve çeşitli tecrübelerle kazanılan çok geniş bir alanda ele alınır. Küçük yaşlarda yer almaya başladığımız kültürel yaşantıya ilk olarak aile ile adım atarız. Bireyler yaşadıkları toplumda neyin doğru, neyin yanlış olduğunu, neyin kabul edilebilir veya neyin kesinlikle kabul edilemez olduğunu, onaylanan yaşam biçimi veya davranışların neler olduğunu ilk olarak ailede öğrenmeye başlarlar ve ancak bu şekilde toplumun paylaştığı ortak değerlerin öğrenilmesi ve benimsenmesi mümkün olabilmektedir. Aile içinde oluşturduğumuz ve bizim için tamamen yeni olma özelliği taşıyan davranışlarımız ve yakın çevremizden görüp örnek aldığımız veya öğrendiklerimiz, oluşturduğumuz değerler ve inanışlarımızdaki rolü ile toplum kültürünün en ufak parçası olan ailenin önemini ortaya koymaktadır.

Kültürün ve inanç değerlerinin hayatımızı ne kadar etkilediğini anlama çabası, bireye aynı zamanda sosyolojik bir farkındalık kazandırmaktadır. Örneğin, farklı ülkelerden insanlarla olan ilişkilerimizde karşılaştığımız durumlar, yaşantı ve inanç farklılıkları, konuyu ele alış biçimindeki farklılıklar vb. kültürün insanlar üzerindeki etkileri hakkında fikir yürütmemizi kolaylaştırmaktadır. Çeşitli nedenlerle yurt dışına çıkan bireylerin o kültüre özgü davranışlar hakkında araştırma yaparak bilgi edinmesi ve dikkat edilmesi gereken noktalarda önceden tedbirler alması bu farkındalığa örnek olarak gösterilebilir. Bu bağlamda, insanların yaşamlarında nasıl düşünüp nasıl davranacakları konusunda büyük etkisi olduğu görülen kültür ve inancın, bireyin yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilmesi ve toplumla iletişimini sağlıklı bir zemine oturabilmesi adına da öneminin büyük olduğu açıkça görülmektedir.

Sıkça karşılaştığımız *kültür, din ve toplum* kelimeleri birbirlerine bağlı kavramlar olarak ele alınmaktadır. Toplum ortak kültürü benimseyen insan topluluğu olarak açıklanırken, kültür ise bir toplumda paylaşılan ortak ürünlerden oluşur.

Uluslararası pazarlama faaliyetleri bulunan işletmeler için alınacak çoğu karar veya uygulanması düşünülen planlar açısından bakıldığında kültürün çok önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Kültür ve alt kültür özellikleri, pazarlama programlarını olumlu veya olumsuz bir biçimde etkileyebilir. "Kültür, soyut ve somut öğrenilmiş değerler sisteminin bileşkesidir. Bir kuşaktan diğerine aktarılan eğitici, uygulayıcı ve değerleyici sosyal bir sistemdir ve toplumsal ortak payda özelliğini taşır" (Aydın, 2003:11).

Uluslararası işletmecilikte farklı dille, farklı değer sistemiyle, farklı inanç, davranış ve normlarla karakterize edilmiş bir kültürel çevre ile karşılaşılır. Bu farklılıklar uluslararası işletmeciliğin tüm bileşenlerini etkilemektedir (Çavuşgil, 2012:124). Bu farklılıkları doğru okuyup pazarlama stratejilerini bu doğrultuda belirlemeyen işletmelerin hedef pazarda istediği performansı elde etmesi de zor hale gelmektedir. Tüketici eğilimlerini belirleyen yerel dinamikler ve değerler doğru tanımlandığında ürün tasarlama sürecinden reklam/tanıtım süreçlerine kadar birçok süreçte beklenen tüketici geri dönüşü sağlanabilmektedir.

Uluslararası rekabetin arttığı günümüzde kültürel etkileşim, farklı kültürlerin en iyi biçimde yönetilmesi ve böylece kültür farklılıklarından doğabilecek sorunların en uygun biçimde çözülmesi çok uluslu işletmelerin başarısında büyük rol oynamaktadır (Sofyalıoğlu ve Aktaş, 2001).

Coca Cola düşen karlarından dolayı 2000 yılı itibarıyla yerel pazarlardaki kültüre daha yakın olma kararı almıştır. Coca Cola CEO'sunun 2000 yılında verdiği bir röportajda standardizasyon faaliyetlerini durdurdukları, yerel hassasiyetin başarı için oldukça önemli olduğunu vurgulamıştır. Coca Cola bilim adamlarının pazarlama yöneticileriyle birlikte, geliştirme, paketleme, yeni ürün satışı gibi konularda birlikte çalışabilecekleri dünya etrafında birçok inovasyon merkezi açmıştır (Mooij ve Hofstede, 2002).

Farklı kültürlerdeki insanlar aynı dili konuşmanın yanında, aynı değerlere ve normlara da sahip olmadıklarından, ihtiyaçları ve marka ile reklamlar karşısındaki tutum ve davranışları farklı olacaktır. Pazarlamacılar kültürel farklılıklara dikkat etmedikleri zaman tüketicilerin tatmini oldukça güç olacaktır (Lee ve Shum, 2013).

Kültürel normlar ve inanışlar kişilerin tercihlerini, eğilimlerini ve davranışlarının şekillenmesinde güçlü bir silah olduğundan kültürel farklılıklar uluslararası pazarlama araştırmalarında önemli bir faktördür (Yeniuyurt ve Townsend, 2003).

Araştırmalar kültürün ürün çekiciliği, marka genişleme değerlemesi, reklamların ikna edebilme gücü gibi birçok yönden tüketici davranışlarını etkilediğini göstermektedir (Asamoah ve Chovancová, 2011).

Pazarlama teorileri kültüre bağlı olduğu gibi pazarlama başarısı da kültüre bağlıdır. Bir işletme bir kültürde başarılı bir pazarlama programı geliştirdiğinde onu ölçek ekonomisini yakalama adına bir başla kültüre de kullanmak isteyebilir; ancak o kültürdeki mevcut koşullar işletmenin başarısını düşürebilmektedir (Lee ve Shum, 2013:180).

Küreselleşmenin daha fazla homojen dünya pazarı oluşturduğunu iddia eden araştırmacılar farklı coğrafi bölgelerden ve farklı kültürel geçmişten gelen kişilerin küreselleşmeyle birlikte benzer tercihlerinin olduklarını savunmaktadırlar (Levitt, 1983; Yeniuyurt ve Townsend, 2003).

Bu görüşün yanında Suh ve Kwon (2002), küreselleşmenin çok fazla genişlemesiyle birlikte farklı kültürlerden gelen farklı davranışları, algıları, tatları, tercihleri ve değerleri olan tüketicilerin bu yabancı ürünleri almaya isteksiz olduğunu vurgulamaktadır (Yeniuyurt ve Townsend, 2003). Küreselleşme ülkelerin teknolojisini ve kaynakların arttırmasına rağmen tüketici davranışları konusu halen ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Küreselleşmenin dünyanın farklı yerlerindeki yerel kültür karakterlerinin canlanması sonucunda oluştuğu da söylenmektedir. Günümüzde tüketicilerin giderek kendi değerlerine verdiği önemin arttığı görülmektedir (De Mooij, 2005:10).

Kültürel farklılıklar bir işletmenin aşağıdaki faaliyetlerini etkileyebilmektedir (Griffith, Hu ve Ryans, aktaran; Çavuşgil vd., 2012:130):

- Mal ve hizmetlerin geliştirilmesi,
- Organizasyon yapısı,
- Çalışma grubunun belirlenmesi,
- Performansa göre ödeme sisteminin geliştirilmesi,
- Çalışma hayatının seyri,
- Çalışan-yönetici ilişkileri,
- Belirsizlik karşısındaki davranış,

Tüketici davranışları güçlü evrensel bileşenlere sahip olmasına karşın kültürel etkilere açıktır. Tüketici davranışlarında kültürün etkisi şu konularda önemlidir (Yılmaz, 1999);

- İhtiyaçlar hiyerarşisi, genel geçer belirli kategorilere sahip olmasına rağmen bu kategorilerin içinin doldurulması tamamen kültürel etkilere açık olmaktadır.
- Kültüre dayalı değerler, özellikle bireyci-toplumcu yönelimler, satın alma davranışını ve karar sürecini etkilemektedir.
- Değişik kültürlere sahip toplumlardaki kurumlar tüketici davranışını önemli ölçüde etkilemektedir.

- Marka bağımlılığı, müşteri sadakati, farklı olma isteği ya da bundan kaçınma, algılanan risk ve risk alma davranışı kültürler göre değişmektedir.

Uluslararası işletmeciler bir ideayı evrensel kültür olarak benimsetip, tüm kültürler için model yapabilmektedir. Kişilerin temizlik, eğitim, yemek yeme, süslenmek gibi ihtiyaçları evrenseldir; ancak bunların yapılış şekli farklılık gösterebilecektir. Yine din, evrensel kültür olarak görülebilir; ama Allah'a inanış şekli, iletişimi, ibadet ritüelleri kültürlerle birlikte çeşitlenmektedir (De Mooij, 2005:37).

Kültürler arası farklılıkları anlayabilmek birçok pazarda doğru stratejileri uygulamak yeteneğini gerektirmektedir. Elbette dünya üzerindeki kültürel farklılıklar kadar benzerlikler de vardır ancak farklılıklar benzerliklere göre çok daha fazladır ve bu kültürlerin bireyleri yaşantılarında farklı güdülerle hareket ederler (Ekerete,2001:93). Örneğin, bir reklam veya ambalaj, toplumlarda farklı algılar oluşturabilir. Bu çerçevede, kültürel farklılıkların yok sayılması pazarlanan ürünün tutundurma faaliyetlerinin başarısız olmasına ve hatta işletmenin uluslararası imajının zarar görmesine sebep olabilir. Oysaki kültür odaklı yapılan pazarlama faaliyetlerinde işletme kendisini hedef kitlenin yerine koyar ve vermek istediği mesajı daha kolay şekillendirebilir.

Coca Cola'nın pazarlama stratejisinde değişime giderek yerellik ve kültürel dinamikler etrafında şekillenen yeni pazarlama stratejisinin bir tezahürü olan ve Türkiye'de ramazan ayında kullanılan reklam filmleri kültür ve inanç farklılıkları üzerinde geliştirilmiş bir stratejinin sonucudur. İftarlar sofralarının olmazsa olmazı olarak lanse edilen Coca Cola aslında Türk yemek kültüründe ve iftar sofralarında bu güne nazaran çok daha az tüketilen bir içecek türüydü. Bu tür içecekler yerine Türk kültüründe Ramazan Ayına özel iftar ve sahur sofraları için özel olarak şerbetler ve kompostolar hazırlanırdı.

Ancak popüler kültür ekseninde değişen yeme-içme alışkanlıkları ve fastfood dediğimiz tüketim kültürü ile yerleşen yeni beslenme alışkanlıkları önce kolayı sofralara sokmuştur ardından geliştirilen reklam stratejileri ile kola, artık ramazan sofralarının da vazgeçilmesi olarak lanse edilmeye başlanmıştır. Bu durum yerel dinamiklerle uyumlu olmamasına rağmen, yerel dinamikleri içeren reklamcılık faaliyetleri içerisinde kolanın, zamanla Türk sofraya kültürüne girmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu değişimin temelinde, uluslararası marka ve pazarlama kültürü ile kitle iletişim araçlarının yadsınamaz etkisi ile kültürün pazarlanması yatmaktadır. Bir yaşam biçimini pazarlamanın yolu, hedef pazarın yaşam kültürüne ve dini yaşayış biçimine entegre bir tanıtım ve tutundurma politikasından geçmektedir. Bu stratejilerin doğru belirlenip, istenen tüketim alışkanlığının hedef pazarın kültürü içerisinde yer bulması tamamen kültürler ve dinler arası farklılıkların doğru tespit edilmesine bağlıdır.

Sosyo-ekonomik alt yapı bir ülkenin tüketici davranışlarında kültürün etkisinin görünmesinde büyük bir role sahiptir. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki; çok kültürlü tüketici davranışlarının homojenleştirilerek, kültürel boyutların etkisinin azaltılması ancak alt yapıların geliştirilmesi ile mümkündür (Hannerz, 1990, aktaran; Yeniuyurt ve Townsend, 2003).

Mesela Avrupa ülkelerinde öğlen yemekleri Türkiye'deki kadar önemli bir öğün değildir. Hollanda'da pek çok insan öğlen yemeği yememektedir. İngiltere'de özellikle çalışan nüfus, öğlen yemeklerini küçük bir sandviç, kahve veya portakal suyu ile geçiştirmektedir. İngiltere'de Marks ve Spencer mağazalarında çok değişik çeşitlerde günlük sandviçler bulunmaktadır (Koç, 2013:376).

Ekonomik koşulları gelişmiş olan, tüketici gelirleri yüksek olan ve davranışlarını sergilerken daha özgür davranabilen tüketicilerin yer aldığı kültürlerde yeni ürünlere bakış açısı daha pozitif görülürken, açık ekonomik sistemlerde yabancı mal ve hizmetlerin ülkeye girişi kolay olduğundan küreselleşmeye maruz kalma daha kolay olup, tüketicilerin kültürel boyutlardan etkilenmesi daha zayıf görülmektedir (Yeniuyurt ve Townsend, 2003).

Araştırmalar, iyi eğitim almış kişilerin bulunduğu kültürlerde özellikle tat ile ilgili tercihlerin giderek farklılaştığını, benzer ekonomiye sahip ülkelerin tercihlerinin de artık benzer

olmadığını göstermektedir. Ülkeler zenginleştikçe kendi kültürlerinden daha çok etkilenir olmuş, bu da onların tüketimine ve davranışlarına yansımıştır (De Mooij, 2005:24-25).

Şehirleşmenin yüksek olduğu ülkelerde de kültürel boyutların tüketici kararları üzerinde daha az etkisi olduğu görülmektedir. Eğitim kişilerin farkındalığını arttırıp, diğer kültürleri anlamasına yardımcı olan bir faktördür. Bundan ötürü eğitim sistemi gelişmiş ülkelere tüketimlerin yerel kültürlerine verdiği önem, eğitim sistemi az gelişmiş ülkelere kıyasla daha az görülebilir (Yeniuyurt ve Townsend, 2003).

Esasen “küresel düşün, yerel hareket et”, felsefesi de bir paradoks olarak görülebilir; çünkü düşünmek ve davranmak kültürden aynı derecede etkilenmemektedir. Küresel düşünen bir kişi, halen kendi kültürüne uygun üretim yapabilmektedir. Küresel düşünme başka kültürdeki insanların kültürel emperyalizme maruz kalmasıyla sonuçlanabilecektir (De Mooij, 2005:3).

Tüketicilerin kararlarını etkilemesi açısından dinin kültür bağlamında olduğu kadar kendi iç disiplini içerisinde de belirleyici bir yeri vardır. Her ne kadar din kültürün içerisinde inanışların belirlediği değerler ve normların kaynağı olsa da kültürden daha bağımsız, tabi olan toplum için daha katı bir disiplini de içermektedir. Daha detaylı açıklayacak olursak; dinin, insanların zihniyet yapısını oluşturmasının en önemli yansıması, toplumların kültürleri üzerinde kendisini göstermektedir. Öyle ki din, toplum yapısına yön veren bir üst sistem olarak, özellikle ilkel toplumlarda kültürü etkileyerek şekillendirir. Nitekim Wach, ilkel kabileleri kastederek “Onların hiçbir bayramı yoktur ki, aynı zamanda dinî bir mana ifade etmesin. Hiçbir mukaveleleri yoktur ki, Tanrı adına akdedilmiş olmasın. Hiçbir spor yarışmaları yoktur ki, kendisine dinî bir ayin eşlik etmesin.” derken, bu gerçeğe işaret etmiştir. Buna rağmen, kültürü tamamen dinî olarak kabul etmek, hatalı bir bakış açıdır. Çünkü dinin kültürü aşan ilâhî bir boyutu vardır. Bu farklılık dini, kültürün diğer unsurlarından ayırmaktadır. Freyer’e göre; dinin, iktisat, hukuk, sanat, ilim, eğitim gibi kültürün bir parçası şeklinde değerlendirilemeyeceğini, bunlardan farklı olarak dinin kuşatıcı bir yönünün bulunduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir: “Netice itibarıyla din, kültürün kendisinden ayrılması veya tecrit edilmesi kabil olan bir cüzü değildir. Belki o, zihniyetiyle bütün kültür sahalarına nüfuz etmiş bulunmaktadır. Sırf dünyevi davranışlardan dahi bir kimsenin dindar olup olmadığını, hatta hangi dine mensup olduğunu anlamak kabildir. Dinine bağlı bir Budist’in, iktisat, sanat vb. gibi hadiselere karşı tutumu, ister istemez bir Müslüman veya Hıristiyan’ınkinden farklıdır.”

“Topluma yön veren her bir statü grubu, birbirleriyle çok farklı idealleri ve değerleri olan diğer statü gruplarıyla kıyasıya bir mücadelenin içine girerek, kendi ekonomik konumlarını da korumak maksadıyla, kendilerine özgü yaşama tarzlarının sunduğu maddi ayrıcalıkları koruma ve besleme gayretine girmektedirler. Nitekim Konfüçyüscü aydınlar, büyücülerle ve Taoist mistikçilerle uğraştıkları kadar, Budist rahiplerle de mücadele içine girmişlerdir. Hindu Brahminler, kendi aralarında baş gösteren çeşitli eğilimlere karşı mücadeleye giriştikleri kadar, diğer dinsel grupları da alt ederek toplumdaki bu günkü konumlarına ulaşmışlardı. Yine asırları kapsayan ve tek bir soya dayanan silsilesi içinde İsraili nebler, vahiy bildiren ve ilahi buyruğu oluşturan elçiler olarak toplum üzerinde hakimiyet kurdukları gibi, bir kahinler zümresini de beraberinde getirmişlerdi. Farklı sosyal gruplar arasında verilmekte olan kıyasıya mücadelelerin içeriğine inmek, sosyal olayları ele alış tarzımızın özünü ifade etmektedir.” (Weber 1969:91)

Weber görüşlerinin en iyi yorumcusu olarak bilinen Parsons, Weber’in Din Sosyolojisi adlı eserinin İngilizce çevirisine yazdığı giriş yazısında Weber’in Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu adlı eserinde dinin insanların eylemlerini nasıl şekillendirdiği, sosyal hayata ve özellikle ekonomik alana nasıl etki ettiği konusu üzerinde durduğunu belirtir. Parsons’a göre Weber’in din konusundaki temel ilgi odağı dinin sosyal değişimin dinamizmine temel kaynak oluşturmasıdır (Parsons, 1963:21-30). Aron, Weber’in din sosyolojisi çalışmalarında “kanaat ahlakının” öncelikli bir kavram ve hareket noktası olduğunu belirtir. Ayrıca şu sorunun Weber

çözümlemelere yön verdiğini ifade eder: “dinsel anlayışlar çeşitli toplumların ekonomik davranışlarını hangi ölçüde etkilemişlerdir?” Weber, dinsel anlayışların ekonomik davranışların bir belirleyicisi olduğunu bu nedenle toplumların ekonomik değişimlerinin nedenlerinden birisi olduğunu göstermek istemiştir (Aron, 1989:509).

Weber’in Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu yazarken birbiri ile ilişkili üç amaca sahip olduğu görülür. İlk olarak yaşadığı dönemde yaygın olan Marksist ekonomik determinist ve indirgemeci analiz biçimlerini çürütmeye çalışır. İkinci olarak, kapitalist kültürün Batı’da nasıl ortaya çıktığını ve bu sürecin kapitalist ekonominin gelişmesi için önemini açıklamak ister. Üçüncü olarak, Weber kültürel değerlerin toplumsal eylemi, temelde insanların ilgilerini belirli doğrultularda yönlendirerek sınırladığını göstermek ister (Turner, Beeghley ve Powers, 2010:243). Weber’in amacı, dini telkin ve motiflerin bireylerin davranışlarını nasıl etkilediği ve yönlendirdiği, diğer taraftan da dinin diğer faktörlerden nasıl etkilendiğinin araştırılmasıdır (Bodur, 1991:95).

Berger’e göre, toplumsal gerçekliğin en önemli unsurlarından birisi olan din, toplumsal yapının davranışlarının belirlenmesinde merkezi bir konuma sahiptir. Bu bağlamda din, insanın “kozmos tasavvurları”nda (dünya kurma) stratejik bir rol oynamaktadır. Bilindiği gibi her din, dünyaya karşı olumlu ya da olumsuz bir takım tutumlara sahiptir. Özellikle, dinlerin dünyaya karşı takındıkları tutumları belirleyen zihniyet, mensuplarının tüm sosyal hayatına yön veren en önemli unsurların başında gelmektedir. Nitekim dinin, zihniyet oluşumuna katkıda bulunan tarihi ve coğrafi pek çok iç ve dış etkenlerden sadece birisi olduğuna işaret eden ve ilk sistematik din sosyolojisinin kurucusu olarak bilinen Weber, bir dine mahsus zihniyetin, sadece tabiata karşı değil, aynı zamanda evlilik ve aile, iş ve meslek, iktisat ve devlet gibi birtakım sosyal olgu ve olaylara karşı da belirli bir tavır takınılmasına sebep olduğu görüşündedir. Çalışmalarında özellikle Protestanlık ile kapitalizm arasındaki ilişkileri ele alan Weber’e göre, Batılı toplumlarda ortaya çıkan modern Kapitalizm, temelde dayanağını Protestan ahlakından almaktadır. Ona göre, Reformasyon hareketi sonucunda bağımsızlığına kavuşan Hıristiyanlık, özellikle Protestan mezhebinin sahip olduğu değer ve inançlar, toplumu kapitalist bir aşamaya götürmede olumlu bir ortam doğurmuştur.

İnsanlar yapmak ve öğrenmekle inanç ve tutumların sahipleri olurlar. İnançlar ve tutumlarda insanların satın alma davranışlarını etkilerler. Bir inanç bir kimsenin bir şey hakkındaki tanımlayıcı bir düşüncedir. İnançlar bilgi, kanaat ve itikat üzerinde kurulabilir. İnançlarda hissiyetin rolü olabildiği de. İmalatçılar pek tabii insanların ürünleri ve servisleri hakkındaki inançları ile çok ilgilidirler. Bu inançlar ürün ve marka imajlarını yaratır ve insanlarda ürünlerin ve markaların imajlarına göre hareket ederler (Kotler, 2000:174).

Tutumlar ve inançlar tüketici davranışı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Tüketicilere bir ürünü, reklamı, markayı sevip sevmedikleri sorulduğunda gerçekte kendilerinden tutumlarını ifade etmeleri istenmektedir. Tutumlar iç duyguların dış savunmasıdır ve kişilerin objelere karşı eğilimlerini yansıtmaktadır (Kavas vd, 1995:112).

İnançlar ve tutumlar idrak ve motivasyonel süreçleriyle öğrenme sürecinin en son neticeleri olarak birbirlerine benzemekle beraber, aralarında önemli farklar bulunmaktadır. Bunlar davranış bakımından farklı vasıflar ve neticeler ihtiva ederler bu yüzden her iki kavramında sağlam bir ilmi mana kazanması için farklı vasıf bir şekilde belirtmek çok önemlidir (Krech, 1980:178).

İslam dininde göre iş ve ticaret ahlakına baktığımızda ise; namaz ve oruç gibi ibadetlerin farz, sünnet ve yasakları olduğu gibi alış-veriş ile ticaretin de şart, âdâb, sünnet ve yasakları vardır. Nasıl ki namazın şartlarını öğrenmeden namaz kılmaya kalkışmak anlamsızsa, alış-veriş ve ticaretin farz, şart, âdâb ve yasaklarını öğrenmeden bu işe kalkışmak da uygun değildir. Bundan dolayı Hz. Ömer, "Alış-veriş usulünü bilmeyen kimse, çarşı ve pazarlarımızda alış-veriş yapmasın." demiştir. Özetle, muamele/alış-veriş bilgilerini öğrenmek fihhi açıdan gereklidir.

“Peygamber Efendimiz (S.A.V.) buyurmaktadır ki; “Sadaka vermek güzel bir ibadettir. Ancak ihtiyaçının onurunu incitmemek için, ödünç vermek daha da güzeldir.”

“Bakara Suresi ayette ise; “Eğer (borçlu) darlık içinde ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir). Eğer (gerçekleri) anlarsanız bunu sadaka (veya zekat) saymak sizin için daha hayırlıdır.” Buyrulmaktadır. Bu bağlamda bakıldığında, sıkıntıda olan bir kimseye yardım amaçlı borç vermek, yani sıkıntısını gidermek manevi açıdan oldukça önemli bir hasene ile mükâfatlandırılmakta ve kişiye lezzetli bir haz ve doyum yasadmaktadır. Ancak her işte olduğu gibi, borç-alacak ilişkisi de çeşitli sınırlama ve düzenlemelere tabi tutulmuştur.” (Topoğlu, 2013, s.5)

Bu ayetlerde alışverişin, bir ticaretin meşru olabilmesi için şu hususlara dikkat çekilmektedir:

1- Satıcı ve alıcının karşılıklı rıza göstermesi gerekir.

2- Alışveriş için bir taraf zorlansa, rızası olmadan elindeki mal satın alınsa veya alıcı olan tarafa baskı yapıp zorla satılsa, böyle bir alışveriş geçerli değildir.

3- Ticareti haram olan içki, çeşitli uyuşturucular, domuz, ölmüş hayvan eti gibi şeylerin alım satımı batıldır. Hiçbir hükmü yoktur. Neticede bir tarafın haksız kazanç sağlamasına, diğer tarafın parasının telef olmasına sebep olur.

4- Bir kişi “Ticaret yapacağım, çok mal kazanacağım” diye, kendini tehlikeye atmamalıdır.

Dolayısı ile İslam dininde üzerinde durduğumuz iş, ticaret ve tüketim hayatına dair kural, kaide ve sınırlamalar üzerinden İslam dinin insanı ele aldığı kapsamını daha net görebiliyoruz. İslam dini, kutsallarını tanımlayıp, ilah kavramı içerisinde yaratıcı ve yaratıcının getirdiği emir ve yasakları dikte eden ve özel yaşamın içerisinde sadece kişi ile yaratıcı arasında bir itaat ve abadet akdinden ibaret değildir. İslam, sadece dini emirler ve beklenen inanç-ibadet ve itaat temeli üzerinden dünya hayatını kurgulamamaktadır. İnanç, İtaat, Ahlak sacayağı üzerine kurulu dünya yaşamında, bu üç sağlam temel üzere itikadi bir teslimiyetle insanın ibadet etmesi beklenmektedir. Sadece inanmak ya da sadece ibadet etmek İslam’ın belirlediği sosyal hayat nizamında yeterli olmayıp, insanın insan üzerindeki hakkı ve hukukunu üstün tutup, sosyal ve beşeri yaşam içerisindeki sorumluluk bilinci ile ibadette ve teslimiyette samimiyet arayan bir dindir.

6. ULUSLARARASI PAZARLAMA SÜRECİNDE TÜKETİM KÜLTÜRÜ VE TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI

Son yıllarda gelişen teknoloji ve beraberinde getirdiği küreselleşme olgusu ile birlikte uluslararası pazarlama faaliyetlerindeki artış göze çarpmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin pek çoğu ekonomilerini etkin uluslararası faaliyetlerle geliştirme yoluna gitmişlerdir. Mevcut duruma bakıldığında bu sürecin önümüzdeki yıllarda daha da hızlanarak devam edebileceği görülmektedir. Bu durum işletmelerin kendilerini uluslararası pazarlara daha etkin bir biçimde yönelmesini beraberinde getirebilir ve işletmeler zaman geçtikçe her bir pazarın kendisine özgü koşullarını ve o pazara özgü tüketici davranışlarının birbirlerine göre küçük veya büyük ölçüde farklılıklar gösterdiği bilincini kuvvetlendirerek şimdikine göre daha çok merkezli bir anlayış sergilemek durumunda kalabilirler.

Uluslararası pazarlama faaliyetleri ön araştırma süreçlerinin büyük bir kısmı tüketicilerin kimlikleri ve gösterdiği davranışların nedenlerini bulmakla geçer. Etkili pazarlama faaliyetleri ancak bu araştırmalar sonucunda tüketici gruplarının gösterdiği benzer ve farklı özelliklerinin doğru tespit edilmesiyle güç kazanabilir. Ayrıca farklı tüketici davranışlarının farklı satın alma davranışları ile sonuçlanıyor olması işletmeleri hedef tüketicilerin mevcut davranışlarının altında yatan etmenleri araştırmaya teşvik etmektedir.

Uluslararası tüketici davranışları konusunda kültürün yeri ve önemi ayrıca önem taşımaktadır. Yeni bir davranış oluşturmak için kültürün insan hayatındaki yeri ve bu kültüre

hangi davranışların nasıl öğretilbileceği veya aşılabilceği konusunda bize fikir vermektedir. Samli, (1995:7), kitabında kültürü bir monitöre benzetmiştir. Ona göre ve bireylerin çevrelerindeki her şeyi, insanlarla veya çevre olan ilişkilerini bu ekrandan izlediğini ve o çerçeveye özgü değerlerle yaklaştıklarını ve yargıladıklarını belirtmiştir. Bu doğrultuda tüketicinin üzerinde etkisi bulunan etmenler, kişiler, inançlar, tutumlar vb. bu kültür penceresinden izlenebilir.

İşletmeler uluslararası pazarlama faaliyetlerinde hedef davranışı, her kültüre aynı hız veya başarıda kazandıramayabilirler. Çünkü bazı kültürlerin bazı mal veya hizmetlere alışması ve kabullenmesi kolay değildir. Bu bağlamda uluslararası pazarlama faaliyeti yürüten işletmeler uluslararası tüketici davranışları bilgi ve tecrübelerini artırarak pazarlama faaliyetlerini daha doğru belirleyebilirler. Uluslararası pazarlamada başarıyı hedefleyen bir işletmenin hedef tüketici grubunu ve davranışlarını yakından incelemesi ve tanınması işletme için önemli bir avantaj halini alır. Örneğin, Türkiye’de hiçbir Amerikan fastfood şirketi domuz eti satmaz, aksine Türk kültürüne uygun özel yeni isimlerde Mc. Donald’s, Mc. Turco ürünü gibi ürünler sunmayı tercih ederler. Aynı şekilde kimi ülkeler kozmetik ürünlerini yaygın bir biçimde kullanırken kimileri (özellikle Doğu ve Ortadoğu ülkeleri) bu ürünler konusunda katı tutum ve inançlara sahiptir ve aynı şirket aynı üründen bir yerde kar ederken başka bir yerde zarar edebilir. Bu durum bize sadece pazar bilgisinin yeterli olmayacağını ve o pazarı oluşturan tüketici gruplarının davranışlarını daha iyi anlayabilmenin de bize kazandıracakları hakkında fikir vermektedir. İşletmeler bu ve benzer yeni özellikleri ilk keşfedenler olmayı başarabilirse büyük getiriler sağlayabilirler.

Verhage (1990:7) çalışmasında Amerika merkezli olan büyük küresel işletmelerin Amerika içindeki tüketici davranışlarıyla dışarıdaki diğer pazarlardaki tüketici davranışlarının aynı olmayabileceğini ifade etmiş ve başarının anahtarının dış pazarlardaki tüketicileri anlamaktan geçtiğinin altını çizmiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi İşletmelerin uluslararası rekabet üstünlüğü kazanabilmeleri için pazarlar, oralardaki rekabet ve hepsinden ötesi tüketiciler hakkında küresel bir bilgi birikimine ihtiyaçları vardır.

Bu noktada tüketiciler hakkında daha çok bilgi edinmeye zorlayan üç ana unsur ise şunlardır (Samli, 1995:4): 1-Yoğun rekabet. 2-Gelişen yeni uluslararası pazarlar 3-Sunulan yeni ve çok çeşitli ürünler.

Tüketim kültürü, tüketicilerin büyük bir kısmının yararsız statü arama, ilgi uyandırma, yenilik arama gibi özelliklerle öne çıkan ürün ve hizmetlere sahip olmak istedikleri ve peşinden gidip istedik mal veya hizmeti satın aldığı ve aldığını topluma sergilediği kültür olarak tanımlanır (Odabaşı, 1990:25). Bireylerin tükettikleri ürünlerle kendilerine bir statü edinme ve kendilerini de bu şekilde değerlendirme eğilimleri sonucunda ortaya çıkan kültür tipidir.

19. yüzyıl boyunca giderek büyüyen nüfus arasında özellikle moda olgusuyla özdeşleştirilen *yeni olana karşı duyulan arzu* tüketici talebinde çarpıcı ivmeye yol açmıştır. Bunun nedeni olarak ise büyük ölçüde geleneksel toplum anlayışının yerini modern toplum anlayışının alması ve tüketim alışkanlıklarının sosyal statüyle özdeşleşmesi olarak değerlendirilmektedir. Geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş sürecinde küreselleşmenin etkisi büyüktür ve nitekim hızla küçülen dünyada *yeni kavramı* veya *yeni* olarak algılanan ürünlerin ömrü eskisine nazaran yeni olma özelliğini daha kısa bir zaman diliminde taşıdığı görülmektedir. Dahası, teknolojinin hızına ayak uydurmakta zorlandığımız günümüzde her gün yeni bir ürün veya mevcut bir ürünün yeni sürümünü pazara nüfus etmektedir. Bu durumun tüm dünya ile eş zamanlı olduğunu düşündüğümüzde iletişimin ve dünya çapındaki yaygın reklamların etkili olduğu görülmektedir. 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan bölgesel gazete ve dergilerde başlayan reklamcılık bugün artık daha büyük kapsamda küresel anlamda yapılmaya başlanmış ve oluşturulan küresel tüketim kalıpları uluslararası pazarlama faaliyetleriyle daha etkin bir konuma sahip olmuştur (Bocock, 1997:23).

Rigel (1993:72)'e göre kitle iletişim araçları, bilgi ve aynı zamanda imge satarak ve yayarak, toplumun motivasyonu potansiyelini yönlendirme haklarını ellerinde tutmaktadır. İzleyici hiç farkına varmadan kitle iletişim araçlarından yayılan bilgilerle, başka toplumların ve farklı kültürlerin hayat standartları yaşam biçimleri birbirleriyle ilişkileri, davranış kalıpları sosyal sorunları ve tüketim alanları konusunda bilgilerle donanmaktadır. Haliyle artık küresel bir tüketim kültürüne hitap eden belirli ürünler olduğu görülmektedir. Farklı ülkelerde mağazaları bulunan büyük markalar veya *fastfood* restoranları bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu tür mal veya hizmet sağlayıcıların küresel kapitalizmin de etkisiyle dünya çapında sayılarının artması tüketimin homojen bir yapıya sahip olmasına neden olmaktadır.

Ayrıca tüketim kültürü kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için birey tarafından arzulanan ürünün günümüzde artık bir amaç olmaktan çok istendik amaçlara ulaşabilmek için kullanılan bir araç olarak görülmesi gerekmektedir. Odabaşı'na (Slater'den aktaran Odabaşı, 1990, s. 25) göre bu çerçevede geniş bir bakış açısıyla incelenmesi gereken tüketim kültürünün yedi özelliği şunlardır:

- Tüketici kültürü tüketimin kültürüdür
- Tüketici kültürü pazar toplumun kültürüdür
- Tüketici kültürü öncelikle evrensel ve kişisel olmayan niteliktedir
- Tüketim kültürü, özgürlüğü özel yaşam ve özel seçim ile özdeşleştirir
- Tüketici ihtiyaçları ilke olarak sınırsız ve doyurulmazdır
- Tüketim kültürü post-geleneksel toplumda kimlik ve statü belirlemede ayrıcalıklı bir ortamdır
- Tüketim kültürü, çağdaş güç deneyiminde kültürün önemini artışı temsil eder

Bu özellikler dikkatle incelendiğinde, tüketim kültürü konusundaki doyurulmaz ihtiyaçlardan yola çıkarak, bireyin sahip olduğuyla yetinmeyeceğinin ve devamlı olarak yeni mal ve hizmetlere ihtiyaç duyacağını veya mevcut hizmetlerin daha iyisini arzulayacağını bilincinde olunmalıdır.

Ayrıca toplum içerisinde bir statü belirleme etkisine sahip olan tüketim kültürü bireyin ekonomik gücü ve refah düzeyi hakkında da bilgi verebilir ve bir rekabet oluşturma aracı olarak ele alınabilir. *Onda var ise bende de olmalı* şeklinde ortaya çıkabilen dürtüler bireyleri satın almaya ve tüketmeye yönlendirmektedir.

Tüketim kültürü hakkında olumlu ve olumsuz eleştiriler de yapılmaktadır. Bu konuda yapılan eleştirileri iki ana başlıkta ele alabiliriz (Dröge, 1993:33)

- Ürünlerin tüketimi aşırılık kavramına bağlıdır ve bu aşırılığın tamamı eleştirilere göre değişir ve ürünlerin peşinden koşturmak yaşamın gerçek anlamına ulaşmayı engeller.
- Tüketim kültürü, toplum değerlerine zarar verir ve toplumdaki ciddi konuların önüne geçer.

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak günümüzde dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan ve çalışan milyonlarca yabancı, yeni farklı kültürel niteliklere sahip, dünyanın hemen her ülkesinde faaliyet gösteren uluslararası işletmeler arasında kültürler arası bir alış veriş ve etkileşim içerisindeyiz. Bu çok boyutluluk uluslararası işletmelerin gerek kendi iç ilişkileri gerekse çevresi ile olan ilişkilerinde pek çok sorunun yaşanmasına neden olmaktadır ve bu sorunların çoğunun din ve kültür farklılıklarından kaynaklandığı bilinmektedir.

İşletmeler sonsuza dek var olmak amacıyla kurulurlar. Ancak, her işletme mal, hizmet ya da fikir üretmesi fark etmeksizin sonsuza dek faaliyet gösteremez. Bunun yanı sıra, dünya genelinde faaliyetleri asırları aşan işletmeler de mevcut olup, söz konusu işletmelere, zaman içerisinde faaliyet gösterdikleri yerel pazarlar yetmemektedir. Bu sebeple küresel pazarlara açılmak istemektedirler.

Ancak tüm bu bilgiler dışında, işletmelerin ve dolayısıyla ülkelerin, farklı pazarlara girmek için farklı pazarlama stratejileri belirlemeleri zorunluluk arz etmektedir. Pazarlama hususunda ise en temel nokta, tüketicinin tüm duyularına hitap edebilmektir. Yani işletmeler, stratejilerini belirlerken bölgeden bölgeye, kitleden kitleye farklı stratejiler marifeti ile yol alabilmektedirler. İşte bu hususta en önemli ayırım, kitlelerin inanç ve kültürel farklılıklarıdır.

İçerisinde dini de barındıracak şekilde kültür, pek çok insan davranışında etkili olduğu gibi bireylerin tüketim alışkanlıkları üzerinde de belirleyicidir. Kültürün tüketici davranışları üzerindeki etkisini anlayabilmek için kültür kavramının mevcut tüketici davranışlarıyla ilgili oluşturulan düşüncelerle ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Bu tür bir ilişkilendirme, uluslararası işletmelerin faaliyet gösterdikleri bölgelerin kültürel benzerlik ve farklılıklarını anlamalarını sağlamaktadır.

İçtimai hayatın her aşamasında olduğu gibi, işletmeler açısından da bu kavramlar, pazarlama stratejilerine yön veren ya da yön vermesi gereken ehemmiyetli birer husustur. Her ne kadar dillendirilmese de, tüm uluslararası şirketlerin, bu hususları farkında olarak ya da olmayarak göz önüne aldığı yadsınamaz bir gerçektir.

Uluslararası pazarlarda, ülkelerin de birer işletme olarak kabul edildiği bir ortamda, rakiplerine göreceli olarak üstünlük sağlamayı hedefleyen işletmelerin, günümüz ticaret kuralları çerçevesinde bu kavramların saptırıcı ya da arttırıcı etkilerinden faydalanması, söz konusu işletme açısından hayati önem taşıyan bir avantaja sahip olmak anlamına gelmektedir.

Hedef pazar üzerinde işletmeler, pazarlama stratejilerini belirlerken, burada üzerinde durulan ve kavramsal, sosyolojik ve psikolojik açıdan ele aldığımız kültür ve inanç farklılıklarını iyi okumaları gerekmektedir. Sadece hedef pazarın ihtiyaç duyduğu metaların pazarlanması değil, tüketicilerin tüketim alışkanlıkları üzerinde etkisi olacak yeni bir pazarlama stratejisinde bile kültür ve inanç hassasiyeti ile tüketicilerin markaya olan bakış açıları olumlu yönde şekillendirebilmektedir.

Bu noktada ortaya kültür transferi ve kültürün pazarlanması konuları ile kültürel yozlaşma ve yitirilen değerler gibi eleştiriler bakış açıları da çıkmaktadır. Tek hedefin karlılık olduğu kapitalist düzende, işletmelerin bu konuları göz ardı ederek oluşturduğu pazarlama stratejileri, küresel anlamda tek tipleştirilmiş bir tüketim kültürü de yaratmakta ve bölgesel farklılıkları zamanla azaltmaktadır. İki taraflı gelişim, dönüşüm ve değişimlerin söz konusu olduğu uluslararası pazarlama faaliyetlerinde ise ahlak, etik ve değerler üzerinden de son dönemde ortaya çıkan toplumsal tepkilerin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Küreselleşmenin neticesinde toplumların zamanla geliştirdiği bu yerelleşme eğilimi içerisinde pazarlama stratejilerini belirleyen dinamikler değişmekte ve işletmeleri de bu gelişmelerin adaptasyonuna zorlamaktadır.

Toplumların var olma üzerine kaynak olarak görüp milli ve toplumsal kimliklerine dair kutsalları olarak sahip çıktıkları kültür mirasları ve inanç değerlerine saygılı, gelişen ve değişen küresel gelişmelere de paralel olarak ihtiyaçlara cevap verebilen pazarlama stratejileri ile ortaya çıkan işletmelerin markalaşma ve tutundurma süreçleri de bu doğrultuda olumlu etkilenmektedir.

8. KAYNAKÇA

Aktaş, R., Sofyalıoğlu, Ç. (2001). Kültürel Farklılıkların Uluslararası İşletmelere Etkisi, Yönetim Ve Ekonomi.Celal Bayar Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.

Altunışık, R., Özdemir, Ş. ve Torlak, Ö. (2001). Modern Pazarlama, Değişim Yayınları, Afyon.

- Anholt, S. (2000). *Another One Bites the Grass. Making Sense of International Advertising*. New York: John Wiley-Sons.
- Aron, R. (1989). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Çev. K. Alemdar), 2. bs., Bilgi Yay. İstanbul.
- Asamoah, E. S. and Chovancová, M. (2011). A proposed managerial framework for international marketing operations in the fast food industry InWASET: International Conference on Business, Economics, Management and Marketing.
- Aydın, K. (2003). *Uluslararası ve Küresel Pazarlamada Kültürel Etkiler*. Nobel Yay. Ankara.
- Bocock, R. (1997). *Tüketim*, (Çev. İ.Kutluk), Dost Yay. Ankara.
- Bodur, H. E. (1991). *Modern Kapitalizmin Doğmasında Dinin Rolü (Kapitalizmin Ruhu İle Protestan Ahlakı Arasındaki İlişki)*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- Çavuşgil, T. S., Knight G., Riesenberger, R. J. (2012). *International Busines. The New Realities. Second Ediction, Pearson, International Edition*.
- De Mooij, M., Hofstede, G. (2002). *Convergence and divergence in consumer behavior: implications for international retailing. Journal of retailing*.
- De Mooij, M. (2004). *Consumer Behavior and Culture: Consequences For Global Marketing and Advertising*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- De Mooij M. (2005). *Global Marketing And Advertising: Understanding Culturel Paradoxes*. Sage Publications, Second Ediction.
- Dröge, C. ; Calantone, R. ; Agrawal, M.; Mackoy, R. (1993), *The Consumption Culture and Its Critiques: A Framework for Analysis*, *Journal of Macromarketing*, 13:2 (Fall).
- Ekerete, P. (2001). *The Effect of Culture on Marketing Strategies on Multinational. Firms: A survey Selected Multinational Corporations in Nigeria African Study Monographs*.
- Griffith R., Ryan P., Mitchell M., Walkerden G. and Robinson S. (2012). (Akt. Çavuşgil T. S.) *Transformation for Resilient Landscapes and Communities. Taking Transformative Action in the NSW Murray Catchment Region. Report to Rural Industries Research and Development Corporation, Canberra*.
- Gürgün, F. (2001). *Globalleşme ve Çokuluslu Şirketlerin İnsan Kaynakları Yönetimine Etkileri*, Ankara
- Hall, E. T. (1984). *Hidden Differences: Studies in International Communication Copyright*, Gruner Jahr, Hamburg.
- Hannerz, U. (1998). *Çevre Kültür Senaryoları Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, (Der. King A.), (Çev: G. Seçkin, Ümit H. Yolsal), Bilim ve Sanat Yay., Ankara.
- Harris, P., Moran, S., Moran, T., (1987). *Managing Cultural Differences*, Gulf Publishing Company, P.O. Box 2608, Houston, Texas.

- Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations* (2nd ed.). Thousand Oaks, California: Sage Publications, Inc.
- Hofstede, G. ve Hofstede J. (2004). *Cultures and Organizations: Software of The Mind*, 2nd. edition newyork Mcgraw-Hill.
- Inglehart, R. ;Basanez. M., Moreno. A. (1998).*Human Values and Beliefs*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Inkeles, A. (1997). *Continuity and Change in Popular Values on The Pasific Rim*, Standfor, CA: Hoover Instution, Standfor University.
- Kavas, A.C., Katrinli, A., Timurcanday Özmen, Ö., Odabaşı Y. (1995). *Tüketici Davranışları, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Birinci Baskı, Eskişehir*.
- Kluckhohn, C. (1952). *Values and Value Orientations in The Theory of Action, In toward a Genaral Theory of Action*. Parsons T., Shils E. A. (Ed.). Harvard University.
- Koç E. (2013). *Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejileri* (5. Baskı). Seçkin Yay. Ankara.
- Kotler, P. Armstrong, G. (1993). *Marketing And Introduction*, 3th ed, Englewood Cliffs. N.J: Prentice Hall Inc.
- Kotler, P. (2000). *Pazarlama Yönetimi, Millenium Baskısı, Beta Yayın Dağıtım Aş., İstanbul*
- Kotler P. (2003). *Marketing Managment* (11. Baskı). Prentice Hall.
- Krech, D., (1980) "Sosyal Psikoloji" , (Çev. Erol Güngör), 3.Baskı, İstanbul.
- Lee K. Shum C. (2013). *Cultural aspects of marketing, M., (Ed. Baker J. M., Saren), Marketing Teory a Student Text* (2. Ed.). Sage Publications Ltd.
- Levitt T. (1983). *The Globalization of Markets*, Harward Business Review.
- Mucuk, İ. (1994). *Pazarlama İlkeleri, Der Yayınları, İstanbul*.
- Odabaşı, Y. (1986). *Tüketici Davranışı, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir*.
- Odabaşı, Y. (1990). *Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumun Tüketen Topluma Dönüşümü, Sistem Yayıncılık, İstanbul*.
- Parsons T. (1963). *Proceedings of the American Philosophical Society, Vol. 107, No. 3, Published by: American Philosophical Society*.
- Rigel, N. (1993). *Medya Ninnileri, Sistem Yayıncılık, İstanbul*.
- Samli A. C. (1995). *International Consumer Behavior: Its Impact on Marketing Strategy Development: Its impact on Marketin Strategy Development*, Praeger Quorum Westport, Connecticut. London.

- Smith, P. ve Bond, R. (1996). Culture and Conformity: A Meta-Analysis of Studies Using Asch's (1952b, 1956) Line Judgment Task", Psychological Bulletin 1996. Vol. 119, No. I, 231-264.
- Sofyalıoğlu, Ç. ve Aktaş, R. (2001). Kültürel Farklılıkların Uluslararası İşletmelere Etkisi, Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1).
- Suh, T., Kwon, G. (2002). Globalization and Reluctant Buyers, International Marketing Review 19(6).
- Trompenaars F. (1993). Riding The Waves of Culture: Understanding Cultural Diversity in Business, London: Nicholas Brealy Publishing.
- Topoğlu E. (2013). Modüler İktisat Sctrüktürüne Göre Ödünç İlişkisi (İslam Ekonomisinde Karz-ı Hasen Örneği. Akademik Bakış Dergisi.
- Turner, H. J., Beeghly L. ve Powers, C. H. (2010). Sosyolojik Teorinin Oluşumu, (Çev. Tatlıcan Ü.), Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Verhage, J.B. ; Yavaş, U. ; Green, R. ; Borak, E. (1990). The Perceived Risk-B Loyalty Relationship: An İnternational Perspective. Journal Of Global Marketing.
- Weber, M. (1969). Major Features of World Religions, (ed. Robertson R.), Sociology of Religions, op. cit.
- Yeniyurt S. and Townsend J. D. (2003), Does Culture Explain Acceptance Of New Products İn A Country? International Marketing Rewiew, Vol 20, No 4.
- Yılmaz H. (1999). Toplumsal Kültür Farklılıklarının Uluslararası Pazarlama Uygulamalarına Etkileri. Pazarlama Dünyası Dergisi.